

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Skivebogen

Historisk Aarbog for Skive og Omegn

84. Bind - 1942

SKIVEBOGEN

Historisk Aarbog for Skive og Omegn

34. Bind - 1942

Skive

I Kommission hos Jungs Efterfølger
1942

Udgivet af
Historisk Samfund for Skive og Omegn

Redaktionsudvalg:

Dr. phil. *Guðmund Schütte*, Eskjær, Redaktør.
Lærer *Niels P. Bjerregaard*, Skive, Formand.
Otto L. Sørensen, Kasserer.

Skive Folkeblads Bogtrykkeri
1942

O Æ KJÆRK'BAK

Af Niels P. Bjerregaard.

Do hár jo rejst så vidt omkring,
hár wot i manne Land',
hár sit så møj, te dær æ kjøn,
wot ve så sjælden Wand'.
Men no ska do fo nøj å si,
a trower gjør dæ glå,
æ Luft æ klår, æ Vind æ stæl,
den rører ingen Blå.

Læ wos no sæt wos po en Bænk
å kik wos ledt omkring;
a væl fåtæl, a trower nok,
do sand' væl manne Teng.
Si båg wos legger jo æ Kjærk,
den kårder vi „Wo Frow“,
så gammel som Methusalem
den ær, de tær a low;

få den bløw såt i swær Granit,
men' Wolmer han va Kong,
å den æ walsit o enhwær,
di gammel mæ dem ong.
Hær døves Bø'n, hær gywtes Folk,
å gammel følles hæn,
å de gi'r Minder te enhwær,
ja, te hwæ jænste jæn.

Dær u d te Vejster sier do
en Bak mæ Fyr å Gran,
ledt Sønnen får, men lånt, lånt væk
en Kjærk wal si do kan.
Di sæjer de æ Nissum Kjærk,
dær legger ve Lemvig,
hwor gjør en Kik så vidt å lånt
wo Hja't da blød å rig.

Do skimter å dje Kjærk i Sahl
hes øwer Syd te Vejst,
dæ kam engång te wos dærfræ
så møj en bowen Præjst.
Men mødt imel æ Løng å Wand,
en Hie å en Sø.
Si sø'n en Syn hær fræ æ Bænk
æ Hjat får Is ka tø.

Å hves æ Øwn vi no læ go
 fræ Syd å om te Øst,
 så si'r vi manne fli'r Hus,
 hwo Præjst' di præjker Trøst.
 En kjonne Syn de ær et jo,
 æ Sind ka blyw så læt;
 men no væl vi skam åså si
 hær næjen får æ Stætt.

Do sier, dæ slonger sæ en O,
 æ Engi æ så grøn;
 æ Dål æ dyv, æ O æ klår,
 æ Brinker æ så kjon.
 Den O, si de war A a k j æ r s O,
 å den hår manne Nawn;
 hwes den kam væk, så si'r do nok,
 te vi fæk nøj å sawn.

Æ Drengi lø'ver långs æ O
 i warem Sommerdaw,
 gor i æ Wand å o æ Wand,
 så di hår æ't å klaw.
 Å nær æ Su'l æ gawn te Row,
 æ Mån æ ve å kom,
 så Kål å Piger, Kjærestpar,
 go Tu'r hær næjen om.

Di gammel sæjer o æ Bænk,
 te Snak di æ tere;
 æ O si Sløng, æ Klok si Klang,
 di gi'r dem gammel Gle.
 Å sier di æ Row blyw gul,
 æ Byg å Hawer skri,
 di ved æ Høst æ snår po Vej,
 æ Ti æ ve å li.

Do si'r wal nok, te hær æ Lyw
 å Gle hwæ Dawsens Då,
 hwæ jæn dæ kommer hær å sæj,
 han blywer ålti glå.
 Å sku vi mest wo Ganning dær,
 — a mener Karup O —
 æ Lyw bløw ringer i wo Bøj,
 de ka do wal fåsto.

Men no væl di ha fløt æ O;
 hwor ær et Sønd å Skam!
 De ær jo som dem rig di to
 den fattest jænnest Lam.
 Æ Linial æ no i Brug
 de hiele ska væ li'g.
 Hwa mæ æ Dreng, hwa mæ æ Mand,
 hwa mæ æ Kål å Pig?

Hves Aakjær blåt wa løwn ino,
 a trower de ku go;
 få han vild skryw, å han vild tå'l,
 ja, han vild skjærm æ O.
 Ja, han vild testelier dem sø'n,
 dem mæ dje Linial,
 så di stak væk fræ Eng å O
 læt Aakjær ha hans Wal.

Men væl di no ha fløt æ O,
 så ær et Sønd å Skam,
 de æ misæl de væst, a ved,
 en bjesk å stywle Dram.
 Mi Hjat de hænger ve æ O;
 a tøkkes, de æ stræng,
 hves nøj så skjøn ska leges ø
 få sø'n nøj Skidt som Pæng.

Men I, dæ no ska fæld æ Dom;
 betænk jer wal å læng;
 dær æ jo Teng, dær ka go væk,
 dær æ't ka fo's få Pæng.
 Fløt æ't æ O! Rætt æ't æ Sløng!
 I gjør wo Land så grem.
 Den Dom, dæ si'n vild følle jer,
 den ku blyw hwas å slem!

Fløt æ't æ O! Rætt æ't æ Sløng!

I tar wo fatte Gle.

æ Land hår Jurd i Massevis

få Spå å Peng tere.

Fløtt æ't æ O! Rætt æ't æ Sløng!

Vi ber så mindele.

Foranstaaende Digt blev oprindeligt skrevet til Skive-Ringens Møde i København Søndag den 22. Februar 1942. Mødet var arrangeret for at give de udvandrede, der har Skive og Omegn til Hjemstavn, Lejlighed til at protestere mod et Forslag om Regulering af Karup Aa, hvorved dens smukke, karakteristiske Snøninger gennem Engene hen under Skive Kirkebakke vilde forsvinde. Samtidig ønskede Skiveringen at rejse en Stemning for Fredning af Aaen, saa kommende Slægter kunde glæde sig ved at se Aaen bugte sig gennem Engen, som vi gør.

Digtet blev ved denne Fest reciteret af Asta Esper Andersen, og Lørdag den 21. Februar, altsaa Aftenen forud, stod det aftrykt i Skive Folkeblad.

Saadan som Digtet er trykt her i Skivebogen, er der dog foretaget en enkelt Ændring, ligesom et Par Trykfejl er blevet rettet, og et Par sproglige Unøjagtigheder er ogsaa blevet korrigeret.

Skive, i April 1942.

NIELS P. BJERREGAARD.

JYSKEN SOM NORDISK SKATKAMMER.

Af Dr. phil. Guðmund Schütte.

I mit Foredrag i Kringkastningen om *Blicher*, „Skive Folkeblad“ 12. Jan., nævnede jeg, at Ravnjysken i 18. Aarhundrede brændemærkedes som „Rabendänisch“, Ravnedansk. En tysk Provst i Sønderjylland kaldte den „et ildelydende, højst uæstetisk Patois“.

Så kom *Blicher* og vendte Bøtten, gjorde Jysken literært „salonfähig“. Et Størværk, som er uden Lige i dansk Literaturhistorie. I hans Fodspor er der fremspiret en Række jyske Dialektforfattere i vort Nabolag, som jeg har opregnet i „Skive Venstreblad“ 19. Febr.: *Jeppe Aakjær* fra Fjendsherred, *Torolf Kristensen* fra Vestsalling, *N. P. Bjerregaard* fra Ommersyssel, Dyrslæge *H. Jensen* fra Farsø i Himmerland, *Hans Povlsen* fra Nibeegnen. Professor *Peter Skautrup* fra Grove har givet en Fremstilling av Hardsysselmålet.

Men det er endda ikke nok med det. Nu kommer *Jyden* Dr. jur. *Sven Clausen* og fortæller os, at Jysken er et Skatkammer for gammelt nordisk Arveguld, som Skriftdanskens avjappende og udvandede Sprogbrug har ladet falde under Bordet. Han opfordrer en jysk Sprogmand til at sammenstille en Liste

over sådanne Arveord. Allerede før Sven Clausens Optræden har Dyrslæge Jensens Datter Fru *Thit* i Praxis gået den samme Vej. I Fortalen til „Af Blod er du kommet“ (1928) siger hun til sin Hjemstavn Himmersyssel:

Du har hørt mine Ord
af ældgammel Dansk
leve og tales
paa Bondens Tunge.

Og både denne Bog og „Valdemar Atterdag“ er yrende fuld av Jyskheder. Om hendes Målstræv digter Matabele i „Aarhus Amtstidende“:

Thit Jensen har sit eget Sprog, —
det mener Gudmund Schütte.
Forsøge paa at bremse hende,
det kan ikke nytte.
Slaar hun Talentet løs, saa gaar
det over alle Grænser, —
saa er det rent utroligt, hvor
hun rentudsagt *thitjenser*.

Da Sven Clausen klager over, at ingen har svarret på hans Vækkeråb til de jyske Sprogmand, har jeg taget mig over forsøgsvis at sammenstille den ønskede Liste over jyske Dialektord, der genfindes i Svensk og Norsk. Nu skal jeg give nogle Prøver. Det må vel altid kunne ro Sallingboer og Fjandboer at se, på hvor mange Punkter Jysken er mere nordisk end Skriftsproget.

„Aftensmad“ siger vi, efterabende tysk „Abendessen“. Det gammelnordiske „Nadver“ er indskrænket til at bruges om „den hellige Nadver“. Men hvad hedder det paa Jysk? Hvad siger Aakjær om Methusalem: „Han war gavn ud ved Majdaastid’, og han

kam hjem te Kjørmes; da war han trængend for hans *Nætter*". Det gode gamle Ord klinger igen fra Norge: „nattverd“.

„anbefale“ er et av vore græsselige Skriftord, med hele to tyske Forstavelser, „an“ og „be“. Sven Clausen siger om et Ord, han foreslår optaget: „Det være hermed *forordet* til liv i rigssproget“. „Fororde“ bruges ifølge Feiberg på Jysk; det er = svensk „förorda“.

„bange“ er en anden gængs Tyskhed. Jeg veed med mig selv, at det falder mig naturligt at sige: „Jeg er bange“, medens det falder mig unaturligt at bruge det ægte nordiske Udtryk: „jeg er ræd“ = svensk „jag är rädd“. Men såsnart jeg tænker Sætningen på Jysk, er det ligeså selvfølgelig, at den lyder „a er ræj“. — I Sammensætning hedder det ogsaa „mørkeræd“, ikke „mørkebange“. — Hvad er det da for en dum Fjalethed, der lammer min Tunge på Skriftsproget? Tænk ogsaa på Niels Ebbesøns lune Svar til den stormægtige Grev Gert i Fornvisen: „Aldrig ser I mig så ræd, jeg turde fuldvel — skjælve“.

„bearbejde“ hedder det på sin Tysk. På Jysk: „ørke“ = svensk „yrka“, norsk „yrkja“. Og i skriftdansk Sammensætning: „ørkesløs“. Jfr. et Digt af Johan Skjoldborg: „Du Husmand, som ørker den stridige Jord“.

„Begyndelse“ hedder det på fint Tysk-Dansk, adlet ved Biblens Indledningsord: „I Begyndelsen skabte Gud Himlen og Jorden“. Engang som Dreng kom jeg for Skade i en Stil at bruge Folkemåls vendingen „i Førstningen“. Min Lærerinde, den brave Frøken Klyver, satte en tyk Streg dærigennem. En teologisk Professor har ogsaa givet min „Pøbelsprog-Stil“ samme Brændemærkning, og Redaktører og

Sættere gør det usvigelig, når jeg i Artikler vover at bruge den forbudte Vending. I den danske Skole følges den ligeså hårdnakket. Det er den rene Idioti. „I Førstningen“ bruges også i Biblen og av talrige danske Klassikere, som man kan se i den danske Ordbog. På Islandsk hedder det „í fyrstunni“, på Svensk „i förstone“, jævnfør engelsk „at first“. Det er godt jysk og nordisk Sprog. Vi bør gøre Ende på den tåbelige Forfølgelse.

„bekræfte“ er et tysk Ord, der i høj Grad har tilbagetrængt det nordiske „stadfæste“. Men på Jysk har man et andet godt nordisk Synonym, nemlig „jatte“ = norsk „jatta“.

„bekvem“ er en Fortyskning av det Ord; der i „Jyske Lov“s Fortale lyder „kvem“: „Loven skal være ærlig, ret, tålig, efter Landets Vane, kvem“. — Sven Clausen fremdrager et andet jysk Synonym, „hændig“ = svensk „händig“.

„Besvimelse“ er et Ord, der ved tyske Tilsætninger for og bag har forfinet det gode jyske og norske Ord „Svime“, jfr. svensk *svimma*, „besvime“. Hvad skal de overflødige Tilsætninger til?

„eftervrænge“ er et gængs Udtryk for „at gøre Nar ad“. Men Jysken har dærfør det ypperlige Ord „hærme“ = norsk „herma“.

„Forlovelse“ er et av de grelleste Efterdømmer på vort Modersmåls Forringelse ved Fortyskningen. Verbet hedder på gammelt Dansk „trolove“ = norsk „trulova“. Men en dannet Dansker kan ikke tænke sig at „trolove en Mø“; han „forlover sig med en ung Dame“. Den enkle Konstruktion, „trolove“ med Akkusativstyrelse, er bleven til det omstændeligere „forlove sig med“. Det indholdsvægtige Forled „Tro“ er efter tysk Mønster forflygtiget til „for“, der egentlig oftest udtrykker noget vrangt, noget for-

kert: „forargelig, fortrukken, forædt, forivret, forspise, forløfte sig“, altså hær: „love forkert“. Ty-skerne har selv haft en Følelse av den uheldige Mening, for de har lavet en skæmtefuld Verbalbøjning, der på Dansk kan gengives således: „Jeg forliver mig, jeg forlovede mig, jeg har forløbet mig“. — Den elskede Genstand præsenteres av Danskeren efter tysk Mønster som „min Forlovede“ eller „min Tilkommende“; ingen dannet Dansker vil det falde ind at bruge de forældede Udtryk „Fæstemand, Fæstemø“, der er spillevende i Svensk og i norsk Bygdemål. På Jysk lever „Fæjstmand“ ialfald i Himmerland og Ty, og „Fæstemø“ har Feilberg i en vestjysk Børneremse: „to til lillebitte Fæstemø“. — De unges Forening fejres ved en Fest, der i Skriftsproget bærer sådanne flove Navne som „Forlovelses-Selskab, Forlovelses-Middag, Deklarations-Festlighed“. Jysken ejer en hel Rad kærnenordiske Udtryk, som Skriftsproget har ladet falde under Bordet: „Troløvelses-Gilde, Fæsteøl, Jaord, Jagilde, Lovnsøl“. Et Par av dem genfindes i Frændemålene: norsk „festaröl“, islandsk „jåord“. Jeg minder om et Citat fra Edv. Lembckes Sang om Sønderjylland, „Du skønne Land“: „Nu vil han Jaord drikke alt med sin Liljevand, og mellem dem slet ikke er Plads til Tredjemand“. — Alt ialt skønnes det, at Skriftsprogets Udvikling har været en Foringelse, en Gliden henimod det omstændelige, det flade og flove. Jysken dærimod har holdt sig fri for sådan Vanslægtning; altså tilbage til Jysken!

„Forskel, Forskellighed“ hænger sammen med tysk „Verschiedenheit“. Men Thit Jensen skriver til mig om Himmerbomålet: „Jeg har aldrig hørt „Forskel“ hjemme paa Landet, men altid: „Jow, der er stuer Skelned paa dem“ = svensk „skillnad“.

„Frembringelse“ kan ifølge Sven Clausen på Jysk kaldes „Alster“, et smukt Ord, som genfindes i Svensk.

„Frossen Jord“ eller „Jordfrost“ savner et Udtryk i Skriftsproget. På Jysk hedder det „Tel“ = svensk „tjäle“, norsk „tell“.

„Hindring“ tysk „Hinderniss“, kan på Jysk kaldes „Hærk“ = norsk „herke“. Vi kender det især fra Blichers „Tre Helligaftener“, hvor Stærke Sejer vælter et tungt Egetræsbord over på Røverfaderen og hans fem Sønner og således sætter dem i „Klemhærke“, så de bliver overmandede.

„Klædning“ kan på Jysk kaldes „Plag“, et Ord, der bruges almindelig i Norsk. Thit Jensen siger: „Jeg hørte de gamle Koner tale om, at deres „Helligdagsplag“ skulde hænges ud til Luftning“.

„Kostald“ kan på Jysk kaldes „Fæhus“ = norsk „fjös“. Når vi i Skolen støttede Hovedet på Armen, plejede Overlærer Møller at sige: „Skal du ha Stiver til dit Fæhus?“

„Latter“ har Aakjær i Sangen om de to Sallingkarles Redningsdåd 1919 gengivet ved „Skrat“, der genfindes i Svensk: „Da i samme stærke Stund gaar et Skrat af Knøsens Mund“.

„Leje“ kan på Jysk kaldes „Hyre“ = svensk „hyra“. I Skriftdansk bruges dette Udtryk, bortset fra „Hyrekusk“, kun om Sømandskontrakter.

„Lomme“ kan på Jysk kaldes „Fikke“ = svensk „ficka“. I et Digt av Sønderjyden Carsten Thomsen siger den hjemvendte Soldat til sin Fæstemø: „Mit Pas er i min Fikk“.

„længes“ træffer vi hos Blicher i Formen „lint“ = svensk „längta“. Per Syvspring synger: „Hud'n løwer Ell mon? de sølle Baaen! Hun haa ves ætte mæ lintet. Haa — aah — haa — jaja!“

„løbe løbsk“ har det korte jyske Udtryk „skjenne“ = svensk „skena“, norsk „skina“.

„Middagsmad“ kan på fint Vælsk-Dansk kaldes „Dinér“. På jævnt Jysk hedder det, som man veed, „Unnen“ = norsk „undorn“.

„Morgenmad“ hedder på sin Tysk „Frokost“, på sin Fransk „Dejeuner“. Ingen dannet Dansker kunde nedværdige sig til at bruge det platte jyske „Davre“, der genfindes i norsk „dagverd“.

„Morskab“ hedder på Jysk som på Svensk „Ro“, hvorav Tillægsordet „rosom“, som Blicher bruger i „Høstferierne“. Vi kender Historien om, hvordan Svenskeren bad den københavnske Droskekusk om at age ham ud til „ett roligt ställe“, hvorefter han havnede — på Kirkegården.

„måske“ hedder på Jysk som på Norsk og Svensk „kanske“. Vi kender det fra Henrik Ibsen, — Solvejg synger: „Kanske vil der gå både Vinter og Vår“.

„Nabo“ hedder på Jysk „Grande“ = svensk og norsk „granne“, jfr. Nordmanden Storms Vise om Hr. Sinclair: „Bavnen brændte, og Budstikken løb fra Grande til nærmeste Grande“. Dærav dannes dannes „Grandelag, Grandestævne“ og „Grand“ = Møde. Da man 1836 indførte de rådgivende Stænder i Sønderjylland, gad Nordslesvigerne ikke bruge det tysk-danske Navn „Stænderforsamling“, men danne istedenfor det ypperlige kærnenordiske Navn „Kongegrand“, som forresten glimrer ved sin Fraværelse både hos Feilberg og i den danske Ordbog.

„Opmærksomhed“, tysk „Aufmerksamkeit“, har på Jysk det gode Navn „Adhu“; Hans Dahl citerer Sætningen: „Drengen har ingen Adhu til sin Gærning“. Genfindes i Norsk som „åthug“.

„Oprevet Træ“ savner på Skriftsproget et Udtryk. På Jysk kan det kaldes „Rodvælte“ = norsk „rodvelta“. „Rodvæltning“ vilde være et godt Ord til at gengive det fransk-danske „Revolution“.

„optænde“ gengav en broagerlandsk Tjenestepige ved „kvæge“. Det er = norsk „kveikja“.

„overkomme“ hedder på Jysk „orke“, der kun lidet bruges i Skriftsproget. = norsk „orke“.

„rimelig“ hedder på Jysk „hovsom“ = norsk „hugsam“.

„rulle“ (Tøj) er jysk „mangle“ = svensk „mangla“. Thit Jensen siger: „I min Barndom var der ikke noget, der hed at rulle Tøj; som lille Pige saa jeg Mangletræerne og hørte, at Haandklæderne skulde mangles“. (Et kendt Exempel på Faldgruber i Dansk er Ordene „at mangle Kræfter“, der av Svenskere opfattes som „at rulle Krebs“).

„række“ hedder på Jysk almindelig „fly“ = norsk „fli“. Den jyske Herremand Mogens Skeel lader i „Grevens og Friherrens Komædie“ den nybagte Greve sige til sin tungnemme Tjener Peder, der ikke kan lære den fornemme vælsk-tyske Snobbe-Titulatur: „Han flyer mig dog engang en evig Spot“.

„savne“ hedder på Jysk „vante“ = norsk „vanta“. Kendt er en Parade-Sætning, der skal vise Jyskens Frændskab med Engelsk: „A wanter en Sisser“ = „I want a pair of scissors“ — „Jeg savner en Sax“.

„selvklog“ kan på Jysk kaldes „envis“, ligesom på Svensk og Norsk.

„Skikkelse“ gengives av Thit Jensen i „Valdemar Atterdag“ ved „Skabned“ = svensk „skapnad“. Jeg formoder, at hun har det fra sin Hjemstavns Jysk.

„Skulder“ har vi fælles med Tysk. Jysken fastholder de gamle nordiske Udtryk „Axel“ og „Hærde“, der også lever i Svensk. „Skuldertoppen“ på en Hest hedder på Jysk „Hærdetop“ = norsk „herdattopp“.

„Sky“ hedder på Alsingsk „Mol“ = svensk „moln“.

„spise“ hedder på Jysk „æde“ = svensk „äta“, mens det gode gamle Ord „æde“ på Skriftsproget er nedværdiget til at udtrykke „fortære på dyrisk Vis“, — skønt endnu Nordmanden Wessel sang om sig selv: „Han aad og drak, var aldrig glad“. Fra „Punch“ mindes jeg en jysk Historie. Bispen retter fåfængt Spørgsmål til en grødædende Dreng og klager til hans Mor over hans Uopdragenhed. Moren svarer: „Nær æ Dreng eder, hører han ett atter Sludder!“

„stakåndet“ gengiver Blicher ved „åndepusten“ = norsk „andpusten“.

„Den stille Uge“ hedder på Jysk „Dimmeluge“ = islandsk „dymbildagavika“.

„Stok“ har vi optaget fra Tysk istedenfor det jyske „Kjæp“ = svensk „käpp“. Det gamle Udtryk har Skriftsproget kun i Vendingen „som Kæp i et Hjul“ og i Sætningen „Kæphest“.

„stygg“ kan på Jysk kaldes „ful“ = svensk og norsk. I Skriftsproget er Ordet nærmest kun digterisk.

„synes“ har i Skriftsproggt næsten helt fortrængt det gammelnordiske „tykkes“; jeg tænker, det er Påvirkning fra tysk „es scheint“, ligesom tysk „wahrscheinlich“ gengives ved „sandsynlig“. På Jysk er „tøkkes“ eller „tøws“ endnu det almindelig gængse Ord = svensk „tycks“. Vi burde genoptage den jyske Sprogbrug.

„tidlig“ kan på Jysk endnu hedde „årle“ som i

Gammelnordisk, nemlig i Vendingen „imår åle“. I Skriftsproget er „årle“ kun digterisk.

„trættende Sygdom“ savner et Udtryk i Skriftsproget. På Jysk hedder det „Modсот“ = norsk „modсott“.

„utæt“ hedder på Jysk som på Svensk „gisten“.

„vaske“ har Skriftsproget fælles med Tysk. På Jysk siges „to, tvætte“ = svensk „två“.

„Vognstang“ hedder på Jysk „Stjært“ = norsk „stert“.

„Ægtemage“ kan vi også kalde på sin Tysk „Gemaal“. Et gammelt nordisk Synonym er „Husbond“, der kun bruges lidet i Skriftsproget, men er Standardordet i Engelsk, „husband“. På Tyrsted Kirkegård ved Horsens har Præstekonen Fru Schmidt fået sat en Gravsten, rejst av Sønnen Professor Valdemar Schmidt og Svigersønnen Ingeniør Sigvald Muller; derpå står: „Søn og Datters Husbond satte dette Minde“.

Jeg har nu sanket en Urtekost av jyske Kærneord, som vort udvandede, vælsk- og tysksmittede Skriftsprog har ladet falde undtr Bordet. Det er på Tide, at vi hører Jyderne Sven Clausens og Thit Jensens Vækkeråb og vender Bøtten. Hvorfor skal vi Jyder være så fjalede og rædde for Kritik, at vi i al Evighed slæber om på alle de Misfostre, som lærd og cancellistilsk og titelsnobsk Sprogtvang har slæbt ind i vort Modersmål? Særlig harmeligt er det at se, at Jysken gemmer en Masse Ord, som genklinger i Svensk og Norsk, men som vore blinde Sprognober har udelukket av Sproget til Fordel for vælske og tyske Gøgeæg. Derved øges den i Forvejen altfor store Sprogforbistring, Splittelsen mellem Broderlandenes Sprog. Lad det jyske Målføre komme til sin Ret, og lad det sige med Alsingeren Pastor *Karsten-sen.*

Længe nok har jeg Bondepige været,
siddet på min Tærskel og spundet på min Ten.
Længe nok har hun, tyske Frøken, blæret
sig i mit Sæde, jeg gnavet Ben.
Nu vil jeg glad
sidde, hvor jeg sad,
fremmest vil jeg gå i de dansendes Rad!

E s k j æ r, 1ste Marts 1942.

Gudmund Schütte.

SKIVE-EGNENS BEBYGGELSE OG STEDNAVNE.

Af Svend Aakjær.

Hvis man vil vide sikker Besked om Bebyggelsens Alder og Omfang paa en Egn, er det „Spadens Videnskab“, Arkæologien, man maa raadspørge.

Men det er kun faa Steder, man har kunnet grave i selve Landsbyerne. Nylig har man udgravet en Gaardtomt i Landsbyen Pebringe i Sydsjælland, og kunnet afdække Tomt efter Tomt tilbage til Jernalderen og maaske endda til Bronzealderens Slutning. Meget ofte naar man tilbage til keltisk Jernalder, men der er endnu ikke paavist sikre Tilfælde af, at vore Landsbyer og deres Navne naar længere tilbage end til Bronzealderens Slutning eller Jernalderens Begyndelse.

Dersom man skal kunne faa fuldstændig Klarhed over Bebyggelsens Rækkefølge og Stednavnenes Tidsfølge, saa maa der et mere frugtbart Samarbejde i Gang imellem Arkæologi og Stednavneforskning. Stednavneforskningen er jo endnu en temmelig ung Videnskab, og navnlig paa Kronologiens Omraade, med Hensyn til Stednavnetypernes Tidsfølge, staar Stednavneforskningen endnu paa samme Stade som Arkæologien gjorde før Tredelingen i Sten-, Bronze- og Jernalder var endeligt fastlagt.

De mere forsigtige Stednavneforskere i alle de

tre nordiske Lande synes dog at være enige om, at Stednavnene næppe rækker længere tilbage end til keltisk Jernalder eller muligvis til Bronzealderens Slutning, og de er ogsaa i store Træk enige om de forskellige Stednavnetypers Tidsfølge. Det er dog kun ret faa Navnetyper med særlige Endelser, som man kan indordne i bestemte Aldersklasser.

Til de ældste Typer hører aabenbart, overalt hvor Folk af den germanske Sprogstamme har slaaet sig ned, Navne med Endelsen *Ing* og *Heim*.

Det er muligt, at der er nogen Aldersforskel paa de to Typer, men ganske sikre Beviser herpaa er der ikke fremlagt. Man har i saa Fald tænkt sig, at Ingerne var ældst, i det mindste fra keltisk Jernalder, og at Heimerne, de Navne, der nu ender paa Um, var fra de første Aarhundreder af vor Tidsregning, fra romersk Jernalder.

Dersom der er mange Bynavne med disse to Endelser, Ing og Um, paa en Egn, saa er det gerne et Tegn paa, at vi befinder os paa en tidligt opdyrket og tidligt bebygget, gammel Egn. I Fjends Herred er der kun eet Ing-Navn: Børsting; men det ligger centralt i Herredet og er delt i to Byer, der hver ligger i sit Sogn: Vester Børsting i Vroue Sogn, og Øster Børsting i Smollerup Sogn, eller før 1500 i Iglso Sogn, hvis Kirketomt endnu er fredet. I Ginding Herred er der nu kun eet Ing: Ejsing, men har før været flere. Ginding Herred strakte sig nemlig i gamle Dage langt længere Syd paa langs Aaen helt ned til Bording, som jo ogsaa er et Ing-Navn; og Herredet har Navn af en By, Geting, som formodentlig har ligget ved Ginderskov Krat og Staulund. Tønning i Ejsing Sogn er vel ogsaa et Ing-Navn, og hvis ogsaa Sejting i Bording Sogn var et Ing-Navn, hvad der ikke er ganske sikkert (Sigtun?), var der hele 5 Inger i Ginding Herred.

Men i Salling alene er der 13 Inger, altsaa mere end dobbelt saa mange som i Fjends og Ginding Herreder tilsammen. I Hindborg Herred ligger Otting, Volling, Bønding og Røgling i Hindborg. I Nørre Herred Grønning, Børsting og Brødding. I Rødding Herred Rødding, Ramsing, Balling og Sinding. I Harre Herred Tøndering og Glynge, der hed Gløging.

Heim-Navnene findes ogsaa i alle Dele af Egnen. I Fjends Herred er Navne som Tastum og Laanum dog vist ikke ægte Um-Navne. Tastum hedder oprindeligt Tårsdom, og sidste Led er vist Dung, et Ord, der ogsaa findes i Dommerby (Dungerby), og som synes at være et Sønnavn. Maaske har den store Sø imellem Tastum og Dommerby, der snart kaldtes Tastum Sø, snart Dommerby Sø, heddet Dung eller Thors-Dung. Thorsdal ved Kobberup, der nu hedder Tåssdal, hed tidligere Tååsdal, og paa samme Maade blev Thorsdung vel til Tååsdom. Laanum hed Langnum, og Num er et gammelt Ord for „Vang“. Saa er der kun eet sikkert Um-Navn tilbage i Fjends Herred: Ørum, et Navn, der jo er ret almindeligt i Danmark, af Ør „Grus eller gruset Strandbred“.

I Salling er der Brøndum og Hem (Høøm). Baade Hem og Høm er sikkert Um-Navne, ligesom Lem og Sem, Tem og Vem. I Nørre Herred findes Lendum, Breum og Batum. I Rødding Herred Lem, Haasum, Vellum, Vadum og Lime (Limum). I Harre Herred Torum, Nissum, Risum og Vium.

I Ginding Herred Trandum, Kisum, Toftum og maaske Hjellum i Hjelmhede.

Disse to Typer, Ing og Um, tilhører sikkert Urtiden paa begge Sider af Kristi Fødsel. Det ser ikke ud til, at det i denne Stednavnenes Urtid har været almindeligt at knytte Personnavne sammen med Stednavneendelsen.

Det er derimod næsten altid Skik ved de Navne, der ender paa —sted og —lev. De Personnavne, de indeholder, synes at være fra Folkevandringstid, og det er ofte Navne, som vi kender som germanske Stormandsnavne. Ofte er disse Navne knyttet til Vandmøller. Det betyder sikkert, at der har ligget en Herregaard, hvis Herremand vel i sin Tid har opført Møllen. I Fjends Herred har vi jo to Lev, Højslev og Ørslev, men Navnet Højslev findes ogsaa knyttet til Højslev Mølle i Binderup Sogn, Gislum Herred, oppe i Himmerland. Og ligesom vi har Navnet Vingsted knyttet til en Mølle i Bredsten Sogn, saaledes har vi her i Salling Rusted Mølle i Grinderslev Sogn, Nørre Herred. Guust i Balling er sikkert ogsaa et Sted-Navn, ligesom Skadst, Andst Gamst, maaske med samme Personnavn Gude som i Gulev. I Harre Herred har vi Aasted og Engelst paa Fur. I Fjends Herred har vi Vridsted, Mønsted, Kvosted og Kvaldersted. I Ginding Herred har vi Raast og Ested i Estvad (æjjste).

Lev-Byerne er vistnok skabt i en ret kortvarig Periode omkring Aar 500, da Skjoldungerne, Lejre-Kongerne, skabte Daneriget, som de styrede fra Lejre.

I Salling har vi Frammerslev, Oddense Sogn i Hindborg Herred, Grinderslev i Nørre Herred og Roslev i Harre Herred. I Fjends Herred Ørslev og Højslev. I Ginding Herred Vindelev i Sale Sogn.

Det er muligt, at Levbyerne er en Slags Høvdingebyer eller Lensgodser fra Skjoldungetiden omkring 500. Helt nede i Thüringen har man en stor Gruppe af samme Navnetype, og ofte er Forleddene Personnavne af ganske samme Type som de danske. Det hænger vist nok sammen med, at Daner og Thüringer den Gang stod i Forbund, politisk og militært, imod Frankerne, der begyndte en storstilet

Erobringspolitik netop i disse Aaringer. Det var Frankerne, der sejrede i Tyskland. 531 maatte det gamle thüringske Rige bukke under. Danmark fik Frankerne dog aldrig Bugt med.

Disse Høvdingesæder blev ofte lagt i Nærheden af de gamle Tingsteder og Samlingspladser, hvor Egnens Folk plejede at samles til Ting og Gudsdyrkelse.

Frammerslev ligger i Oddense Sogn, der har Navn af Odins Vi. Ved Grinderslev og Breum laa Tingstedet for Nørre Herred. Ved Tinghøje mellem Roslev og Toustrup i Durup Sogn holdtes Harre Herreds Ting. Ved Højslev og Ørslev er der flere Spor af gamle hedenske Kultpladser, og Tulsnav var Navnet paa en lille Lund ved Ørslevkloster. Navnet indeholder sikkert Ordet Thul, „Herredshøvding“, som kendes fra Runestenen ved Snoldelev, hvis Thul boede paa Salhøje, der ligesom Sale i Ginding Herred, hvor Herredets eneste Lev, Vindelev, findes, sikkert har Navn af en Sal, en Sædegaard for en Herremand. Dette Ord var netop særlig i Brug i Frankertiden og er maaske derfor skabt paa samme Tid som Lev-Navnene.

De Stormandsnavne, vi træffer ved Lev-Navnene, kunde i visse Tilfælde bruges i Adelslægterne helt ned i Middelalderen, men det er ikke de Navne, som var almindelige i Vikingetiden, og som vi træffer ved Torp-Navnene. Vi har ingen Knudslev eller Tokelev eller Tostelev.

Selve Ordet Lev kender vi i Olddansk fra Ordet Kongelev (konunglef), der betød Kongens Embedsgods, Krongodset, i Modsætning til hans Slægtsgods. Paa lignende Maade fik Sigrid Storraades Gods, som hun fik udlagt som Enkedronning, Navnet Sigridlev. Ordet kommer af et Udsagnsord, leifa, som betyder „overlade“ og „efterlade“. Lev betyder

„Gods“, men vel især Gods, som Kongens Krigeradel har faaet overladt, en Slags Embedsgods. Det stemmer ret godt med, at Levbyerne ofte ligger i Nærheden af Tingstederne; men det maa vel i saa Fald betyde, at disse Tingsteder er mindst lige saa gamle som Levbyerne, altsaa fra omkring 500.

Lev-Tiden eller Folkevandringstiden sætter ligesom et Skel i vore Landsbynavne. Alle de Navne, som hører til i Tiden før 600, kan vi kalde Urtidsnavne, og til dem hører altsaa Ing og Um fra den ældste Tid og Sted og Lev fra den yngre Tid.

Men der har selvfølgelig været flere end just disse 4 Typer. Blot er det mere svært at tidsfæste de andre, fordi de ikke har en af de faste Navneendelser.

Navnet Hindborg, i ældre Form Hærnborg, indeholder i Forleddet et meget gammelt Tilnavn for Frugtbarhedsgudinden Frøja, der næppe kan være yngre end Folkevandringstid. Saa er der gamle og ofte ret store Byer med Endelsen Bjerg, som Hvidbjerg, Jebjerg, Rybjerg, Ilbjerg, Krejbjerg i Salling, Feldingbjerg, Daugbjerg i Fjends Herred, Rønbjerg, Mundbjerg, Egebjerg, Yllebjerg i Ginding Herred, Daugbjerg i Fjends og Ulbjerg i Rinds Herred har vistnok Navn efter meget gamle hedenske Guder, Dag og Ull, der er ældre end Asa-Læren, og derfor sikkert ogsaa ældre end Lev-Mændene, der særlig dyrkede Thor.

Saa er der gamle Helligdomsnavne med Gude- navne i Forleddet, som Oddense, Tise og Norre af Odins-Vi, Tis-Vi og Nore-Høj. Den Tid, da Tir var Hovedguden, ligger langt tilbage i Hedenskabets Dage. Yngst af Aserne er vel nok Odin, hvis Navn ofte er knyttet til Landsting og andre senere Hovedtingsteder, og mest udbredt var sikkert Dyrkelsen af Frøj og Thor. Nore var vistnok et Tilnavn til

en Frugtbarhedsgud, som betød „Næreren“, den, som giver Næring. Navnet Norre findes ikke mere, det var knyttet til en gammel Hovgaard ved Breum Kilde, hvor Tingstedet for Salling Nørre Herred fandtes. Hovgaardens Voldsted ses endnu paa Kilde-toften, og oppe paa Brinken ligger Hovmandshøj. Breum Kilde hed endnu 1683 ved Landmaalingen Vikilde, „Helligkilde“, og Hovgaarden paa Voldstedet var vel en Forløber for Hovedgaarden Nørgaard, hvis Navn af de gamle udtaltes Norregaard, ikke Naergaard, ligesom Vigen ud for „Jenle“, Astrup Vig, i 1641 hed Norre Vejle. Nørre Herreds Navn skrives lige indtil denne Tid Noru Herred eller Norrugherred, og det kommer sandsynligvis af Nora-haugar, Nore-Høje.

Disse gamle Stednavne hører vel derfor ogsaa til i Tiden før 600. Imellem Norregaard og Norrevejle findes en bred Bakke Syd for Astrup, der hedder Løverbak, og ligesom andre lignende Navne, Løvhøj, Lyvbjerg, Løvnbjerg, indeholder dette Stednavn vist et Ord for „Tingsted“, Lygi, Løg, Løgn, som ogsaa kendes i norske Stednavne, og som afgjort hører hjemme i den ældste hedenske Tid. I Fly findes nær hverandre Syd for Byen Aalbjørg, Løvnbjerg og Gallebjørg, og Aalbjørg indeholder et Ord for Tempel fra ældre hedensk Tid, som hedder Al, Aal. For øvrigt findes der ogsaa i Eskær Skov ikke langt fra Norre et Alsbjørg. Men de Tider, da hedensk Tempel hed Aal og Tingstedet hed Løv, ligger afgjort før Aar 600.

Endelig skal der jo nok ogsaa være en hel Del af de gamle Naturnavne, især de korte, usammensatte Grundnavne, der er fra Urtiden før 600.

Vi har en Del af disse Navne her paa Egnen. I Salling f. Eks. Grove, Rude, Lund, Resen, Kaas, Knud, Vraa, Vile, Bjerre, Kybe, Snabe, Debel. I

Fjends Herred Fly, Hald, Resen, Korre, Lund, Ris, Knud, Vinkel, Revn. I Ginding Herred Linde, Grove, Nold, Raae, Djeld, Ryde.

Flere af dem er sikkert meget gamle, men de lader sig vanskeligt tidsfæste ad sproglig Vej med Sikkerhed, fordi de indeholder gamle danske Ord, der kan have været brugt til Navnegivning, saa længe her har været talt Dansk.

Efter Skjoldungernes Nederlag ved Braavalla kommer der en Tid, som vi ikke ved ret meget om her hjemme. Det er Tiden mellem Lejrekongernes Storhedstid, da Riget Danmark blev samlet, og den Tid, da de store Vikingetog begynder, sidst i 700'erne. Det ser ud, som om Rigets Herremænd har vendt sig mod mere fredelig Syssel efter det kendte Ord: „Hvad udad tabtes, skal indad vindes.“

Nye Landsbyer med Navneendelserne By, Mark og Toft er skabt, nye Herregaarde har rejst sig.

Ligesom det synes at være Tilfældet med de ældste Navnetyper Ing og Um, er det ogsaa almindeligst, at Navnene paa By har Natur- og Terrænnord i Forleddet.

I Salling har vi Dalby (Daalby, nu Dølby), Lyby, Stouby, Vejby, Kærby, Opperby, Sæby, Vejsmark. I Fjends Herred Søby, Dommerby. I Ginding Herred Sevel Skovby, Karstofte, Nærstofte.

Overalt, hvor Danerne begynder at drage ud i denne Tid, f. Eks. til Angel eller til England, tager de disse Navne med sig, men i den egentlige Vikingetid eller i Torp-Tiden, faar ogsaa Navnene paa By og Toft Personnavne i Forleddet, ligesom Torperne.

Man har ment, at disse Navne var knyttet til Gaarde og Byer, der var skabt af Herremænd. By har maaske ikke altid betydet en Landsby, en Samling af flere Gaarde, fra første Færd. Ordet *bo* be-

tød ikke alene „at have Bolig“, men ogsaa „at dyrke Jorden“. Baade i Norge og paa Færøerne bruges „Bø“ om den dyrkede Jord, modsat Udmarken, der brugtes til Løsdrift og Græsning for Kvæg eller Faar. By kan hist og her i Jylland være knyttet til en Enkeltgaard, og en Husaby, et Navn, som kendes i alle de nordiske Lande, betød en Kongsgaard. Vi har i hele Landet flere Byer af Navnet Husby. Maa-ske har By oprindeligt betydet „Brug, Ladegaard“; men de fleste Steder maa disse Bebyggelser hurtigt have udviklet sig til virkelige Landsbyer, bestaaende af flere Gaarde. Toft og Mark er Navn for gamle Særjorder, som ikke hørte med til Bondebyernes Fællesskab. De ejedes ofte af Herremænd. En Gaard i Hald, Ørslevkloster Sogn, hed Særmark, og andre Steder, især i Sønderjylland, træffer vi Navnet Enemark, der er det samme som Enemærke, en skelsat Særjord, der ejes af en enkelt Mand. En Gaard, der har sin Jord for sig selv uden for Landsbyens Fællesskab, hed en Enestegaard (Jænnstego'r), i ældre dansk Eens-Tækæ, Eenmands Tægt, Jord, som een Mand havde taget ind til Dyrkning. Det mest kendte Ord for dette Begreb er i vore gamle Love *Ornum*, egentlig „hvad der er indtaget udenfor Vangen, udenfor Byens Tægt eller Fang“.

Af saadanne Enkeltmands-Tægter og Enemærker er mange af vore Herregaarde opstaaet, og af dem kunde der saa siden opstaa Landsbyer.

— — —

Fra denne Tidsperiodes Slutning begynder ogsaa den yngste Gruppe af vore Bostedsnavne at opstaa, de Byer, hvis Navneendelse er Torp. Først i Tiden fra Aar 1000 til hen imod 1200 tager de rigtig Fart, og de yngste af dem har derfor kristne Navne i Forleddet som Peder, Mogens, Kristen, Simon i Pederstrup, Mogenstrup, Kristrup (ældre Kristierns-

torp), Simenstrup, det sidste kan dog ogsaa indeholde Mandsnavnet Sigmund.

Ellers er det de samme nordiske Navne, som vi kender fra de Daner, der slog sig ned i England: Orm, Gunde, Stubbe, Sibbe, Svend, Knud, Sakse, Tolv, Nanne, Bo, Skalm, Troels, Gammel i Vormstrup, Gunderup, Stubberup (i Stubberkloster, Stubbergaard), Sebstrup, Svendstrup, Knudstrup, Savstrup, Tolstrup, Nannerup, Bostrup, Skalmstrup, Troelstrup, Gammelstrup.

Selv disse ret unge Byer er dog rejst, før vore skrevne Krøniker, Skøder og Pantebreve begynder, saa de var allerede i vore ældste skriftlige Kilder Byer af nogen Alder. Vi ved derfor ikke fuld Besked om, hvorledes det gik for sig, at de blev dannet. I andre Lande, som Tyskland og England, hvor de skrevne Breve og Jordebøger er 2—300 Aar ældre end hos os, kan vi ligefrem følge disse Byers Opstaaen, og der er næppe Tvivl om, at det er gaaet til paa samme Maade her i Danmark. Flere af Torperne er jo blevet Kirkebyer, saa de maa altsaa allerede, da vore Kirker blev bygget, have haft Folk og Bosteder nok til at kunne blive Sognebyer. Det gælder f. Eks. her paa Egnen Grettrup, der før har haft en Kirke, Durup og Navtrup i Salling, Taarup, Kobberup, Smollerup, Gammelstrup i Fjends Herred, Haderup i Ginding Herred.

Enkelte Forskere har forestillet sig Torperne som en Slags Hedehusmandsbrug og talt om „den sindige Slider, der med Økse og Spade brød sig Vej i Skov og Ødemark“. Man har her sikkert tænkt for meget paa den svenske „Torpare“, der er en Husmand i Skov og Ødemark.

Hvor vi overhovedet kan danne os en Mening om, hvilken social Stilling de Mænd har, hvis Navne vi finder ved vore Torper, viser det sig, at det snarere

er i Stormandsklassen end i Husmandsklassen, de skal søges. For det første er Navnene Kongstorp og Biskopstorp ret udbredt: Kongstrup, Bistrup, Bejstrup, Bøstrup, og her er det altsaa den fjerntboende Ejers Navn og ikke Beboerens, der er knyttet til Torpen. Meget almindeligt er det ogsaa *Bryden*, hvis Navn er knyttet til Torp-Navne som Bryderup, Brøderup, Brørup eller Bryrup. Vi har f. Eks. et Bryrup ved en gammel Vandmølle i Mønsted Sogn i Fjends Herred. Bryden var jo en Slags Godsforvalter, der bestyrede en Gaard for en Herremand eller for Konge, Biskop og Kloster.

— — —

Paa Falster ligger en By, der hedder Grimmestrup, som i ældre Tid havde Navnet Grimulfstorp. Navnet Grimulf er i Danmark forholdsvis sjældent, og det maa derfor sikkert være mere end et Tilfælde, naar Grimulfstorp endnu i Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog ejes af en Herremand ved Navn Grimulf. I Broderlisten i Kong Valdemars Jordebog faar vi Navnene paa de mest fremtrædende Medlemmer af Kongens Hird, hele den store Kres af Stormænd, der var beslægtet eller indgiftet med Hvide-Slægten. Det er paafaldende, saa mange af de Navne vi møder igen ved vore Torp-Navne. Særlig paafaldende er det, naar det drejer sig om de mere sjældne Navne, som Frænde, Tolv, Esge, Rane i Frænderup, Tolstrup, Ejstrup eller Estrup, Randrup. Paa Falster har vi et Dukkerup, men Hr. Dukke nævnes som Kongens Mand paa Fehmern i Kong Valdemars Jordebog. De Navne, som er mest almindelige blandt Herremændene: Palne, Esge, Asser, Stig, genfindes ogsaa blandt Torperne i Palstrup eller Pandrup, Ejstrup, Estrup, Astrup, Stistrup. Ogsaa her paa Egnen nævnes i Broderlisten: Niels Net, Tolf og Ture Skalmssøn, hvis Navne ken-

des i Nettrup, Tolstrup og Skalmstrup. (Scalmi paa Ligsten ved Fly Kirke).

Det ser derfor mest ud til, at de Mænds Navne, der findes ved vore Torper, er Navne paa Godsejere og Herremænd. Torperne har vel derfor fra først af været Udmarksgaarde eller Ladegaarde, som paa Herremændenes Bud er blevet lagt ude paa Rydninger i Skov og Hede. Herremændene har sendt en Flok af Karle og Trælle derud under en Brydes Ledelse og grundlagt en ny Ladegaard, fordi der var kommet en Tid, da det var vanskeligt at skaffe ny Jord inde ved Landsbyerne, og fordi der var kommet en Tid, da det blev særligt lønnende at frembringe Kvæg og Korn.

Torp-Tiden falder paa samme Tid, da der begyndte at opstaa store Handelsbyer, Købstæder, dels her i Landet, dels i andre Lande langs med Østersøen. Det var til Dels de Byer, der siden blev til Hansestæderne. Disse nye Storbyers Borgere skulde have Brød, Kød og Sild, og ved deres Handel, Haandværk og Søfart tjente de saa mange Penge, at de blev gode Købere. De danske Storlandbrugere, Herremændene, fik derfor et godt Marked, som gjorde det lønnende for dem at sætte Kapital og Arbejdskraft i Sildefiskeri og Storlandbrug. Og selv om det ikke er umuligt, at enkelte Storbønder i Byerne eller en Flok unge Bondesønner hist og her kan have fulgt deres Eksempel og grundet nye Torper i Landsbyernes Udmark, saa er det dog sikkert Herremændene, der har anlagt og grundet de fleste af Torperne, ligesom det nok ogsaa er dem, der siden har bygget de fleste af vore Sognekirker.

Naturligvis undgik man helst at begynde paa helt bar Bund. Dersom der havde været Løkker og Folde, Fenner og Indhegninger til Løsdrift, Græsgange i Skov eller Udmark, som man vidste var ble-

vet gødet af Kvæget igennem Aarhundreder, saa blev Torpen helst anlagt dér.

Det er ikke altid, Torpen har Ejerens Navn i Forleddet. En vis Del af Torperne, maaske 15—20 Procent, har Ord som Sø, Lund, Kær, Kilde, Sund, Dal, Skov, Bro, Kirke, Mølle og andre Ord.

Her paa Egnen har vi f. Eks. Kjellerup, Braarup, Trærup, Møllerup, Dalstrup, Sønderup, Sjørup, Mørup, Bryrup; maaske ogsaa Staarup (Stad-Torp) kan have Navn af Stad, „Landingsplads“. Mørup er vel af Myr, „Mose“, et Ord, der ogsaa forekommer i Formyre (Faaremyre) ved Tjele, og i Barmer og Gosmer af Barnemyr og Gaasemyr. Desuden har vi nævnt Bryrup af Bryde-Torp. Navnet Borup er saa almindeligt, at det næppe er sandsynligt, at alle disse Navne indeholder Mandsnavnet Bo eller Bove. Snarere kan en Del af dem være Bode-Torp, fordi de er anlagt i Udmark, hvor der før var Fæboder paa Græsgangene.

Der er sikkert ogsaa en Mængde Byer, der er dannet paa samme Maade og paa samme Tid som Torperne, men som bærer et almindeligt Naturnavn efter det Sted, hvor de flyttede ud i Skov eller Hede, ved Bæk eller Sø, i Dalen eller i Kæret: Haderis ved Haderup, ligesom Sevel Skovby ved Sevel og Tise Torp ved Tise, Aakær, Sparkær, Grønkær, Bjørnkær, Hegelund, Grønris, Østerris, Eskær, Skovshoved (det nuværende Krabbesholm), Refshoved (nu Refsgaard i Volling), Horskær, Øksenvad, Hasselholt, Hessellund, Stavlund, Skærris.

Det er selvfølgelig ikke let at sige, hvor gamle disse almindelige Naturnavne er. Dersom det gælder store Byer som Sparkær, Estvad eller Selde (af Sæholte?) og Hjerk (af Hjernevig), er de sikkert ældre end Torp-Tid, men mange Smaabyer af denne Type kan have udviklet sig af Enkeltgaarde, som

Egebjerg ved Vridsted, Aakær ved Fly, Gundelund ved Mønsted eller Østerris ved Højslev, og kan godt være skabt i Torp-Tid.

Efter at vore sidste Torper var bygget omkring 1200, blev der ikke bygget ret mange flere store Landsbyer i Danmark. Det kunde vel hænde, at en eller anden meget driftig Herremand lod en Skov eller et Krat rydde og bebygge af sine Hovbønder, eller at en Enghave eller Ore (hegnet Græsgang) blev til en Landsby, Herregaard eller Enkeltgaard. Saaledes opstod vel Herregaarden Hegnet af en hegnet Skov eller Refshoved ved Volling af en Lund. Men i det store og hele blev kun enkelte Gaarde og Huse, ikke hele Landsbyer, opført siden 1200.

Skovsgaard, Lundgaard, Hedegaard, Kærgaard, Søgaard, Damgaard, Krogsgaard, Holmgaard, Kjeldgaard, Abildgaard, Haugaard, Mosegaard, Aagaard, Bækgaard, Holtegaard — saadanne Navne hører til de mest almindelige Gaardnavne i vor Hjemegn. De viser, at man gerne, naar man flyttede ud af Byen og grundede et nyt Bosted i Krat eller Hede, vilde have en Sø eller Dam, et Kær eller en Engkrog at støtte sig til, hvor Plovstudene kunde finde Græs efter den trælsomme Pløjedag i Ødemarken, og hvor der ikke var for langt til Vand.

Hvis vi deler Navnetyperne efter disse 3 Grupper: Urtid omfattende Ing, Um, Sted og Lev, Mellemtid omfattende By, Toft og Mark og Torptid, og dernæst undersøger den samlede Masse af Bostedsnavne i hvert Herred, saa faar vi straks karakteristiske Forskelle frem imellem de tre Omraader, vi her behandler i vor Hjemstavn: Salling, Fjends Herred og Ginding Herred. Bostedsnavnene med de 4 ældste Navneendelser, Ing, Um, Sted og Lev, udgør i Salling 17 %, men i Fjends og Ginding kun

8 %. Tager vi alene de 2 ældste, egentlige Urtidstyper, Ing og Um, da har Salling af dem 13 %, Ginding 6 %, Fjends kun 2 %. Salling er altsaa allerede fra Urtiden meget vel bebygget, Fjends Herred meget tyndt bebygget. Fra Mellemtid, Tiden mellem Aar 600 og Torptid, har Salling af Typerne By, Toft, Mark 6 %, Ginding 4 % og Fjends 2 %. Af Torpnavne har Salling 24 %, Fjends Herred 20 %, men Ginding Herred kun 11 %. Det skyldes dog vist i Ginding Herred, at saa mange af Torperne har faaet almindelige Naturnavne, og tillige, at store Skove henstod uryddet. Endnu først i det 16. Aarh. var Ginding Herred et udpræget Skovherred.

Hvis man deler Navnene i Naturnavne og Bygdenavne, faar man ogsaa tydelige Forskelle frem paa de tre Omraader. I det tidligt opdyrkede, tæt bebyggede Salling, der ikke var meget større end Fjends Herred, men dog var delt i 4 Herreder: Hindborg og Rødding Herreder, der vel oprindelig har udgjort eet Herred, og Nørre og Harre, der vel ligeledes fra først af har udgjort eet Herred, i Salling er der dobbelt saa mange Bygdenavne (53 %) som Naturnavne (26 %), i Fjends Herred er der næsten lige mange Naturnavne (45 %) og Bygdenavne (54 %), og i Ginding Herred er Naturnavnene i Overtal (53 %) imod Bygdenavnene (46 %).

Naturnavne kalder jeg alle de Bostedsnavne, der har Naturbetydning, det vil sige Navne med Endelsen Sø, Bæk, Kær, Holm, Vad, Bjerg, Dal, Skov, Holt, Ris, Hede — altsaa Navne som Lund, Svansø, Stoholm, Hegelund, Krejbjerg, Aalbæk, Tordal o. lign.

Bygdenavne kalder jeg alle dem, der har Navn af selve Bebyggelsen, af Menneskers Bolig eller Virke, det vil sige først de omtalte egentlige Bostedsnavne med Endelserne Ing, Um, Sted, Lev, By,

Toft, Mark, Torp, Gaard, men ogsaa Have, Vi, Mølle, Borg, Bro, Ager (f. Eks. Hagens Mølle, Dalager, Buksager, Hodsager, Halborg, Rosborg). Til Bygdenavnene regner jeg ogsaa Eng (f. Eks. Nørøng i Nordsalling med den mærkelige gamle Udtale naeræj'n), men ikke Vad, som nok minder om Menneskers Færden, men ikke om deres Virke.

Ser vi nøjere paa de enkelte Herreder i Salling og sammenligner dem med de to andre Herreder, saa bliver Tallene naturligvis lidt anderledes, end naar vi tager Salling under ett.

Ser vi først paa Ing-Um Navnene, de ældste to Navnetyper, saa har Rødding Herred flest: 18 %, nemlig 4 Ing-Navne (Rødding, Ramsing, Sinding, Balling), 5 Um-Navne (Lem, Haasum, Vellum, Lime, Vadum) og 1 Sted-Navn (Guust). Hindborg Herred har lidt over 12 %, Nørø Herred har nøjagtigt 12 %, Harre Herred 11 %, Ginding Herred 6 %, men Fjends Herred har kun 2 %. Ser vi derimod paa den yngste Navnetype, Torp, saa har Ginding Herred kun 11 %, Harre Herred 19 %, Fjends Herred 20 %, Hindborg Herred lidt over 20 %, Nørø Herred 26 %, Rødding Herred 28 %. Baade i den ældste og i den yngste Tid har Rødding Herred altsaa modtaget mange Bebyggelser.

Rødding Herred er i det hele taget det Herred, hvor Bygdenavnene er mest i Overtal, der er 3½ Gange saa mange Bygdenavne som Naturnavne. Bygdenaveneprocenten er i Rødding H. 78 %, Nørø H. 70 %, Harre H. 68 %, Hindborg H. 67 %, Fjends H. 54 %, men i Ginding H. kun 46 %. Rødding Herred maa derfor være et velbebygget Herred, og i Ginding Herred havde Naturen Overvægten over Bebyggelsen.

Vi kan ogsaa stille Bostedsnavnene et andet Spørgsmaal, nemlig: Hvor megen Skov er der ryd-

det i Herredet for at skaffe Plads til et Bosted? Vi faar derved et Indtryk af, i hvilke Herreder der er ryddet mest Skov. Her medtager vi for det første de Naturnavne, der i Endelsen har Ord for Skov, Navne som Ginderskov, Ravnholt, Haderis, Refshoved (Hoved betyder vist en Lund), Egeris, Grønris, Hegelund. Men tillige medtager vi ogsaa Bygdenavne eller Naturnavne, der rummer Ord for Skov i Forleddet: Risum, Lundgaard, Risgaard, Skovgaard, Rydhave, Skovby.

I Rødding Herred minder kun selve Navnet Rødding (Rything) om en Skov-Ryddning, men dette Navn udgør langt under 1 % af Bostedsnavnene. I Hindborg H. er der 6 % Skovnavne, i Harre H. 7 %, i Fjends H. 13 %, men i Nørre H. 14 %. Højest ligger Skovnavneprocenten i Ginding H., 24 %. Selvom der ikke er megen Skov tilbage, kan man dog nok skimte Lunde og Kratskove, f. Eks. i Sevel og ved Ginderskov, og endnu først i det 16. Aarh. var Stubberklosters Gods en udpræget Skovegn, hvor en Del af Bønderne ernærede sig som Tømmermænd og Skovhuggere. Det er heller ikke overraskende, at det er Nørre Herred, der har flest Skovnavne i Salling, mere mærkeligt er det, at der slet ingen Skovnavne er imellem Bostedsnavnene i Rødding Herred, nogle flere Skovnavne er der at finde blandt Marknavnene; men vi maa jo huske, at vi blandt Skovnavne i Bostedsnavnene kun finder de Skove, der er blevet ryddet, ikke dem, der staar paa Roden endnu. Paa Rødding Bys Mark nævnes f. Eks. i Markbogen for 1683 et Agerskifte, der hed Skovsagre.

Rødding Herred var ikke blot her paa Egnen det Herred, der havde den mindste Skovnavneprocent, den laveste Naturnavneprocent og den højeste Bygdenavneprocent, men dette Forhold gjaldt for Rødding Herred blandt alle Herreder i Viborg Amt. Det

var vel derfor det bedst bebyggede Herred i Amtet.

I Egne, hvor der ikke var tilstrækkelig Jord i samlet Mængde, som kunde give Livsrum for Landsbyer, dér foregik Bosættelsen for en stor Del ved Enkeltgaarde. Man kan derfor ogsaa faa et Indtryk af Bebyggelsen ved at se paa, hvor mange Procent af Herredets Gaarde, der er Enkeltgaarde, som har deres Jord liggende særskilt rundt om Gaarden uden for Landsbyernes Fællesskab.

Ogsaa her er Enkeltgaardsprocenten højest i Ginding Herred, som i det hele taget i de fleste af Herrederne i Ringkøbing Amt eller Hardsyssel. I Ginding Herred var ikke mindre end 28 % af Gaardene Enkeltgaarde. I Fjends Herred 17 %, hvad der er noget mere end Jyllands Gennemsnit, 15 %. Her ligger Rødding Herred omkring Gennemsnittet for Viborg Amt, 11 %, Harre Herred 8 %, Hindborg Herred 7 %, Nørre Herred 6 %.

Man faar ligeledes karakteristiske Forskelle frem paa de tre Omraader, naar man ser paa Gaardtallet i de enkelte Bosættelser. Dersom man efter Gaardtallet deler Bostederne i 3 Grupper: 1) Landsbyer paa 4 Gaarde og derover, 2) Byer paa 2—3 Gaarde, og 3) Enkeltgaarde, saa ser man, at i Ginding Herred er kun 19 % af Bostederne Landsbyer, i Fjends Herred 35 %, men i Salling 47 %. Og Landsbyerne i de 3 Omraader er langt fra lige store. Gennemsnitlig har de i Ginding Herred 7½ Gd., i Fjends Herred 8 Gd., men i Salling 10 Gd.

Endnu klarere kommer Forskellen frem, dersom vi tager Gennemsnittet af Gaardtallet pr. Bosted, uanset om det er Landsby, Enkeltgaard eller den nødvendige Mellemgruppe af Bosteder paa 2—3 Gaarde, som baade kan være en oprindelig Landsby paa 2—3 Gaarde og en oprindelig Enkeltgaard, som siden er spaltet i 2—3 Gaarde.

Her har Ginding Herred kun 2 Gd. pr. Bosted, Fjends Herred 3½, men Salling 5 Gaarde pr. Bosted.

Særlig store er Landsbyerne i Nørre og Harre Herred, hvor de er gennemsnitlig 10—11 Gaarde. Men der findes overalt i Omraadet store Landsbyer, som Hald ved Ørslevkloster, Fly, der havde 21 og 18 Gaarde, eller Bjært og Aale i Ginding Herred, der havde 17 og 15 Gaarde. Ingen Byer var dog saa store som dem, der fandtes i Salling, hvor Hindborg, Hem, V. Lyby og Tøndering havde fra 20 helt op til 27 Gaarde. Undertiden er de gamle Byer delt i flere Landsbyer, som f. Eks. Nørre, Sønder og Vester Lem, der tilsammen havde 32 Gaarde, eller Nørre Balling og Sønder Balling, der tilsammen havde 16 Gaarde. Store Ramsing, Lille Ramsing og Ramsinggaard er fordelt paa flere Sogne og Herreder, hvad der tyder paa, at den gamle Ing-Bygd, Ramsing, er ældre end alle Sogneskel og Herredsskel. Vi nævnte ligeledes, at Børsting i Fjends Herred var delt paa 2 Sogne.

Hvor gamle er disse gamle Skel forøvrigt? De udgør jo ogsaa et vigtigt Drag i den gamle Bebyggelse af vor Egn.

Danmark var jo siden Middelalderen delt i Sysler, Herreder og Sogne.

Eggen her hørte hovedsagelig til Salling Syssel, som bestod af Mors, Salling og Fjends Herred. Endnu i Begyndelsen af 1400'erne kan det ses, at der var Forbindelse mellem Mors, Salling og Fjends Herred. Det var ikke sjældent, at enkelte Stormænd havde Gods i alle 3 Omraader af Syslet, men efterhaanden gled Mors mere over imod Ty, og Fjends Herred, som i lang Tid havde været særlig bortforlenet, blev til Slut lagt under Hald og gled sammen med Ommersyssel. I 1600'erne havde man helt

glemt, at det hørte til Sallingsyssel, og ligeledes, at Mors gjorde det. Da regnedes Sallingsyssel kun for at omfatte Skivehus Len eller Salling. Len blev til Amt 1660. De nuv. Amter er skabt 1794.

Men Syslerne, om hvis Udstrækning vi især faar Underretning i Kong Valdemars Jordebog, var ikke blot en gejstlig Inddeling indenfor Stiftet, saaledes som vi kender den fra Middelalderen, men ogsaa en verdslig Inddeling, et Styrelsesomraade, som endnu i den ældste Middelalder maa have haft stor Betydning. Maaske var Syslets Styrer oprindelig en Jarl. Udbredelsen af Stednavne med Ordet Jarl kunde tyde herpaa. Her i Syslet har vi Jelsbjærg og Tulsbjærg i Lille Ramsing, som har Navn af Jarlen, Syslets Forstander, og af Thulen, Herredshøvdingen. Kirken i Odinsvi, Oddense, har 7 Agre ved Tulsbjærg ved Landmaalingen 1683. Nord for Skive i Resen findes ogsaa en Jelshøj, som vel minder om Jarlen paa den gamle Fæstning Skivegaard. Ved Bostrup Tinghøj holdtes siden Salling Herredernes Fællesting, og ogsaa i Middelalderen holdtes Sysseltinget i Lyby Sogn.

Herreds- og Sysselskel falder altid sammen, men vi ved ikke med Sikkerhed om det skyldes, at Syslet er opstaaet som et Embedsomraade (Syssel betyder jo netop „Gerning“, „Embede“) ved Sammenlægning af flere Herreder, eller om det er et gammelt Stammeomraade, som senere er blevet delt op i Herreder. Da gamle jyske Folkenavne er knyttet til 4, maaske 5, af vore Sysler, er det dog ikke umuligt, at Syslet er ældre end Herredet. Vandaler, Kimbrer, Teutoner og Harder har givet Navn til Vendsyssel, Himmersyssel, Tysyssel og Hardsyssel, og hvis det er rigtigt, at Sallingsyssel indeholder det gamle Stammenavn Sabalingier, har vi her det femte Sysel, der kunde være et gammelt Stammeomraade.

Derimod skærer Herredsskellet ofte igennem Sogneskellene. Roslev Sogn ligger f. Eks. i tre Herreder. Skive Landsogns sydlige Del, Braarup, Bilstrup, Egeris, Svansø, Aarbjerg og Glattrup, har oprindeligt hørt til Fjends Herred, skønt Skive nu ligger i Hindborg Herred. Torum Sogn hørte til Harre Herred, men nu til Nørre Herred. Lendum i Selde Sogn hørte til Harre Herred, mens den øvrige Del af Sognet hører til Nørre Herred. Næsbækgaard og Nørby i Balling Sogn hørte til Hindborg Herred, mens Hovedsognet hører til Rødding Herred.

Herredsskellene skærer flere Steder i Landet igennem Sogneskellene. Men hvilke af de to Skel er saa ældst? Ja, det synes jeg ikke, man tør tvivle om, naar man undersøger Sagen nøjere. For det første vidner Herredets Navn om, at det er en gammel militær Inddeling af Landet. I de ældste germanske Love fra Folkevandringstiden findes et Ord, *Hærrer*, (harireit, i sin ældste Form harjaraidio), som betegner en Krigerskare, ofte paa 42 Mand.

Endnu 1000 Aar senere havde mange nordiske Herreder endnu 42 Ledingsbønder. Da man i Vikingetid begyndte at udskrive Mandskab til Søleding paa Ledingsflaaden, saa delte man Landet i Udskrivningsdistrikter, som man kaldte *Skipen*, der hvert skulde stille Mandskab til et Langskib i Leding. Et Lægd, der skulde stille een Mand til Skibet, kaldte man en *Havne*, fordi saadan hed det Rum paa Skibet, hvor Krigeren havde sin Siddeplads, naar der skulde roes. Det er sikkert ikke noget Tilfælde, at man regnede 40 eller 42 Havner til et Skipen. Overalt i Norden var det almindeligt, at Langskibene havde 20 Sesser eller Tofter, med 2 Roere paa hver „Sess“. Det er ret sandsynligt, at Langskibene har faaet denne Størrelse, fordi de var beregnet til at rumme et Hærrer af Søkrigere. Ikke blot i de

gammelgermanske Love finder vi et Hærred paa 42 Mand, men vi finder ogsaa fra samme Tid, f. Eks. i det Kongeskib, man har fundet i England i 1939 ved Sutton Hoo, netop 42 Siddepladser.

Sognene staar derimod med meget skarpe, naturgroede Skel. I Nutiden ses de ganske vist ikke mere saa tydeligt, men blot for 70 Aar siden, og endnu mere omkring Aar 1800, kunde man stadig se de gamle Sogneskel tegne sig tydeligt i Naturen. I Sognets Midte, ofte omkring selve Kirkebyen, laa en Kerne af gammel opdyrket Jord, og langs med Skellene løb brede Bræmmer af Hede eller Skov, som tydeligt skilte Sognet fra Nabosognene. Dersom der var Huller og Gab i denne Bræmme, viser det sig ofte, at det er yngre Torper og Rydninger, og før disse Torper blev anlagt, har der ligget et tæt Bælte af Ødemark udenom Sognekernen. Det ses ikke blot i de udprægede Hedeegne i Ginding og Fjends Herreder, men selv i det tæt bebyggede Salling.

Sognene maa være gamle. Ofte kunde det se ud som om der løb Skel igennem dem, som skilte Dele af dem ud, men ser man nøjere til, opdager man, at det skyldes, at enkelte Sogne, som var til endnu i Middelalderen, nu er forsvundet. I Ginding Herred ses f. Eks. tydeligt, at Grove Sogn og Trandum Sogn er omgivet af Bræmmer af Hede og Skov. I Fjends Herred findes det gamle Ilsø Sogn, hvis Kirketomt endnu er fredet; det bestod af Ilsø, som nu hører til Fly Sogn, og Rørgaard og Øster Børsting, som nu hører til Smollerup Sogn. Ejendommeligt nok opstod der just paa disse tre Steder igen nye Kirker, sidst i det 19. Aarhundrede i Grove, Trandum og Ilsø. Østerris, hvor nu Højslev Stationsby er opført, skiller sig tydeligt ud fra baade Højslev og Kobberup Sogn. Men denne By blev ogsaa først lagt til Højslev Sogn i 1584, da Bjørn Kaas til Staarup-

gaard erhvervede Birkeret til sit Gods, der samledes under Staarup Birk eller Højslev Birk.

Sognene maa være ældre end Kirkerne og Kristendommen. Ordet Sogn blev ført med af Danerne over til England, og her betyder det nærmest et Godsomraade. Ordet er beslægtet med Sag og søge, og har vist oprindelig betydet et Birk, en Retskreds, som søgte til Ting og Hov hos en Herremand, en Sognehøvding, der boede paa sin Hovgaard ved Sognets Vi.

Hvor Sognene er smaa eller kun bestaar af een By, staar vi sikkert overfor gamle Sogne. I Salling findes der saadanne gamle Smaasogne som Otting, Hindborg, Volling, Rødding, Hem, Haasum eller Jebjærg, som kun bestaar af een By, kranset af yngre Torper eller en yngre Hovedgaard.

I Otting er der kun een By, den gamle Kirkeby. I Hindborg er der foruden Kirkebyen kun Enkeltgaarden Gravgaard. I Volling kun Enkeltgaarden Refshoved, nu Refsgaard. I Rødding findes de to Torper Spøttrup og Møllerup. I Hem: Krarup. I Haasum: Torp og Kærgaardsholm. I Jebjærg: Tustrup og Nannerup op imod Sogneskallet. I Lem: Hostrup. I Ramsing: Bustrup og S. Andrup. Flere af disse yngre Torper er Herregaarde: Spøttrup, Hostrup, Bustrup og Kærgaardsholm. Ofte er Herregaarden flyttet ud fra Moderbyen, som f. Eks. Staarupgaard fra Staarup. Andre Steder er Herregaarden maaske den oprindelige, som f. Eks. i Ørslevkloster, hvor Herregaarden hed Ørslev, men Bondebyen Hald, eller i Borris, hvor Herregaarden, hvor Kirken blev bygget, hed Burghus, Borghus, senere Borris, mens Bondebyen ved Kær og Mose hed Sparkær. I Ørum laa der oprindelig i Nørre Ørum ved Kirken en gammel Hovedgaard, Ørumgaard, mens Bondebyen laa i Sønder Ørum. Siden

blev Ørumgaard afløst af en nyere Hovedgaard ved Stranden: Strandet, der maaske er opstaaet som en Rydning i den gamle Strandskov ved Limfjorden i Strandved, som strakte sig lige fra Kvols, Skovsgaard, Taarup, Borup, Strandet, til Lund og Hejlskov. Kvols har sikkert Navn af Kolnæs: Kulnæs. Her, hvor der nu ikke er Spor af Skov, har der tidligere været en Skov; en stor Strækning Nord for Byen hedder endnu æ Skov, og her laa endnu i 1700 en Kwolgraw, en Kulgrav eller Kulmile, hvorfra Trækul blev fragtet fra Kulnæs.

Den første store Omvæltning i Bebyggelsen skete sikkert i Torp-Tiden, da Jord blev taget ind til Dyrkning, som man aldrig før havde fundet det lønnende at gaa i Lag med. Men efter at Torptiden var ophørt henimod Aar 1200, stod Bebyggelsen ikke blot stille i mange Aarhundreder, men gik vel sine Steder, og især her i Jylland, endogsaa noget tilbage. Det ser ud til, at det Folketal, som Landet havde i Valdemarernes Storhedstid, ikke naaedes igen før henimod det 18. Aarhundredes Midte. Da fik Landet igen en Opgangstid, som affødte de store Landboreformer, og med Udskiftningen af Fællesskabet og Bøndergaardenes Salg til Selveje, tog Udstykningen igen Fart, og nyt Land indtoges til Dyrkning. I den næste Opgangstid, i 1840'erne, begyndte Hedeopdyrkningen, som tog større og større Fart med den stigende Teknik, og Folketallet steg med Kæmpeskridt. Med Jernbanernes Anlæg i 1860'erne blev Bebyggelsen igen omlagt. Og vi, der er født sidst i forrige Aarhundrede, har igen været Vidne til en vældig Nyopdyrkning og en Vækst i Samfærdselen, især siden Biltrafiken har givet Landevejene en ny Opblomstring. Denne Udvikling har paany totalt ændret Bebyggelsen i Jylland. Mens Bebyggelsen i ældre Tid var meget afhængig af Na-

turen, saa er det nu især Samfærdselsvejene, der bestemmer Bebyggelsen, først Jernbanerne, der fik Stationsbyerne til at vokse op, og i dette Aarhundrede Biltrafiken paa Landevejene. Man ser nu, at Bebyggelsen trækker hen langs Landevejene og ved dem, og især ved Korsvejene, opstaar der nu nye og ret store Byer, som er ganske uafhængige af de gamle Landsbyer.

Denne Udvikling var i Færd med at tage et stort og frugtbart Opsving, da den sidste Verdenskrig brød ind over vort Land i 1940.

Ingen af os ved, hvorledes Fremtiden vil forme sig for vort Land, men vi haaber alle, at denne stærke Opgangslinje, som blev saa brat afbrudt af Krigen og alle dens Indskrænkninger i Samfærdsel og Bebyggelse, maa blive fortsat igen, naar dette meningsløse Ødelæggelsesværk engang igen faar Ende.

SANDFLUGTENS DÆMPNING I GINDING HERRED 1821—27

Fortsat fra Skivebogen 1940. (Sluttet).

Af *Anth. Fuglsang*.

Til Sanddæmpningsarbejdet havde Sognefogderne Pligt til at møde tillige med Sognets tilsagte Mandskab for at bistaa Klitopsynet under Arbejdet og holde Orden. De var derfor helt eller delvis fritagne for Arbejdspligt af deres Ejendomme. Hoveripligten til Sandflugtens Dæmpning forsvandt med Grundloven af 1849, da vi slap Enevælden og gik over til Folkestyre.

Sandflugtskommissær Petersen tog Afsked 1821, gammel og aflægs. Rentekamret nægtede at yde ham nogen Honnørhjælp efter hans Afgang og skød Spørgsmaalet om Pension fra sig og overlod til Pensionskassen at finde ud af, hvorvidt Petersen var at anse som Embedsmand, der med Billighed kunde tilstaas Pension. Disse Overvejelser tog et Par Aar med det Resultat, at han bevilgedes 200 Rbdl. aarligt. Petersen kunde imidlertid ikke oppebie dette sene Tidspunkt. Han døde kort forinden i 1823.

I Petersens Sted udnævntes ved kgl. Resolution Godsforvalter D. Esmann, Lønborggaard, der 1840 takkede af fra det vældig udstrakte Sandflugtsdistrikt for at overtage Embedet som Amtsforvalter i Varde. Derefter blev Ringkøbing Amt delt i 3 Sandflugtsdistrikter, hvoraf Gaardejer Nerenst i Feldborg fik det nordre Distrikt, hvorunder Hjerm og Ginding Herreder hørte, og ved hans Død i 1847 valgtes en Søn, A. Nerenst, til Sandflugtskommissær i Distriktet.

Haderup Sogns 10 Sande: Kjølvråa, 4 Tdr. Ld., Vestarp Sande, 5 Tdr. Ld., Barslunde Sande, 4 Tdr. Ld., Neder Feldborg Sande, 60 Tdr. Ld., Egelund Sande, 9 Tdr. Ld., Høstrup Sande, 18 Tdr. Ld., Staulund Sande, 30 Tdr. Ld., Jattrup Sande, Øster Aggergaard Sande, 20 Tdr. Ld., og Krat Sande, 15 Tdr. Ld., vedblev at lide under Sandflugt,

som aarligt maatte behandles. Der var opblæste Huller i Sandene, Vindbrudshuller, der ikke kunde holdes under Dække. De behandledes med Nedskæring af Brinker og Sandkamre, som derefter belagdes med Fladtørv, gennemsnitlig ca. 600 Læs aarlig, men iøvrigt varierende fra ca. 300 til ca. 900 Læs, eftersom der var flere eller færre af Sandene, der var opblæste. Untertiden brugtes Lyng til at dække mindre Vindbrud. Det aarlige Gangarbejde omfattede ca. 150 Mand, og Spænddagene mellem 80 og 90, hvortil Ryde og Borbjerg var henlagt som Hjælpesogne.

Sandflugtskommissær Nerenst var ansat med en fast Løn af 200 Rbdlr., som kvartalsvis udbetaltes af Amtsrepartitions Fondet, der iøvrigt siden disse Fonds Opretelse i 1806 var paalagt Udredelsen af samtlige Omkostninger til Sandflugtens Dæmpning. Desuden 1½ Rbdlr. i Diætpenge for de Dage, han udenfor Hjemmet anvendte i Sandflugtsvæsenets Tjeneste. Udgifterne for Aarene 1843—47 i nordre Sandflugtsdistrikt, der foruden Ginding—Hjerm Herreder omfattede Ulfborg og Hammerum Herreder, ser saaledes ud:

1843. Nerenst Diætpenge for 82 Dage 123 Rbdl., Herredsfogderne i de 3 Jurisdiktioner for det befalede aarlige Klitsyn ifl. Sandflugtsordningen af 19. Septbr. 1792 ialt 11 Rbdl. 91, 8 Klitfogedlønninger 16 Rbdl., Gratiale til Nerenst 60 Rbdl., og til Fordeling blandt de dygtigste af Klitopsynet 10 Rbdl.

1845. Nerenst Diæt. 120 Rbdl., 3 Herredsfogder 10 Rbdl. 57, 8 Klitfogder 16 Rbdl., Gratiale til Nerenst 100 Rbdl. og til Klitopsynet 10 Rbdl.

1846. Nerenst Diæt. 109½ Rbdl., Herredsfogderne 18 Rbdl. 4 Sk., Klitfogderne 16 Rbdl. foruden Gratiale til Nerenst 100 og til Klitopsynet 10 Rbdl.

1847. Nerenst 114 Rbdl., Herredsfogderne 10 Rbdl. 55, Klitfogderne, og ifl. Amtsraadets Vedtagelse Gratiale til Nerenst 100 og til Klitopsynet 10 Rbdl.; Indtægt ved Klitmulkter i disse Aar beløb sig til 4 Rbdl. 24 Sk.

For 1847 lyder Sandflugtskommissærens skriftlige Ordre til Sandflugtsdæmpning: „I Haderup Sogn skal Beboerne i Neder Feldborg, Haderup, Højgaard, Vestarp og Faarbæk arbejde 2 Dage med 1 Vogn og 2 Mand fra hver Gaard til Dækning af Sandbrud paa den nye Landevej igennem N. Feldborg. Hver Vogn leverer 1 Læs Lyng. Vestarp, Barslund, Hvolbæk, Egelund og Kjølvraa arbejder i deres egne Sande med 1 Mand af hvert Sted ved Sløjfning og med 1 Vogn og 2 Mand pr. Vogn pr. Sted til Beklædning med Fladtørv. I Høstrup Sande arbejder Beboerne af Høstrup, Søvig, Vormstrup, Hovsgaard og Haderis 1 Dag med 1 Vogn og 2 Mand med Vognen fra hvert Sted ved Sløjfning og Beklædning med Fladtørv“.

I Sevel Sogns Sande: Trandum, Rishede, Bjørnkjær, Skank og Jatrup Sande fortsattes Sandflugtsdæmpningen til og med 1835, hvorefter Bjørnkjær og Jatrup Sande overdages til Ejerne mod Forpligtelse til selv at holde dem saadan, at der ikke atter opstod Sandflugt. Hvis dette skete, skulde de selv for egen Regning under det offentliges Tilsyn indfrede og dæmpe de aabnede Steder. De øvrige forblev under Sandflugtsvæsenet, fortsat fredet, indtil de var tilstrækkeligt sammengroede.

I Sahl Sogn var Aahle Sande i 1811 som dæmpet bleven overgivet til Ejernes egen Røgt og Pleje mod skriftlig Forpligt. Ejerne misligholdt imidlertid deres Forpligtelse med det Resultat, at Naboerne klagede over Sandflugt derfra over paa deres Ejendomme, hvorefter Stedet i 1832 atter toges under offentlig Fred- og Dæmpning, der varede ved til Trearskrigen udbrød og standsede alt Sandflugtsarbejde. Man havde da iøvrigt faaet Flyvesandet lukket inde, saa det ikke mere brød op og fløj. Der høres intet om, at de forsømmelige Ejere maatte bøde for deres Misrøgt. Derimod hedder det i 1847, at Sognets Beboere skal arbejde 1 Dag med 10 Mand ved Sløjfning og med 10 Vogne og 20 Mand ved Beklædning af Aahle Sande.

I Agerbæk Sande fortsattes Dæmpning til 1831.

Sandene i Ejsing Sogn (se Aarbogen 1940) blev i 1819 som dæmpede overgivet til Ejernes Brug, men heller ikke der blev Flyvesandet alle Steder holdt nede. I 1843 anmeldtes Sandudbrud, og samme Aar blev der sløjfet og lagt 324 Læs Fladtørv. Aaret efter beklædtes med 124 Læs, hvorefter de atter var bragt til Ro. Dog var Faren ikke helt forbi, thi i 1846 anmeldtes Sandflugt ved Landevejen igennem Ejsing. Det var et Vindbrud, som bragtes under Dække med 20 Læs Fladtørv, men, beretter Sandflugtskommissæren, det kommer an paa Studedrifterne til Foraaret, om den ikke atter bryder løs i Sandflugt.

I Borbjerg Sogn, Hjerm Herred, skete et Sandudbrud i 1824, som dog straks ved Hjælp af 80 Læs Fladtørv bragtes til Ophør. —

Igennem den lange Aarrække fra 1793, da den tvungne Sanddæmpning i Henhold til Sandflugtsforordningen af 19. Septbr. 1792 blev iværksat, altsaa i 54 Aar, blev der i Ginding Herred Aar efter Aar sagt Mand af Hus til Dæmpningshoveriet. Løseligt anslaaes at være brugt til Sløjfning af Brinker, Gravning, Kørsel og Lægning af Fladtørv i et Antal af omved 40,000 Læs omtrent 8600 Spænddage og 32,500 Gangdage.

Man kom ikke sovende til den Velsignelse, som Sandflugtens Dæmpning i Indsandene var, og som Efterslægten har høstet mange Slags Gavn og Fordel af uden derfor paa nogen Maade at have givet sin Taknemlighed Udtryk, saa det er hørt, til Hyldest og Pris over Fædrenes sejgt udholdende Bedrift.

Sandflugtens Dæmpning var nemlig en Bedrift, som ikke læssede Gæld over paa Eftertiden, og som ikke gav noget Bagslag. Den var selv et virkeligt Fremstød og har været med til at danne Grundlag for, at Befolkningen i de forhen sandlidende Egne i Jylland kunde vinde med i den almindelige Opgang i Landbruget, som siden bankede paa og krævede stort af Bonden.

VOR HJEMMIND.

TRÆK AV SALLING SYSSELS FOLKEMINDER
OG HISTORIE.

Av Guðmund Schütte og N. C. Bøgelev.

1. Historisk Indledning.

Hjemstavnen kalder og binder.

Enhver So synes bedst om *sine* Grise, siger et stavrimende Fyndord.

Salling Syssel har også sin Rem av Huden. Et gammelt Rim lyder:

Hvis Salling var hed,
som hun er fed,
så var hun det bedste Land i den hele Kristenhed.

Og Sallingboen *Jens Løvig* synger:

Ja, Salling, do ær da dæn skjønneste Hjem,
dæn bæjst bette Land o æ Jowr!

Morsingboerne, der jo også hører til Salling Syssel, stikker ikke op for Bollemælk. Hos dem har *Oscar Bang* udgivet en Sangbog med hele 80 Sange om og fra Mors, og i Mål-Avdelingen lægger han selv for med en Sang på Tonen til „Den signede Dag“:

Mi Mossland, mi Hjemmen, æ gjæw fu mæ,
a twiler, dæ fennes nøj skjønner.
Ej næm de ær i de minnst fu mæ
å nams, te nøj ka wæ kjonner.

Men Fjandboerne, det tredje Egnfolk i Syslet, er heller ikke tabt bag av en Vogn. De møder op med

Jeppe Aakjær, som vel må kaldes Jyllands største Hjemstavnsdigter efter Blichers Tid. Der findes næppe skønnere Hyldest til Hjemstavnsfølelsen end følgende Aakjærvers, i hvis religiøse Undertone vi sporer ligesom en Genklang av Davidssalmens Ord: „Vilde jeg bo ved det yderste Hav“:

Hvad var vel i Verden det fattige Liv
 med al dets fortærende Tant,
 om ikke en Plet med en Dal og lidt Siv
 vort Hjærte i Skjælvinger bandt, —
 om ikke vi drog fra det yderste Hav
 for bøjet og rynket at stå
 og høre de Kluk,
 de Mindernes Suk,
 fra Bækken, vi kysset som små?

Mellem Aakjærs talrige Løvsange over Hjemstavnen er der vel forresten næppe nogen enkelt, der omfatter Fjendsherred under ét. Dærimod har han digtet om sin Hjembygd Aakjær, om dens kraftige Høstmand og om „Aakjærpigens adrætte Hånd“. Endvidere har han som naturaliseret Sallingbo skænket os et kosteligt Skæmtedigt med Lovprisning av Sallings fede Stude og rige Brude:

Salling, dine hvide Stude
 lyser langs din Kyst.
 Dine trinde, rige Brude
 er en Bejlers Lyst.
 Hvilken Rus, ja hvilken Lykke,
 til et mandigt Bryst at trykke
 sammen med en elsket Kone
 30,000 Krone!

Literært er Salling Syssel ænseværdigt som Gemneste-
 sted for et ældgammelt Ragnaroksagn om en ræd-
 delig *Lindorm* — den oldnorske Midgårdsorm.
 Han ligger med Hovedet under den isoleret frem-
 springende Knold Leverbakken el. Löwere Bak ved

Astrup Vig, der sagtens skal tydes som „Lindwormbakken“. Ryggen har han under Norgård og Halen under Eskjær. Halespidsen må tænkes at være Odden Sundsøre, der rager midt ud i Hvalpsund. Når han engang bliver rivgal og krummer Hoved og Hale sammen, så vil Astrup søkke, Eskjær flyde og Norgård brænde.

Et lignende Ragnaroksagn som det fra Salling kendes gennem et oldtysk Digt fra 8de Århundrede, „Muspilli“. Jfr. min Artikel i vor Årbog 1934.

Ellers kommer Salling Sysse først sent med i Literaturen, har kun et Par enkelte *Runestene* ved sin Sydgrænse (se Lærer Bøgelevs Avsnit) og en enkelt *Folkevis*e, — den om Bugge Nielsen på Hegnet og Brune Hr. Erik på Eskjær, der fælder hinanden ved Lyby Kirke. Et Håndskrift fra *Grindeslevkloster* indeholder Oversættelser av katolske Værker, tyske og italienske Mystikeres Skrifter. Hele Syslet, — Salling, Mors og Fjendsherred —, er Skueplads for Reformationssatiren „*Peder Smed og Adser Bonde*“, der forresten er ænseværdig som første Avhjemling av en ældgammel jysk Ejendommelighed: da Adser Bonde spørger om Vej til Karup Valfartskirke, får han ikke strax Svar, men Peder Smed stiller ham sine typisk jyske Modspørgsmål: „Hvor have I hjemme? hvort ville I gaa?“ — Siden *Aakjærs Tid* er Syslet kommet livligt med i den literære Produktion. Både *Fjandbomålet* og *Morsingbomålet* træder nu literært for Dagens Lys, og nylig har *Torolf Kristensen* skænket os den første Bog på *Sallingbomål*, „Fræ mi Betteti“.

Et *Historisk Samfund* for Salling og Fjends Herreder stiftedes 1908. Stifter var Pastor *Dorf*. Medvirkende var foruden *Aakjær* Skiveboen Redaktør *Neerup* og den sallingske Lærer *Krogh*. Fra 1909 udgiver Samfundet en „*Historisk Aarvog*“, først ved

Redaktør Neerup, siden en Årrække ved Aakjær. I Samfundet fremkom første Gang Aakjærs kendte Digt „Historiens Sang“.

Mors har holdt sig for sig selv og stiftet „*Morslands danske Samfund*“, hvori Forfatteren *Marinus Dahlsgaard* var virksom. Det udgav en Årbog, men både Samfundet og Årbogen er nu gået ind.

Malerisk er Egnens *Folketyper* bleven fremstillede av Sallingboen *Chr. Dalsgaard*, f. på Krabbesholm, og av den tilflyttede Lollik *Hans Smith*. En Samling *Dalsgaardtegninger* er erhvervet av Skive Musæum.

Hjemstavns Oldtidsminder er bleven undersøgte av Grosserer *Lasson*, Lærerne *Strandgaard*, *Chr. Krogh* og *Bøgelev*, Apoteker *Norgaard*, Tandlæge *Thomsen* og især av Gårdejer *Marinus Refsgaard*, hvis smukke stedlige Oldsagssamling er bleven erhvervet av Musæet og danner en av Hovedværtdierne i dets Indhold.

Skive Musæum, Landsdelens Smertensbarn, er efter mangeårige Fødselsveer nu endelig blevet en Kendsgærning. Vi ønsker det Held og Lykke!

Mors har sit eget Musæum i Dueholm Kloster, Nykøbing.

Skive Musæum favner vidt nok, for det rummer en *grønlandsk Samling*, skænket av *Lauge Koch* og andre. Den kan jo være av Interesse til Sammenligning med vor egen Oldkultur, som den oplyses av *Refsgaards Samling*. Men ellers er det Hjemstavnen selv, der skal være vor Undersøgelsgenstand.

I den gamle danske Rigsinddeling omfatter *Salling Syssel* de tre Dele Salling, Mors og Fjendsherred, ialt 7 Herreder. De har vel engang dannet et eget Jarledømme. Salling som Halvø og Mors som Ø har fast avstukne Naturgrænser, medens dærimod Fjendsherreds Indlandsdel uden tydelig Avgræns-

ning kiler sig dybt ind mellem de udenforstående Områder Hardsyssel, Ommersyssel og Loversyssel.

Hele Syslet har vestjysk Mål og adskiller sig derved fra det østlig tilgrænsende Himmersyssel, som taler Østjysk. I hele Syslet har første Persons Stedord den almindelig nørrejyske Form *a*; det hedder ikke *æ* som i Tysyssel. Dærimod er Syslet splittet ved Udtalen av Rigsmålets *v* foran *i*, *e* og *r*: i Salling og Fjendsherred hedder det som i Skriftsproget *vi*, *Vind*, *Væn*, *vred*, men på Mors ligesom i Ty, Vendsyssel og Nordhimmerland *wi*, *Wind*, *Wæn*, *wred*. Denne sidste Delingslinje svarer nøje til Avgrænsningen mellem Viborg Amt og Tisted Amt. Både den ældre Sysselinddeling og den yngre Amtsinddeling har altså Støtte i dialektiske Avgrænsninger.

Hvad er det nu, der har bundet de tre Egne Salling, Mors og Fjendsherred sammen til en administrativ Enhed og forsåvidt også til en literær Enhed, som vi ser av Skuepladserne i „Peder Smed og Adser Bonde“?

Nogen naturgiven Enhed kan Syslet ingenlunde kaldes. Salling og Mors skilles ved Limfjordens Sejløb og også ved sproglig Særudvikling; Amtsinddelingen har som sagt revet de to Områder fra hinanden og slået Mors sammen med Ty til Tisted Amt. Det fik endda være. Men Fjendsherred rører næsten ikke ved Salling; det skilles dærfra ved et bredt Hjørne av Hardsyssel, hænger og dingler for sig selv ud i den blå Luft, så det er, ligesom om Salling siger til det: „Vil du med, så hæng på!“ Hær ligger en Gåde på Skellet mellem Oldtid og Middelalder, - en dunkel Gåde, som ingen Saxe, intet Historisk Samfund, intet Musæum har givet os Vink til at løse. Alligevel må vi gå ombord i den. Kanhænde, man vil kalde min Løsning for Fantasi og løst Gætværk. Men hær hjælper hverken kære Far eller kære Mor; der er ingen

Vej udenom. Vi *må* søge Gåden løst; den er altfor vigtig for vor Hjemminds Saga.

— — —

Jeg siger da: efter alle Julemærker må Grundlæggelsen av Salling Syssel skyldes et *ø dansk Landnam*, der i Skjoldungtiden — 5—6te Århundrede e. Kr. — udgik fra Sjælland, fra det Folk, som *Skjoldungætten* herskede over. Dette Landnam kendemærkes først og fremmest ved Stednavnetypen *-lev*; jeg kalder det derfor *Levbosættelsen*. Den er helt dominerende på Øen Mors og på den tilgrænsende, skarpt skårne Halvø Tyholm. Mors har 5 Levsogne og 2 mindre Levbygder; intet andet Limfjords-Område har så tæt Levbosættelse. Dærfra udgår, tydelig sluttende sig til Sejlløbet Harre Vig, 3 *-lev*, der trænger ind til Midten av Salling: Frammeslev, Roslev, Grindeslev; det er nøjagtig, som en Hærfylking i Fremrykning fra Mors østpå. Endelig følger som en Fortrop de to fremskudte Blækere Højslev og Ørslev i det nordlige Fjendsherred. Dærimod savnes *-lev* i den til Mors vestlig tilgrænsende Del av Ty, bortset fra et enligt Villerslev; det savnes i Hardsyssel, bortset fra et enligt Vindelev op imod Fjendsherred; det savnes endvidere i det vestlige Himmersyssel og det vestlige Ommersyssel: Levområdet Mors, Salling, Nordfjendsherred ligger altså som en Enklave mellem Egne, for hvem Levtypen er helt eller næsten fremmed. — Vi må da forestille os, at Danernes Landnamsmænd er kommen sejlene ind ad Limfjorden og har slået sig ned på Mors, der som Ømråde gav dem en naturlig Forsvarsbasis. Dærudefra er de videre ad Sejlløbet Harre Vig trængt ind i Sallings Centrum og har skudt deres Blækere frem til Nordfjendsherred, og det er lykkedes dem at forene de tre Egne under et administrativt Fællesskab, oprindelig sagtens et Jarledømme. Om Jarlens Til-

stedevær minder ifølge Svend Aakjær vistnok Jelse Odde, Spidsen av Halvøen Lundø i Fjendsherred.

Vi må opfatte Levbyggerne som oprindelige Høvdingesæder. Som Kongen havde sit „konunglef“, sit private, kongelige Arvegods, således havde også hans Høvdinge deres „Lev“, deres Storgodser. Levbosættelsen tør vi opfatte som den første tydelige Blomst av en særskilt dansk Folkepersonlighed, hvorved den stiger frem av Urtidens forhistoriske Tåge. Men Levbyggerne har ikke været ensidige Hjemmeføddinger, der fulgte Levereglen „Al vor Fortræd er tysk“. De har tværtom haft livlig Samkvem med Tyskland, og dærfra har de indført forskellige kulturelle Elementer. Først er der den nye Skik, at man selvfølende får Bygden opkaldt med sit eget Menne-skenavn; sligt kendte man hidtil ikke i Norden, hvor højt regnet Gudenavne indgik i Stednavnene. Dær-næst optages de tyske Indbyggernavne på *-ere* istedenfor de oldgottonske på *-ing*. Og endelig følger i Levbosættelsens Kølvand Avbyggertypen *-torp*, der ligeledes stammer fra Tyskland*).

Levbosættelsen hører som sagt til Skjoldungtiden, den danske Heltetids Glansperiode, der svarer til Folkevandringstiden i Tyskland. Levbyggernes Navngivere bærer så kendte Skjoldungnavne som Skjold, Halvdan, Hroe, Helge og Hrodmund; Hroe møder vi f. Ex. i den sallingske Bygd Roslev. Også Hrolf Krakes tro Hirdmand Bjarke finder vi opkaldt, nemlig i det sønderjyske Bjerkelev. Iøvrigt ynder Levbyggerne efter østnordisk Skik Navne på *-er*, egentlig sammensatte med Ordet *-hari*, „Hærmænd, Kriger“; sådanne Navne er sjældnere i de Dele

*) Jfr. H. V. Clausen, „Studier over dansk Oldtidsbebyggelse“ („Aarb. f. nord. Oldkynd.“, 1917), og min Artikel „Kulturaflejringer fra Skjoldungtiden“ („Frem“, Gruppe A IV, S. 447, 1928).

av Jylland, hvor Levbosættelsen ikke når hen. Moers har f. Ex. huset følgende Grundlæggere av Levbygger: Siger, Fjaller, Ether, Eær, Ljuder, Wether. Siger husker vi fra Saxe som navnkundig sjællandsk Sagnkonge, Fader til Hagbards Fæstemø Signe; Fjaller kendes sammesteds som skånsk Sagnhøvding.

Levbyggernes Blomstringstid var ophørt inden Vikingetiden, når bortsees fra, at Dronning Sigrig Storrådes Arvegods i 11. Århundrede fik Navnet Sigriglelf. Der kom ingen Levnavne med til England, og Levbygger med kristne Forled savnes helt i Danmark; kun i Tyskland findes et Bischofesleiba. — I Reglen er Levbyggerne Sognebyer med stort Hartkorn*); de to østlige Forposter i Salling og Fjendsherred, Grindeslev og Ørslev, er begge blevne Klostersæder, og det tyder på god Jordbund, thi Munkene plejede altid at udsøge sig de fedeste Bidder. Grundlæggerne har sikkert været Foregangsmænd for et driftigere og mere tidssvarende Landbrug end det, der ellers kendtes. Højslev i Himmerland er en stor Vandmøllegård, og det er troligt, at Vandmøllen er indført til Danmark av Levbyggerne.

Det Landnam, der bragte Levbosættelsen til vore Egne, har sikkert i første Omgang været krigersk, men dærom er hos os ethvert Minde forsvundet. I østligere Egne har der dærimod holdt sig svage Minder, der røber sig i Forekomst av Danernes Folkeheros og Skjoldungernes Slægtsheros: i Himmersyssel Danshøj og 2 Skjoldhøje, i Ommersyssel Dans Hyldingssten Daneryge ved Viborg, Dans Høj ved Rindsholm, Dans Datters Hule ved Randers, og endelig Højen Dans Knøs ved Dandiget syd for Hobro. Til de nævnte Høje knytter sig i Reglen Sagn om, at

*) Jfr. Steenstrup: „Vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie“ („Hist. Tidsskr.“ 6 R. V).

Dan eller Skjold er jordet sammen med sin Ridehest, hvad vi fra Arngrims „Skjoldungasaga“ kender som et typisk Tilhør til det ødanske Sagn om Kong Dan*). Den hele Række Sagnstedfæstelser følger tydelig Levbosættelsens Grænser, og ved Dandiget mindes vi den Dag idag om en Modsætning mellem Danerne og de oprindelige Indbyggere. Men i Salling Syssel savnes som sagt alle tilsvarende Minder.

Centrum i Levbosættelsen på Mors er tydelig *Frøslev*, der seer ud til at have været viet til Frugtbarhedsguden Frey, som særlig dyrkedes i Østdanmark. Mærkeligt er det, at Trekløveret Frøslev, Sejerslev, Ljørslev genfindes i det sjællandske Herred Stevns: Frøslev, Sigerslev, Lyderslev. Også Sydsåne har et Fröslöv, og om det morsingske Fjallerslev minder to sydsånske Fjallenslöv; jfr. den skånske Sagnhøvding Fjaller. Slige Navneforbindelser synes at tyde på, at de morsingske Levbyggere står i særlig nøje Sambånd med Østsjælland-Såne.

Levbyggerne har omtrent ryddet Mors for Stednavne av de ældre Typer: Kortnavne som det sallingiske Hargæ og Samsæt med *-heim* som sallingisk Lem, Brøndum etc.; av den i Salling hyppige Avledningstype *-ing* er der kun levnet to Sognavne, Tæbring og Ørding. Hær *må* foreligge Udryddelse; et ingenlunde dårligt Agerland som Mors *må* nødvendig have haft sit Forråd av de ældre Typer. Til Gengæld for de udryddede Navne følger i Levbosættelsens Kølvan en kraftig Tilvirkning av Typen *-torp*, der ligesom andre av Levbyggernes Kulturelementer oprindeligt stammer fra Tyskland; den er til Gengæld sjælden i sallingiske Sognavne. På Mors findes hele 7 Torpsogne: Galtrup, Dragstrup, Lødderup, Mollerup, Ovtrup, Skullerup, Blidstrup. Indbyggernav-

*) Jfr. Axel Olrik: „Danmarks Heltedagn“, II, 236.

nene har den i Salling og Fjendsherred ukendte Endelse *-ere*, der ligeledes stammer fra Tyskland: Galt-rupperne, Dragstrupperne. Modsat Levnavnene er Torpnavnene så unge, at Vikinger har bragt dem med til England; de kan også indeholde kristne Navneled, som f. Ex. i det sallingske Mogenstrup; endvidere vidner de oftere om Møllebrug: Kværndrup, Møldrup, Møltrup.

Med Levbosættelsen følger også det typisk ødanske Navn for Tinghøjen, morsingsk *Malhøj* — Mål-(h)øv på Sjælland.

Jeg tilføjer, at det religiøse Symbol *Tordenstenen* på Mors har den ødanske Form, Flintøxen, ikke den gængse jyske, Sepedejen, (det forstenede Søpindsvin), som hersker i Salling og Fjendsherred.

Blandt Morsøs Levbyggere har sikkert også *Odin* været dyrket, selvom han kun er avhjemlet i deres sallingske Avbygd, ved Oddense. Odinsdyrkelsens navnkundigste Sæde er jo Odense, i Fyns Centralherred, Odinsherredet. Et andet Odinsherred findes i Skåne, et tredje i Ommersyssel, Othænslyllæ, nu Onsild. I Himmerland ligger Sognet Odenseld, nu Vognsild, og Højen Oddenshøj. Bortset fra Oddense savnes tydelige Spor av Odinsdyrkelse i Vestjylland.

Alt ialt røber Morsingboerne på flere Sæt den ødanske Islæt. Men de har dog siddet altfor isoleret blandt vestjyske Omgivelser; de har været, hvad Fæstningsbyggerne kalder et „enfant perdu“ („tabt Barn“), dvs. en fremskudt Bastion, der måtte være indstillet på at opgives. Dærfør har de ikke som Himmerboerne, Ommerboerne og Vendelboerne kunnet fastholde et østjysk Målføre; de er opslugte av deres vestjyske Omgivelser. Og deres Ø har heller ikke givet Navn til Syslet, som er blevet opkaldt efter det større Område Salling.

Så meget om det forhistoriske Landnam, som fra

Kattegat engang ad Limfjorden er nået ind til Mors. Bortset fra dette stærke Fremstød østenfra sporer vi ved Salling Syssels Historie i det hele tydelig, at Området ligger fjærnt fra den jyske Østkysts stærkt trafikerede Havne. Det er såre lidet med i vor ældre Historie. Stundum seer vi forresten til Gengæld, at der optræder forbløffende Kulturtilknytninger syd-vestpå.

Mærkeligt er det således, at den westfalske Høstdæmon *Hakkelmay* ad ukendte Færdselsveje er nået op til Salling, hvor han tilbades av Hedenskabets sidste trofaste Dyrkere, Hexene i det 16. Århundrede.

Runestensskikken, som blomstrer kraftig i Himmersyssel, Ommersyssel og Åbosyssel, forplantede sig kun til Salling Syssels Sydgrænseområde, Hvidbjærg og Mønsted (se hærom Bøgelev i hans Avsnit). Desuden findes en eneste Runeindskrift på Døbefonten i Selde Kirke, Salling.

Når det hedder, at Kejser Otto II i Kamp med Harald Blåtand 974 trængte frem til Limfjorden, slyngede sin Lanse ud i Vandet og fik Sundet opkaldt Oddesund efter sig, kunde det synes at tyde på et tysk Fremstød, der vilde have truet Salling Syssel. Snorres „Heimskringla“ lader udtrykkelig Kong Harald fly til Mors; hær foregår Fredsforhandlingerne, Bisp Poppo Jærtegn, Kongens og Håkon Jarls Dåb, og Kongesønnen får i Dåben Navnet Otto Svend (hvad der seer ud som en Variant av Oddesunds Opkaldelse efter Kejser Otto). Hærefter skulde Salling Syssel have været Danernes sidste Forsvarsbasis og Skueplads for Hovedtildragelser i Krigen. Men den hele Fortælling er Løgn og forbandet Digt. Oddesund kommer av Snævringens fremspringende Odder, har ikke et Hak at gøre med Kejser Otto, og Snorres Variant av Opkaldeshistorien er ligeså upålidelig. Harald Blåtand havde ladet sig

omvende længe før 974, da de jyske Bispedømmer blev indrettede allerede 948. Og Fortællingen om Lansekastet ved Oddesund er et Plagiat efter Paul Warnefrieds Historie om, hvordan Landbarderkongen Othar i 6tte Århundrede slyngede sin Lanse ud i Sundet ved Messina, hvorpå Stedet blev opkaldt efter ham. Danske Historikere har forsømt at efterspore dette, så Fablen om Kejser Ottos Hærtog op i Jylland endnu spøger i „Salmonsens Konversationsleksikon“ 1928.

Vendernes Hærgninger i 11—12te Århundrede nåede ikke Salling Syssel, og ligeså lidt turde Syslet have været ramt av den holstenske Voldshersker Grev Gerts Brandskatninger omkring Årene 1332—1340. Højt regnet nåede Dønningerne til Sysselgrænsen; een av Grevens Modstandere var jo Niels Bugge på Nørre Vosborg i Hardsyssel, som var en Søn af Bugge Nielsen på Hegnet i Salling.

— — —

De ældste Lærdomssæder i Salling Syssel er Augustinerklostret *Grindeslev* i Salling, Johanniterklostret *Dueholm*, Nykøbing Mors, og Benediktiner-Nonneklostret *Ørslev*, Fjendsherred. Fra Grindeslev stammer et Håndskrift, der bl. a. indeholder danske Oversættelser af Mystikere fra Italien og Tyskland. Dueholm og Ørslev Klosterbygninger står endnu; Dueholm er nu Musæumsbygning. Av Grindeslevkloster er kun den statelige Kirke tilovers.

Stolte Herremandsborge rejste sig. *Spøttrup* står endnu, genskabt som Nationalmindesmærke med sin Vold og sin dobbelte Voldgrav. Også Krabbesholm og Østergård står; av Jungetgård kun en Del; av Eskjær kun den brede Voldgrav og den hvælvede Kælder.

Ved Lyby Kirke mødtes i 14. Århundrede Hr. *Bugge Nielsen* til Hegnet og Hr. *Erik Brune* til Es-

kjær (av Slægten *Banner*) og gav hinanden Bane-sår, hvorom en Folkevisе melder.

I *Lyby Kirke* samledes Adelen og de andre frem-trædende Sallingboer 3. Februar 1375 og udstedte et Aktstykke, hvori de pligtede sig til „at holde Guds Kirke og Kirkens Personer“ ved deres Ret og Friheder, hvor de skulde være forurettede. Derved håbede man at kunne avvende de Landeplager, som dengang hjemsøgte Riget.

Skriftet „Peder Smed og Adser Bonde“, som jeg nævnte ovenfor, viser, at en *tysk Reformationssatire* mod Katolicismen er nået til Salling Syssel og dær bleven omplantet på stedlig Grund omkring 1530. Det viser tillige, at *Munkene i Ryd Kloster* i det sydlige Sønderjylland endnu ved den Tid foretog Vandringer med Tiggerposen helt nordpå til Salling Syssel, idet de således dannede et åndeligt Bindeled mellem Nørre- og Sønderjylland. Denne Forbindelse avbrødes ved Reformationen.

Borgerkrigen *Grevens Fejde* nåede til Salling Syssel. Spøttrup skal 1534 være bleven stormet og avbrændt av *Skipper Clement*.

I Grindeslev Kirke findes et stateligt, med Portrætfigurer udstyret Epitafium for Hr. *Erik Lykke* til Eskjær og hans Hustru Dorothea Krabbesdatter til Krabbesholm. Han var i 16. Århundrede Kgl. Majestæts Hovedsmand i Visby på Gotland. Så vidt østpå nåede altså dengang Sallings personlige Forbindelser.

Salling Syssel ramtes av *Wallensteins* Invasion med kejserlige tyske Tropper i *Tredveårskrigen* 1627 og av de følgende *Svenskekrige* 1644—59. Skrækken fra dengang satte sig så dybt fast i Folk, at endnu i 1864 drog Fjandboerne skarevis til den kloge Rakerkone i Vroue for at høre, om de slemme Svenskere kunde ventes. Da man i Skive 1870 holdt Ba-

sar til Fordel for den franske Hær, havde en Fjandbo forvildet sig dæring og blev prajet for at købe noget. Han vilde ikke og sagde tilsidst ærgerlig: „Dæn Franskmand skal, Fanden glo mæ, væ glå, te de ét er æ Swensker, han er kommen op á slås mæ, få så wa dæ ét blöwen Rawns Pek tebag á ham.“*)

1848 mobiliserede Salling Syssel ligesom det øvrige Jylland hjærtefast og offervillig mod de ventede „*Rendsborg Slaver*“, der imidlertid viste sig at være ligeså opdigtede som Kejser Otto II.s Regimenter ved Oddeund anno 974. Hans Smith har malet morsomme Billeder av Landeværnets Exercits ved Karup Kirke.

Den virkelige *Treårskrigs* Brændinger nåede ikke til Salling Syssel. Om, hvorvidt Sallingboerne var offervillige eller lunkne, førtes der blot en ret hidsig Pennefejde i „Viborg Stiftstidende“.

1864 fik Salling Syssel incl. Mors *preussisk og østrigsk Indkvartering*. En Mand i Iglso i Fjendsherred levede dengang endnu så langt tilbage i Tiden, at han for at blive æ Tyskere kvit ofrede Skilinger i Hellig Mikkels Kilde ved Kobberup til Jomfru Maria! Andre Fjandboer var som sagt dengang mindre rædde for Tyskerne end for „de slemme Svenskere“. Da den danske Hærledelse for at hindre Fjendens Fremrykning havde ladet ødelægge ni Furboers Både, sendte General Falckenstein efter Preuserkongens Ordre de skadelidte 50 Thaler i Erstatning. Men Fur Sogneforstanderskab tilbageviste Gaven, hvis Modtagelse vilde stride mod dansk Sindelag. Et længere Sammenstød havde Ejeren av Østergård, Brinch-Seidelin, med Falckenstein, idet han som Sognerådsformand i Selde-Åsted nægtede at svare en udskreven Extraskat; Fredslutningen gjorde Ende på denne Strid.

*) Dvs. ikke så meget, som en Ravn kunde pikke.

En kendt national Forfatter fra Datiden var den i Skive fødte Præst *Erik Høyer Møller* (1818—1904), kaldet „den gamle Feltpræst“; han virkede under og mellem Krigene som Militærpræst i Sønderjylland. Blandt Fjandboerne virkede for Nationalsagen Pastor *L. Laurberg* (d. 1870) i Kvols-Borris-Tårup. Til Skive kom som Præst Sønderjyden *Jens Jørgen Lohmann* (1842—94), Forfatter til Dialektvisen „Hvornær vi bliwer glaj“, hvis sidste Linjer med Genforeningshåbet citeredes av H. P. Hanssen i en Tale i 1918:

Så holder vi et Høtte (en Højtid), der aller førr æ næwn.
Vi bliwer glaj, som vi aller æ blewn!

Fremfor alt var det den ivrig grundtvigske Sallingbo Pastor *Kristian Glud* i Jebjærg (1835—1925), der under Sønderjydernes Trældomstid 1864—1920 ivrig virkede for de fraskilte Brødre både ved Foredrag og ved Arbejde for Skyttesagen.

Forud for Genforeningen med Nordslesvig digtede *Jeppe Aakjær* et smukt Velkomstdigt „Goddaw ijen!“

Der er i Salling rejst 3 *Genforeningsstene* og 3 *Genforeningsflagstænger*.

1922 og 1929 har der været *Fællesrejser av Sønderjyder til Salling*.

Sidste Fase i Forholdet til Nabomagten mod Syd er *den tyske Okkupation* 9de April 1940. Som Følge av den er der kommet tyske Tropper til Skive, Nykøbing, Karup. Kun det sidste Sted har der dog været nogen større Indrykning.

Den Gennemgang av „Salling-Fjends Herreder og vor Grænsekamp“, som jeg har givet i vor Årbog 1936, var egentlig tænkt som et Forbillede for andre historiske Egnstidsskrifter; men det har hidtil været umuligt at få nogen til at følge Exemplet. Man

skulde dog synes, det var værdifuldt at få Sagen oplyst udfra Provinsens særlige Synspunkter istedenfor udelukkende udfra Hovedstadens eller Grænselandets Synspunkter.

Lidt maver er jo Salling Sysseis Saga i det store og hele; men det kommer for en Del dærav, at den lærde Forskning har stillet sig overlegent ignorerende overfor Syslets særlige Problemer. Ingen har således ænsset Påvisningen av, at Salling huser et ældgammelt Raknarokssagn om Midgårdsormen. Ingen har heller tænkt over den påfaldende stærke Levbøsættelse på Mors, hvis positive og negative Følgefænomener peger stærkt på et dansk Landnam; i nærværende Skrift bliver Tanken første Gang for Alvor underbygget med Kendsgærninger. Vi må håbe, at den lykkelig gennemførte Indretning av Landsdelens Musæum må medføre, at dens historiske Studium nu må rykkes mere i Forgrunden og komme på fastere Fod.

Literatur:

De stedlige historiske Samfunds Årbøger.

„Kong Valdemars Jordebog“, 1231.

Arent Berntsen: „Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed“, 1656.

Erik Pontoppidan: „Danske Atlas“, Bd. IV, V, 1788—89.

Trap: „Kongeriget Danmark“, Bd. III A, 1859. do. 4. Udg. v.

Gunnar Knudsen, Bd. V—VI. 1924—25.

Caspar Schade: „Beskrivelse af Øen Mors“, 1806.

Galschiøt: „Danmark i Skildringer og Billeder“, 1884—93.

Achton-Friis: „De Jyders Land“, 1932—33.

Jeppe Aakjær: „Min Hjemstavns Saga“, 1920; do. „Fra min Bitte-Tid“, 1928.

Torolf Kristensen: „Fræ mi Betteti“, 1939.

Gudm. Schütte: „Nordjyllands Oldtidsgeografi“ („Hist. Aar- bog f. Skive og Omegn“ 1935); do. „Sallingsysseisboer og Hardsysseisboer“ (smst. 1927); do. „Salling-Fjends Herre- der og vor Grænsekamp“ (smst. 1936).

II. Jordbund og Oldtidsminder.

Af Lærer N. C. Bøgelev.

„Der er Vækst i store Minder,
naar Minder sig til Livet binder“.

I Tider, da alle Skillemurene falder, og da vi over jævne Grøfter rækker hinanden Haanden, faar Minderne øget Værd. Man opdager, at der er andet, der duer, end Dagliglivets Foreteelser i stort og smaat. Bøger og Blade er prægede af denne Tingenes Tilstand. „Døgnets Politik“ og „Folketinget i Dag“ er borte. I Stedet finder man historiske Artikler og biografiske Skildringer. Fortidens Minder hentes frem. Historiens og Kunstens store faar Interesse. Selv Ungdommen søger i stort Tal tilbage til det gamle. Uden Hensyn til Politik og Livsanskuelse i øvrigt samles den i Studiekredse og lader sig indfange af de gamle Minders dragende Magt. Her er noget, der lyser i Mørket, noget, der opliver under Mismodet, noget, der letter det knugende Tryk. Thi naar alt andet forsvinder og har tabt sin Betydning, saa er „Minderne det lønlige Kildespring“ til ny Vækst, ny Udvikling, nyt Haab og nye Kræfter, der kan føre os fremad og opad og skænke os nye, rige Minder. Men de gamle Minder forpligter som et Kald, og i samme Grad, som vi formaar at følge det, faar Minderne Betydning for os. Da er Mindet bundet til Livet.

Man behøver ikke at komme ret meget omkring i Egnen her, før man opdager, hvor smukt her er. Prøv engang at staa paa Højdepunktet „Astrup Møllebakke“, nær ved Astrup-Korset. Mod Nord, Øst og Syd har man da det herligste Panorama udbredt foran sig. Frodige Marker, Eskjærs grønne Skove, Bugt, Slugt, Vig og Fjord skifter i straalende Mangfoldighed. Aa, „du skønne Land med Dal og Bakker fagre“, maatte du altid være mit, og maatte jeg,

Slægtens og Slægternes enkelte, mere og mere blive dig værd, tjene dig og være dig nyttig.

Smukt har her altid været. Men i Oltiden var Strømmene bredere og dybere, Søerne talrigere, Skovene større, og Bakkerne højere. De nu afrundede og afglattede Overfladeformer, „Alderdomstegnene“, er blevet til i den evige Kamp, der finder Sted paa Jordens Overflade. Mekaniske og kemiske Kræfter virker alle mod det samme Maal, nemlig at udjævne og formindske Højderne og at udfylde Lavningerne. De finder kun deres fuldkomne Grænse, naar Jordan er forvandlet til en Slette. Skønt vi er saa glade for Landet, der „bugter sig i Bakke, Dal“, saa er der alligevel kun Grund til at være tilfreds med denne udjævnende Virksomhed og med de Kræfter, der arbejder; thi derved forberedes Jordan til at nære Planterne og altsaa alle organiske Væsener overhovedet. Det frugtbare Salling har altsaa i særlig Grad Grund til at være tilfreds. Naar Vestjylland er mere fladt end det øvrige Land, skyldes det bl. a., at her er foregaaet en udjævnende Virksomhed i Aartusinder, før Østjylland og Øerne blev til. Skal man udgrave en Høj, maa man tage Hensyn til den udjævnende Virksomhed. Vestenvinde har „flyttet“ Højen. Dens oprindelige Centrum er ikke det samme som det nuværende.

Solidt og grundigt er den bygget op, den Jord, vi træder paa. Dybt paa Havets Bund har smaa Bygmestre været i Virksomhed og hobet Lag paa Lag i Aartusinder. Det er „Kridttiden“, hvorom Mønsted og Daugbjerg fortæller. Her naar Kridtet op til ca. 30 m over Havets Overflade. I det næste geologiske Tidsrum, „Tertiærtiden“, er vort berømte Moler dannet. Ogsaa her har vi med smaa Bygmestre at gøre, idet en Undersøgelse viser, at Moleret er bygget op af Kiselalger, hvis fine Kiselskaller er meget

smaa, saaledes at Opbygningen er foregaaet meget langsomt. Fur og Salling Molerkrænter er sine Steder mange Meter høje, saa man forstaar, at en saadan Skrænt lukker op for Aartusinder i vort Lands Udviklingshistorie. Moleret har sin ganske særlige Interesse ved dets mangfoldige Aftryk af Fortidens Dyr. Kr. Astrup paa Fuur er en ren Ekspert i at finde dem frem, og Videnskabsmænd har interesseret sig meget derfor.

Til dette Tidsrum hører ogsaa Brunkullene, der er dannede af Bregner og Løvtræer samt af de vældige Kæmpefyur, der nu ikke mere kendes i Danmark. Disse sidste gjorde sig bemærket paa anden Maade, idet det er fra dem, „Danmarks Guld“, Ravet, stammer. Ned ad Kæmpefyurrens Stammer vældede tykke Strimer af Harpiks. Løsrevet eller med Stammen førtes den af brede Strømme til Havs, sank til Bunds, forstenede og blev liggende, indtil en Paalandsstorm atter førte den til Bredden. Der findes den den Dag i Dag, og der fandt vore Forfædre den. *Thorkild Grønlund* skriver i „Vandringer i Nationalmuseet“: *Hun* gik dernede i Vandet, for hun glædedes ved det rene Vand som ved Ild, sankede Muslinger til Børn og svage, — saa hittede hun det skønneste, der var: *Ravet*. Det var køligt, men varmt i Lød som hun selv. Saa smykkede hun sig med det.

„Da Isbræen vandred mod Lyskilden frem
og smelted under dens Glød,
den lagde en Syld, og mit Land og mit Hjem
steg nyfødt af Taagernes Skød —
en Blanding af Øer og Vige og Sø,
omkranset af Hav og Fjord,
i Skumkaaben svøbt
af Solguden døbt
til Forpost og Værn imod Nord.
til Forpost og Værn imod Nord“.

Saa satte Istiden eller Istiderne ind. Som Grøn-

land i vore Dage var Danmark da dækket af Is. Den kom Nord og Øst fra. Den førte med sig enorme Mængder af Ler, Grus og Sand, der ved Isens Smeltning aflejrede sig. Saadanne Aflejringer kalder man Moræne. Det er Moræneleret, der breder sig op gennem Midt- og Østsalling, mens Morænesandet dækker hele Vestsalling og Fuur og mod Syd gaar over i den store Karup Hedeflade. Bruddalsbakker er Minder om Isen. Det er en saakaldt Endemoræne, og den er opstaaet ved, at Ismasserne har ligget stille i lange Tidsrum. I Rønbjerg-Flyndersø Egnen findes de højst interessante „Jordfaldshuller“. De er fremkommet derved, at en større eller mindre Blok af Isen er knækket af og blevet liggende. Jord og Sand føg hen over den og dækkede den. Solens varme Straaler kunde ikke naa den. Som gammel Sne kunde den ligge meget længe — eller smeltede i alt Fald langsomt — indtil den en skønne Dag var borte, og dens Jord og Sand var sunket til Bunds. Enhver Landmand kender noget af dette. Hele Vinteren har han gaaet og set paa sin Kartoffel- eller Roekule, men en Dag, naar Solen i nogen Tid havde varmet godt, er den pludselig forsvundet!

Disse Glimt af vor „Moder Jord“s Tilblivelse skal sluttet med Arthur Petersens kønne Ord i „Geologiske Skildringer“:

„Vort unge Land gemmer ej „Malmen saa hvid og saa rød“; men Erfaringen viser, at der knytter sig ingen særlig Lykke til mere eller mindre ædle Malme. Ikke i natmørke Gruber, men paa brede, gyldne Agre og det blaa, bølgende Hav skal Danmark friste sin Lykkes Lod. Hver Dansk bør glæde sig over, at det er saa, og takke Gud for de Velsigelser, der gror af Arbejdet og den gavmilde Jord under vor skiftende Himmel.“

Endelig forsvandt Isen for sidste Gang. Landet

laa blottet og det stort set, som vi ser dets Omrids den Dag i Dag, men derimod langt fra dets Smil og Ynde, snarere barskt og koldt og dertil sumpet og øde. Et Blik ud over en stor omgravet Moseflade vil give et ganske godt Billede, Vand og Vand, spredte lave Buske, enkelte Højdepunkter ragende op, saaledes maaske Daugbjerg Daas, denne mærkelige Knude, som man ingen Forklaring har paa. Idelige Landhævninger og -sænkninger gav skiftende Vegetationsvilkaar. Men omsider var der Plads for de store Skove, der maa antages at have dækket hele Egnen her. I „Danmarks Skove“ har Professor Knud Jessen inddelt Skovenes Udbredelse i forskellige Perioder. De tre første er Tidsrummene lige efter Istiden, 4. Periode er Birke-Fyrreperioden, 5. Periode er Fyrre- og Hasselskovene, 6. Periode er Overgangen til Egeblandingsskoven, 7. Periode er Egeblandingsskoven, 8. Egeskoven og 9. Bøgeskoven. Først med femte Periode kan man tale om egentlig Skov, og i den Tid maa man for vor Egns Vedkommende tænke sig uafbrudt Skov fra Krabesholm til Sallings nordligste Spids. Mellem ottende og niende Periode gør Lyngen sig gældende over store Strækninger. Den fik Lov at staa urørt, mens store Skovstrækninger forsvandt for at give Plads for Agerdyrkning. Hensynsløst og brutalt for man frem mod de gamle Kæmper af Skovtræer. Det varede ved gennem Aarhundreder, indtil endelig en Fredning 1805 reddede de sidste Rester. Derfor finder vi endnu i vor Egn herlig gammel Skov: Eskjær Skov, Junget Krat, Knud Skov, Jenle Krat, Krabesholm Skov o. fl. Den gamle Skov! Hvor finder man et mere mindefyldt Sted? Her er Hvile, her er Fred. Tag en stille Stund i Skovens Udkant. Lad saa Vindens Sus i Trætoppene fortælle om gamle Dage, om Fædrenes Liv og Strid i de primitive Kaar, der

da var dem nok. Skovduerne kurrer nu som da, Fuglene synger den samme Sang, Solstraalerne glimter gennem Løvet. Alle Aarhundreders pulserende Liv drager forbi, som om det laa gemt i den gamle Skovs underfulde Mystik.

Men hvor bliver Mennesket af i alt dette? Med en lille Omskrivning kan der svares med følgende fra Warming: Nedstammingslære: „Gennem Jordperioders Løb blev alt forberedt og lagt til Rette for Menneskets Komme, og da alt var tilendebragt, oprandt „Skabelsens sjette Dag“, og Mennesket med alle dets aandelige Evner traadte ind i de levende Væseners vidunderlige Rækker, udviklet ifølge de Love, som Gud havde sat i Livets Verden“.

Meget tidligt spores Menneskenes Færden i disse Egne. De fulgte i Rensdyrenes Spor. Hvor Rensdyrene kunde leve, kunde Menneskene ogsaa. Karakteristisk nok hører da ogsaa en Rensdyrtakøkse til Egnens ældste Fund. Det mærkeligste er imidlertid et Ravfund. En Tørvearbejder, der i Sommeren 1888 dagligt arbejdede i en lille Mose i Resen Sogn, Hindborg Herred, fandt en lille gullig Genstand i Dyndet. Fundet blev indsendt til Nationalmuseet, hvor det vakte umaadelig Forbavselse, og man var ikke længe om at fastslaa dets store Sjældenhed og Værdi, mellem Kendere og Samlere anslaaet til adskillige Tusinde Kr. Det viste sig at være en lille Dyrefigur af Rav, et lille fattigt Minde om Rensdyrjægrenes Dyrefremstilling. Man kan ikke bestemt se, hvad det skal forestille, maaske Vildsvin, maaske Bjørn. Figuren er ornamenteret med krydsstregede Baand og netformede Linier, frembragt med et spidst Flintestykke. „Resen-Bjørnen“s Alder er af Professor Brøndsted anslaaet til 5—7000 Aar, og den er en af de allerførste Dyreudformninger, der overhovedet er fremdraget. — To Ravstykker, det

ene fundet i en Mose i Ejsing, det andet fisket op af Limfjorden, er ligeledes af meget høj Ælde. I øvrigt er det interessant, at Egnen her er særlig rig paa Ravfund. En Optælling 1886 gav det Resultat, at af alle Amter kom Viborg højst med 47 Fund. Senere er der naturligvis føjet en Mængde Fund til. Her skal kun nævnes det store Fund fra Mollerup Mose 1940. Der var over 13,000 Perler. Dette dejlige Fund tilhører nu Skive nye Museum, mens alle de andre Fund er paa Nationalmuseet, hvor for Resten Egnen her er særdeles vel repræsenteret gennem alle Tidsrum, og naar det er saa, skyldes det den lykkelige Omstændighed, at her har været Mænd, der med Kærlighed og Interesse vilde varetage denne Sag. Derfor bør de ikke glemmes. Det var Mænd som Grosserer *Lasson*, Lærer *Strandgaard*, Apoteker *Norgaard*, Tandlæge *Thomsen*, Træhandler *Niels Sørensen*, Lærer *J. Chr. Krogh* og Gaardejer *Refsgaard*. Alle var de med til at „søge Slægtens Spor i stort og smaat“; men kun for den sidstes Vedkommende lykkedes det at redde Resultatet for Egnen her. De øvriges gik andre Steder hen, enten til Museer, eller det spredtes for alle Vinde. Selv om en Del faldt i gode Hænder, er der alligevel sket noget højst beklageligt. Det er gennem Oldkyndigheden, gennem hvad vi ved om vor Egns Fortid, vi hævder vor Folkeæt fra de fjerneste Tider. Oldsagerne har en Sammenhæng med Landskabet, hvor de er fundne. De kan kun skildre Hjemstavnen paa selve Aastedet. Derfor træder Oldtidsforskningen i meget nært Forhold til Hjemstavnsfølelsen.

Køkkenmøddingtiden, der regnes fra det 5. til det 4. Aart. f. Kr., er Glansperioden i dansk Oldtidshistorie. I Modsætning til den foregaaende Periode, Mulleruptiden, da Befolkningen var Indiandsbeboere, tager vore Forfædre nu Kysterne i Besid-

delse. De bliver boende i længere Tid paa samme Sted og lever af Havets Rigdom paa Fisk og Skaldyr. Paa den Maade opstaar de Bopladser, der efter Affaldet fra Maaltiderne har faaet Navnet Køkkenmøddinger, som først en nyere Tid har faaet det rette Syn paa og derved faaet en meget betydende Kilde til Oplysning om en Del af den forhistoriske Tid.

Lige inden for Skovbrynet langs Havnevej findes en Køkkenmødding, der gaar omtrent fra Rosenhøj til Skovens Udkant. Den har nu fejret en Slags Hundredaars Jubilæum, idet det var den, der 1837 gav Anledning til en systematisk Undersøgelse af samtlige vore Køkkenmøddinger. Man begyndte nu at forstaa Dyngernes Beskaffenhed og Fremkomst. Hidtil havde man troet, at det var Havaflejringer. Krabbesholm Skaldyngen har aldrig været særlig stor af Udstrækning, og af Tykkelse knap 1 m. Den afviger ikke synderligt fra andre Køkkenmøddinger, men Vilh. Thomsen oplyser dog i „Skivebogen“ 1919, at „mens mange af Køkkenmøddingerne, saaledes den ved Hjerk Nor, kun indeholder Rester af jagtbare Dyr, Vildsvin, Urokse, Hjort, Vildkat o. s. v., saa har Dyngen ved Krabbesholm i sine Lag Knogler af Tamdyr. Af Redskaber er der fundet flere Stykker, som er spredt rundt omkring, og af Skallerne er en stor Del ført bort for at bruges til Hønsfoder. Der er saaledes faret ilde med det interessante gamle Minde, der lader os træde de gamles Liv og Færden saa nær. Men dejligt er det, at Stedet nu er fredet, og det bør nævnes, at da man skulde modernisere Havnevej, var Skovbrynet i Fare, men det tjener Byen til stor Ære, at den paatog sig en meget stor Udgift, der reddede det skønne Parti. Staar man nu ved det nye Museum og ser derover, synes man at have hele det svundne Liv for sig. — Af andre

Køkkenmøddinger fra Egnen skal nævnes Skaldyn-gen ved Galgehøj i Aasted; videre findes der Køk-kenmøddinger ved Astrup Vig, Aalbæk og Vile.

„Alvorlig taler ved Alfurvej
med Grønsvær tækket de gamle Grave.
Henfarne Slægter forglem dem ej.
I Arv de gav dig en ædel Gave.
Henfarne Slægter i Landets Marv
sig ej fornægter. Bevar din Arv“.

Tiden efter Køkkenmøddingernes er kaldt de store Stengraves Tid eller ogsaa den yngre Stenal-der. Viborg Amt har været særdeles rig paa Sten-grave. De er nu svundet ind til ganske enkelte, saa-ledes et Dyssekammer ved Kaas, en Langdysse i Kobberup ved Kardyb og Jættestuer i Krejbjerg, Hagebro og Iglso. Sidstnævnte er en dobbelt, altsaa to Kamre i samme Høj. Den blev undersøgt for ca. 50 Aar siden og var i mange Aar en Seværdighed, der trak mange interesserede. I de senere Aar er den blevet glemt og kommet noget i Forfald. I Som-meren 1941 blev den imidlertid tilset paa Skive Mu-seums Foranledning og paa Nationalmuseets Bekost-ning. Den blev rensat ud og i det hele istandsat, saa-ledes at der nu atter er Adgang til Kamrene, hvor man altsaa kan faa Lejlighed til at se — og beundre — et genialt Bygningsværk.

I stor Mængde ligger endnu disse Høje, Dan-marks smukkeste Oldtidsminder, spredt over vor Egn. Høje baade fra Sten- og Bronzealderen kranser vore Dale, kroner vore Bakketoppe, og de ligesom drager Landskabets Hovedlinier op i vekslende Skifte og giver Landet Relief af dets Historie.

„Hvad Haanden former er Aandens Spor.
Med Flint har Oldbonden tømret, kriget.
Hver Spaan, du finder i Danmarks Jord,
er Sjæl af dem, der har bygget Riget.

Vil selv du fatte dit Væsens Rod,
skøn paa de Skatte, de efterlod“.

Samtidig med disse Stengrave udvikler der sig en Flinteteknik, der ender i den rent ufattelige Kunst, der naar fra den simple raat tildannede Flintøkse til de fint formede og parallelt tilhuggede Dolke. Ældst er den spidsnakkede Økse, saa den brednakkede og til sidst den tyknakkede. Alle Typer saa vel som andre Arter af Redskaber er fundne i Mængde og kan ikke her opregnes, men de vil engang være at se paa Skive Museum, idet den Refsgaardske Samling vil vise alt, lige indtil de fineste Typer.

Bronzealderen, der regnes fra ca. Aar 2000 f. Kr., er paa samme Maade meget vel repræsenteret her fra Egnen baade i Nationalmuseet og i Skive Museum, der saaledes har det pragtfulde Sværd, der blev fundet i Svansø Mose under Tørvegravning 1940. Sammen med forskellige andre Bronzefund tilhører det Skive Museum. Mange andre smukke og interessante Fund er paa Nationalmuseet.

Bronze, dette nye Metal, som sætter Skel, er en Blanding af $\frac{9}{10}$ Kobber og $\frac{1}{10}$ Tin. Heraf kunde der støbes skarpe Vaaben og bedre Redskaber, hvilket atter betød forbedrede Levevilkaar.

I Bronzealderen bliver det almindeligt at brænde Ligene. Asken samlede man i en Lerkrukke, en Urne, og hensatte den i en Høj. Fra Bronzealderen stammer de fleste af Egnens mange Høje. De vidner om et rigt Liv og giver endnu den Dag i Dag trods voldelig Fremfærd og Ødelæggelse Egnen sit karakteristiske Udseende.

Omkring 500 f. Kr. kom Jernet til Norden, hvis Jernalder dermed er indledet. Ogsaa dette Tidspunkt er inddelt i Perioder, der forstaas umiddelbart. De er „historisk prægede“ gennem Navnene „Førromersk, „Romersk“, „Folkevandringstiden“ o. s. v.

indtil Vikingetiden, der afslutter den egentlige Oldtid. Fra Jernalderen foreligger adskillige Fund, som næsten alle er i Nationalmuseet. Interessant er det, at Hans Kjær i 1921 optog en Grav paa Laurits Nielsens Mark i Hvidbjerg. Den indeholdt 7 Lerkar og en Jernkniv, og i Foraaret 1941 optog Skive Museum faa Meter derfra en ganske tilsvarende Grav. Den indeholdt 6 Lerkar og en Jernkniv.

I Folkevandringstiden lærte Nordboerne at bruge Runer. Ved Hvidbjerg Kirke ligger en temmelig stor utildannet Runesten, der bærer Runer. Den sad i sin Tid i Kirkegaardsdiget, først i den nordlige, senere i den sydlige. Men ingen af disse Steder er dens oprindelige Plads. P. G. Thorsen mener, den har staaet ved Vejen op til Kirken. Derved kunde Indskriften ikke blot blive læst, men ogsaa bedre forstaas. Dens Indskrift lyder: Beder for Bo, og længere nede er gentaget b o. Wimmer føjer til: hviler her.

1861 opdagede man Runer paa Døbefonten i Selde Kirke. De staaar paa Fodstykkets ene Side, og Læsningen volder ingen Vanskeligheder. Derimod er Fortolkningen noget usikker paa Grund af de mange Binderuner. Wimmer har flere Tydninger. En af dem lyder saaledes: De forskellige Egenskaber ved Gud-Livet finder den, som vil i Fonten.

Mønsted Kirke har to Runestene. Den første blev fundet 1875 i den udvendige Taarnmur. Det er en meget smuk Sten, der bærer hele det yngre Runealfabet, som bestod af 16 Tegn. Spørger man, hvad Meningen dermed kan være, da maa Forklaringen vistnok blive den, at man har søgt at bøde paa det i Tidens Løb svindende Kendskab til Runerne. Derfor satte man Sten forsynede med Runer ved Kirkerne eller ved Vejene dertil, „og saaledes blev disse kære gamle Skriftegn set af Folk og nogenlunde erindrede“, hedder det. Den anden Mønstedsten blev fun-

det 1886. Den bærer ligeledes Runealfabetet; men de yderste Tegn i begge Sider er noget forvitrede og derfor næsten ulæselige. Der er dog ingen Tvivl om, at denne Runesten har samme Hensigt som den første.

Det vil forstaas, at Runerne fører langt ud over den egentlige Oldtid, der som før nævnt slutter med Vikingetiden, fra hvilket Tidsrum der her fra Egnen kendes forskellige Fund.

Den hastige Vandring gennem vor Oldtid er til Ende. Kort og smaat maatte det blive. Museerne i Skive, Haderup og Viborg vil give langt fyldigere Oplysninger herom; særlig vil Skive Museum blive Hjemstavnspæret, idet saa godt som hvert eneste Sogn i Oplandet er repræsenteret ved større eller mindre Fund.

Literatur:

1. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed.
2. Boye, Vilh.: Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark.
3. — — Gravhøje fra Bronzealderen.
4. Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid. 1—3.
5. Claudi-Hansen: Hvad Stenene fortæller.
6. Gruelund, G.: Jorden under vore Fødder.
7. Kjær, Hans: Vor Oltidsmindesmærker.
8. Mackesprang, Mogens: Fra Rensdyrjægere til Vikinger.
9. Mathiasen, Therkel: Stenaldertidens Folk.
10. Müller, Sophus: Vor Oldtid.
11. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.
12. Thorsen, P. G.: De danske Runemindesmærker.

Hertil kommer en Mængde Stof rundt om i Tidsskrifter, Bøger og Blade. Tre nye Bøger bør nævnes: Johannes Brøndsted og Therkel Mathiasen: To Hundrede danske Oldsager, Johannes Brøndsted og Poul Nørlund: Seks Tværsnit af Danmarks Historie og „Fra Danmarks Ungtid“ af forskellige Forfattere.

III. Stednavneskik og Bosættelse.

Hvor Saga tier, som ved vor Landsdels klassiske Oldtid og ældste Middelalder, må der søges Erstatning i Navnenes Vidnesbyrd. Det er undertiden slet ikke så lidt, hvad de kan fortælle os.

Navne på Landsfolk og Steder fra Salling Syssele overleveres ikke med Sikkerhed i den klassiske Oldtid, således som vore Genboer Himmerboer og Hardsysseleboer kendes henholdsvis som Kimbrer og Haruder. Der kan kun udtales Gisninger. De findes samlet drøftede i min Artikel „Nordjyllands Oldtidsgeografi“ i vor Årbog 1935, S. 28 ff.

Stammenavnet *Sabalingioi* på den kimbriske Halvø hos Grækeren Ptolemaios, c. 150 e. Kr., er blevet sat lig med *Sallingboer*, allerede av Hollænderen Pontanus i hans Danmarkshistorie 1631, ligeså av Detlefsen, Wadstein, Kemp Malone og mig selv. Det er dog et stort Spørgsmål, om Sabaling- kunde blive avsnuppet til Salling allerede så tidlig som i „Valdemars Jordebog“ 1231, hvor denne Form findes. Jeg skulde snarest tro, at Sallingboerne simpelthen er Udflyttere fra Sognet *Sale* i det nordøstlige Hardsyssele, ikke langt fra Salling. Jfr. min Bog „Our Forefathers, the Gothonic Nations“ II, 298. — En videre Udbygning mod Nordøst er kanske Sognet Skarp-Salling i Nordvest-Himmerland.

En Stamme *Reudigni* omtales i Romeren Tacitus' Skrift „Germania“ fra År 98 e. Kr.; den dyrker sammen med Anglerne Frugtbarhedsgudinden Nerthus, Tvillingsøsteren til den nordiske Gud Njörd. *Reudigni* er en lærd romersk Skrivemåde for *Reudingi*. Disse Folk vil Amerikaneren Kemp Malone genfinde i Indbyggerne av *Rything*, nu *Rødding*, Sallings sydvestlige Herred. Det kan såmænd godt være, han har Ret. Men endda kan det hænde, at vi kan komme det endnu nærmere ind på Livet, for *Reudingi* alias *Rød-*

dingboer er sagtens Udflyttere fra Sognet *Rythæ*, nu *Ryde* i det nordøstlige Hardsyssel. Ryde ligger jo klods op ad Sale, som jeg mistænker for at være Sallingboernes Vugge. Det kan da se ud til, at Røddingboer og Sallingboer engang i den grå Urtid har taget hverandre under Armen og sammen er marcheret ind i de Egne, der siden kom til at hedde Salling Herreder. Svend Aakjær mener dog, at Rødding snarest er en „Rydning“. I Vestsalling er der stærke Spor av gammel Skov.

Lagnus er en Bugt, der grænser til Kimbrerne ifølge Romeren Plinius, „Naturhistorie“ IV, 97. Akkurat således ligger nutildags *Lovns Bredning*, grænsende til Himmerboerne = Kimbrerne. Lovns kommer av *Logn—næs; vi har Ordstammen Logn i Lognø, som Halvøen vest for Lovns Bredning hedder i „Valdemars Jordebog“, nu Lundø med Indbyggernavn Lunningboer. Selvlyden *o* svarer ikke til *a* i Lagnus, som den skulde og burde; men der kan jo være skeet så meget med Navnet i Århundredernes Løb, — tænk blot på *År—ús* („Åmunding“), der blev til Århus, og Wendlefolk Herred i Hardsyssel, der blev til et drivende fugtigt Vandfuld!

**Kulip-* er en såkaldt Bugt, *Sinus Cylipenus*, som Plinius sammesteds nævner lige forud for Lagnus. *-enus* er latinsk eller græsk Endelse, som vi kan se bort fra. Navnet *kunde* se ud som en kejtet Gengivelse av oldnord. *hvelpr* „Hvalp“, der har slået Sludder på Romerens eller Grækerens Tunge. Så vilde Bugten Kulip- være lig med *Hvalp-sund*. Men jeg vil langt fra sætte mit Hoved i Pant på, at Gisningen er rigtig; den må blot opstilles for at udtømme alle Muligheder.

Hærmed siger vi Farvel til de antike Navne og går over til de yngre.

Øen *Morsø's* Navn er stundum bleven tydet som

indeholdende et Personnavn: en Hr. Mor skulde have fået den store Ø opkaldt efter sig. Det passer dog næppe; vi har ingen sikre Exempler på, at så store Områder i Danmark er opkaldt efter Personer. (Det kendes kun fra Tyskland: Lothringen efter Kejser Lothar). Uden Tvivl har Øen tidligere heddet slet og ret *Mor, og dette Navn udtrykker da en velkendt Jordart; det er muligvis givet med Henblik på Øens Mo-Ler-Klinter. Tilføjelsen -ø er den samme, hvorved så mange oprindelig usammensatte Ønavne i yngre Tid er bleven udvidede. Når *Mor sættes i Ejeform, er det, fordi Øen er stor, rummende to Herreder; det er almindelig Skik, at Herredsnavne dannes med Ejendomsmærke, jfr. Sams-ø, Rinds-herred, Ods-herred, Stevns-herred, Færs-herred. I Indbyggernavnet medtages Ejendomsmærket; det hedder altså Morsinger eller Morsingboer, nøjagtig svarende til Samsinger, Rindsinger, Odsinger, Færsinger, Stevnsbagger eller Stevnsboer.

Norgæ Herred i Østsalling seer sært ud. Det kaldes nu *Nørre* Herred, men det er åbenlyst Vrøvl, for Sallings nordligste Herred er i Virkeligheden Harre, som medomfatter Øen Fur. Navnet *Norgæ* synes at være knyttet til Herregården *Norgård* og *Vigen Norre Vejle*, nu *Astrup Vig*. Svend Aakjær tyder det som **Noræ-høgæ*, viet til Gud **Nore* — Frugtbarhedsguden *Njörd*. Tanken seer tiltalende ud, da to andre av Sallings 4 Herredsnavne har Helligdomsklang. Men det er vist tvivlsomt, om **Noræ-høgæ* kunde være sammentrukket til *Norgæ* så tidlig som i „*Valdemars Jordebog*“. Fra Joh. Meyers Kort (c. 1640) kendes *Norre Weil*. Sv. Aakjærs Omtale av *Norgæ Herred* findes følgende Steder: „*Skive Venstreblad*“, *Kronik* 24. 10. 1922; Foredrag i Skive Biblioteksforening 1930, „*Hvad fortæller Skive-Egnens Stednavne os?*“, S. 9 ff.; *Noter til Udg. av „Valde-*

mars Jordebog" (1934), S. 24; „Hjemstavnsbog for Viborg Amt" 1938, S. 142.

Fyallans Hd. er Navnet for *Fjendsherred* i „Valdemars Jordebog". Det indeholder ikke Elementet *-land*, men er en Avledningsdannelse på *-and*, ligesom det identiske Halvønavn *Fjand*, ældre *Fienlde*, i Hardsyssel. Halvønavnet **Fjaland* hænger sammen med det usammensatte *Fjaliv*, der kendes som norsk Fylkesnavn, ordret „Fjæle"; Egnen er opkaldt efter sine Mange Næs, der som Fjæle stikker ud i Vandet. — Indbyggernavn: *Fjandboer*; man kunde have ventet **Fjandsboer*, men av een eller anden Grund er Ejendomsmærket hær ikke indføjet.

I Bygdnavnene må der skelnes mellem to Lag, et *ældre* og et *ynge*.

Til de ældste hører de korte, usammensatte Navne, som jeg i vor Årbog 1915 for Spøg har kaldt *Korthornsracen*.

Vor Stednavneforskning har hidtil ikke rigtig villet lyse Kortetypen i Kuld og Køn blandt de urgamle Typer; thi den faglige Alders-Sortering plejer jo at ske efter Avledningsendelser eller Sammensætningsled, og Kortnavnet har jo hverken det ene eller det andet. Det er ligesom, hvor det gælder om at udpege Hundegalskab ved Hjælp av Kendemærker som hængende Øren og strittende Hale: når en Hund har fået begge Dele klippet av, hvordan skal man så kunne opdage Galskaben på den? Faktisk har der kunnet dannes Bygder med Kortnavne indtil helt sene Tider, og de er da sproglig ikke til at skelne fra de virkelig gamle Exemplarer. — Imidlertid har jeg anvist forskellige Kendemærker, der kan hjælpe os til at udpege de gamle Kortnavne. Jeg holder mig væsentlig til sådanne, som knytter sig til Sognebyer; er disse tillige Herredscentre eller Helligdomme, kan vi være helt sikre på høj Alder. Et yderligere

Alders-Rangtegn er Indbyggernavne med den gamle Type *-ing*; Folk i Herredet Hald i Ommersyssel hedder således Hallinger, og Indbyggerne av det fjandboske Hald hedder Hallingboer (Øgenavn Knallingboer). Iøvrigt må der lægges Mærke til vedkommende Bygds eventuelt fremtrædende Plads i Landskabet*).

Det fornemste av alle Kortnavne i Salling er selvsagt Sognavnet *Hargæ*, nu *Harre*. Det knytter sig til et Herredstingsted, liggende ret centralt ved Bunden av det dybt indskærende Sejlløb Harre Vig. Navnet vil sige „Helligdomshøje“ og har kendetmerket Sallings ældste Centralhelligdom. Den dyrkede Guddom kender vi ikke; et dunkelt Minde om Offerhandling er kanske et gammelt Rim: „Imæl Harræ å Gløng hænger Fajen (Fanden) i en Sløng“. Stedet har utvivlsomt været søgt av talrige Helligdomsgæster, der strømmede sammen ad Sundene videnfra og ind ad Sejlløbet Harre Vig.

Av samme Art som *Hargæ* er Ø- og Sognavnet *Fur*, der muligvis minder om Fortidens Fyrreskov. Det slutter sig til andre korte Limfjords-Ønavne som *Ligh* (Livø) og *Gøl*.

Sogne av Korttypen indtager iøjnefaldende dominerende Pladser på Sallings Fastland: *Selde* ved Vigen udfor *Fur*; *Vile* på Næsset nord for *Harre Vig*; *Lime* ved Halvøen *Kås* på Sallings Sydvesthjørne; *Skive* ved Sallings Sydøsthjørne og Udløbet av *Skive Å*. Det er næppe noget slet og ret Lune av det blinde Tilfælde, når Korttypen således allevegne træder i Forgrunden på færdselsmæssig fremragende Pladser.

På Mors savnes Sognavne av Korttypen helt; Flade Sogn hører ikke hid; det er et ældre *Flathwith*, altså *Samsæt*. Hær er *Bosættelsen*, som

*) Jfr. min Bog „Danske Stednavne fra Arilds Tid“.

nævnt S..., av yngre Oprindelse. Uden Tvivl har der oprindelig været Navne av den korte Art, men de er bleven fortrængte av den fra Sjælland udgående Levbosættelse.

I Fjendsherred findes der en Række. Nordligst *Hald*, der nominelt ikke er Sogneby, men i Virkeligheden Sognets Hovedby, som har avgivet Sognerangen til den yngre Gård Ørslevkloster; vi seer hær et manifest Exempei på Tilbageatrængningen av det ældre Navn; på gammel Rang tyder Indbyggernavnet *Hallingboer*. Sydligere Sognene *Fly* og *Vrove*.

Gamle er også Avledningsdannelserne på *-ing*, der slutter sig til Sysselnavnet *Salling*.

Rything Sogn med Herredsting (mulig grundet av Stammen Reudigni fra Ryde i Hardsyssel, se ovenfor). I Sydvestsallings ret frugtbare Egn en tæt Klump Ingsogne: *Ramsing*, *Volling*, *Balling*, *Otting*. Mod Nord *Tøndering* Sogn. Mod Øst *Grønning* Sogn nær Indskæringen Norre Vejle (Astrup Vig).

Indenfor Morsøs sekundære Besættelse kun to Ingsogne: *Tæbring* og *Ørding*; disse eneste to har overlevet Levbosættelsen.

I Fjendsherred kun et eneste Navn, der kan hidregnes: *Børsting*. Det har ikke Sognerang, men da Bygden er delt i et Øster og Vester Børsting, har den dog hørt til de større.

Gamle er endvidere Samsæt på *-borg* og det dærmed enstydige *-bjærg*. (Hvordan de to Endelser skifter, sees ved Wibiærg, nu Viborg).

Hærnborg Sogn, nu *Hindborg*, indtager i Salling Førstepladsen. Det har Herredsting og uden Tvivl en Helligdom, viet til Frugtbarhedsgudinden Hörn. Hun nævnes i Snorres „Gylfaginning“ c. 36 som Dobbeltgængerske for Freyja; snarest er det en stedlig Guddom, som Freyja har opslugt. Hun kendes fra en svensk Helligdom Härnevi. Helligdomsgæster nåede

frem ad Indskæringen *Hærnvik (Hjerk Nor) og Havnesognet *Hernich*, nu Hjerk. Andre Sogne er *Hvidbjerg*, *Krejbjerg*, *Rybjerg* og *Idebjerg* (*Jebjerg*).

På Mors *Hvidbjerg* og *Solbjerg* (Solhelligdom?).

I Fjendsherred *Dagbjerg* med den vidt synlige Højde *Davbjerg Dås*, der muligvis har været viet til Lysvæsenets Dag; ialfald huser den en av Jyllands navnkundigste Bjærgmænd.

Gamle er endelig Samsæt på *-heim* (Hjem), særlig i Sydsalling: Sognene *Lem* ved *Lem Vig*, *Håsum*, *Hem*, *Brøndum* med Helligkilde („Brønd“). I Nord-salling *Thor(n)um*. I Østsalling *Breum*, der er den virkelige Hovedby i Sognet Grinderslev, med tilhørende hellige *Breum Kilde* eller *Vikilde*; „Bre“ er vistnok et Navn for „Kilde“, jfr. skånsk *Brekille* og norsk „Bræ“, *Gletscheren*, der føder *Gletscherstrømmen*.

Mors savner fuldstændig Heimsogne; de er faldne som Ofre for Levbosættelsen.

Fjendsherred har et eneste: *Ørum*.

Av de yngre Typer fremhæver jeg særlig tvende, *-lev* og *-torp*. Hær skal de omtales ganske kort, da jeg har været nødt til at give en ret indgående Fremstilling ovenfor, eftersom de to Typer giver os så vigtige Fingerpeg til Forståelse av Salling Sysseles Bosættelsehistorie. Jfr. *Steenstrup*: „Vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie“ („Hist. Tidsskr.“, 6. R. V), *H. V. Clausen*, „Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse“ (Aarb. f. nord. Oldk.“ 1917) og min Artikel „Kulturaflejringer fra Skjoldungtiden“ („Frem“, Gruppe A IV, S. 441 ff., 1928); begge de sidste Arbejder ledsages av *Udbredelseskort*.

Lev er Danernes første virkelig nationale Stednavnetype, deres Særeje. Det ret store nordtyske Ingfelt i *Altmark-Thyringen* må på een eller anden Måde

være en Avlægger; Personnavnene dæri er tildels typisk nordiske, f. Ex. *Inghari i tysk Ingersleben = jysk Ingerslev. Centrum for Tilvirkningen er Sjøland, hvis Rigsområde i Sagnet kaldes Videslev. Navngiverne ynder Skjoldungnavne. Men Levbyggerne optager også tyske Kulturtilskud; således den nye Skik at danne Stednavne med Menneskenavne til Forled, og endvidere Indbyggernavne på *-ere* istedenfor de ældre på *-ing*. Ad Limfjordens Færdselsvej kommer Levbyggerne sejlene til Mors, som de koloniserer og næsten helt rydder for de ældre Navnetyper; de grunder hær 5 Levsogne og 2 mindre Levbygder, hvorved Mors får Limfjordsegnenes tætteste Levbosættelse. En fremskudt Avdeling trænger ad Sejlløbet Harre Vig ind til Midten av Salling, grundende 3 Levbygder; to isolerede Blænkere skydes frem til Nordfjendsherred. Udbredelsestiden er avgjort førkristelig; Levbygderne rummer ingen kristne Forled.

I Levbyggernes Fodspor følger Avbyggertypen *-torp*, der ligesom andre av deres Kulturelementer stammer fra Tyskland. Mors bliver et Hovedcentrum med sine 7 Torpsogne. I Salling er der kun en tre Torpsogne, tydelig sluttende sig til den Levkile, der udgår fra Harre Vig. I Nordfjendsherred 4 Torpsogne, der slutter sig til de to fremskudte Levsogne. Tilvirkningen rækker langt ind i kristen Tid; kristent Forled har vi ved den sallingske Småbygd Mogenstrup.

Dette var lidt av, hvad Stednavnene fortæller os. Skønt Sagas Mund er stum som Graven, vil vi se, at Stednavnenes Fordeling røber os slet ikke så lidt. Det bør vi skønne på og søge at udnytte ved videre Egnsforskninger.

IV. *Personnavne.*

Salling Syssel har i den fjærneste Hedenold utvivl-
somt haft de almindelige *nordiske Personnavne*.
Disse var fælles med hele Norden, ja, med hele Gott-
jod, den gotisk-germanske Folkeverden. Sammen-
satte Navne, som vi kalder Fuldnavne, var gængse,
f. Ex. Gudmund, nyere dansk Gudmand, eller Inge-
mund, nyere dansk Ingemand. Meget yndede var
Fuldnavne på *-har*, dvs. „Hærmand, Kriger“, f. Ex.
Gundhar, nu Gunnar, eller Inghar, nu Inger (Mands-
navn, forskelligt fra Kvindenavnet Inger == Inge-
gerd).

Slige *Fuldnavne* var i *Skjoldungtiden*, i Levbo-
sættelsens Tid, endnu ved fuld Magt i *Østdanmark*,
men i *Jylland* var de mest avløste av *Kortnavne*,
korte Kæleformer; vi kender det fra Anglernes Na-
tionalhelt Offa eller Uffe hin Spage og fra den jyske
Landnamsmand Horsa i England.

Dærved opstår der et mærkeligt Forhold på
Kryds og tværs. De fra Sjælland kommende Daner,
som ved Levbosættelsen tager Land på Mors, i Sal-
ling og Fjendsherred, avskaffer de ældre Stednavne-
typer og de ældre Indbyggernavne på *-ing*, men fast-
holder de ældre Personnavne av Fuldnavntypen. Me-
dens dærimod de indfødte Jyder, som fastholder de
ældre Stednavnetyper og i Fjendsherred også Ind-
byggernavnene på *-ing*, hovedsagelig bruger de yngre
Personnavne av Kortnavnstypen.

Særlig yndede blandt Levbyggerne er Fuldnav-
nene på *-har*. Fra Øerne, Skåne og Østjylland kender
vi f. Ex.: Siger, Fjaller, Gunner, Ljuder, Svaver,
Viger, Folker, Inger. Fra Mors kender vi: Siger,
Fjaller, Ether, Eær, Wether, Ljuder. Av dette ældre
Lag har der i Salling Syssel kun holdt sig få i gængs
Brug den Dag idag, såsom Gunner, Ejler, Iver, Steg-

ger. Ellers hersker mest de yngre Kortformer, såsom Bo, Ebbe, Eske, Maltø, Nanne.

Levbosættelsen evnede altså ikke at bringe den ældre Navneskik til Ære og Værdighed igen.

Senere fulgte så et nyt og voldsommere Indgreb i vor Navneskik. Det var ved Omvendelsen til Kristendommen. *Den katolske Kirke* fredede ikke om de nordiske Odelsnavne. Den forfulgte dem tværtom fanatisk som hedenske. Kun de få, der var slumpede til at redde sig ind i Helgenkalenderen, var sikrede mod Klerkenes Rasen. Det var Navne som Budolf, Erik, Eskil, Kjeld, Knud, Ole, Svend. Ellers påtvang Kirken os Millioner av udenlandske Former, jødiske som Jens og Hans, græske som Peter, latinske som Povl og Søren. Vore Soldater blev til Jenser, Menigmand udtryktes ved Per og Povl, og vort gamle, stolte Nationalsindbillede Holger Danske blev skåret ned til den flove „Hr. Sørensen“.

Der foreligger ikke nogen kildemæssig Samling av de ret få sallingsysselske Personnavne, der overlevede Klerkenes vandalske Huseren. Men *N. P. Bjerregaard* har ialfald givet en foreløbig Samling sallingske Exempler i sin Artikel „Navne og Kendingsnavne“ i vor Årbog 1940, S. 65. Væsentlig på Grundlag dærav giver jeg nedenstående Sammenstilling. De fra Levbygder kendte Navne sætter jeg i Klammer for derved at antyde, at de ikke er oprindelig sallingske.

Anund, jfr. Andrup.

Bo, jfr. Bostrup og Hvidbjerg-Runestenen: „Beder for Bo!“

Bodil, Helgennavn, opr. = Bodulf. B. Skåning, Mogenstrup.
Boje.

Broder, jfr. Brårup.

Bugge. B. Nielsen, Herremand på Hegnet, Fader til Niels
Bugge på Nørre Vosborg og Hald.

Børge.

Dan?

Ebbe.

Ejler.

Enevold.

Erik. Helgennavn. Brune Hr. Erik på Eskjær, av Slægten Banner.

Eske. Efter Sigende skal Ejskjær indeholde Eske.

Eskil. Helgennavn.

Esben. E. Aakjær, Jenle.

Esper. E. Andersen, Jebjerg, (vandt Jyllandsløbet på Cyklen „Jyden“).

Fin?

[Framme, jfr. Frammeslev].

Gammel. Per Gammel, Tise; jfr. Gamstrup.

Ginde, jfr. Ginderup.

Gorm? (Navnet er yndet på Fyn).

[Grinde, jfr. Grindeslev].

Grunde, jfr. Grunderup.

Guddik. G. Guddiksen, Hestehavegård.

Gudlif? Findes muligvis på Selde Døbefont, se S....

Hagen, jfr. Hagens Mølle.

Henning. H. Bjerre, Søn av Fabrikant Siliam Bjerre, Skive.

Herlov.

Hinne, jfr. Hinnerup.

[Hro, jfr. Roslev, som indeholder Skjoldungskongen Hroars Navn].

Høg, jfr. Højslev. Adelsslægt Høg på Eskjær.

Ingemand, dvs. Ingemund. I. Torp på Voldkjærgård.

Ingvald.

Ingvor.

Iver. I. Mortensen, Børstinggård, Tise.

Karl.

Kjeld. K. Ludvigsen, Eskjær Mølle. Opkaldt efter Helgenen St. Kjeld, som havde et Alter i Viborg Domkirke, og hvis Navn danner Udgangspunkt for den himmerlandske Slægt Kjeldsen.

Knud, Helgennavn.

Lave. Egner sig til at avløse det latinske Laurids, Laust.

Lyder. Stændermand Lydersen. [Navnet vel indført fra Mors, jfr. Ljørslev].

Malte. Slægt Maltesen, Lyby.

Nanne, jfr. Nannerup.

Ole, Helgennavn.

Palle. P. Kirketerp-Møller, Grindeslevkloster.

Saxe, jfr. Savstrup.

Stegger.

Sten.

Stig.

Strange.

Svend, Helgennavn.

Tage, jfr. Tavstrup.

Terkel, Exempel på de forholdsvis talrige Thorsopkaldelser, der overlevede Klerkernes Forfølgelse av de hedske Navne.

Tol, vel av Thorlev; jfr. Tolstrup.

Torben? Thorsopkaldelse.

Tord, do., Slægt Torsen i Mogenstrup.

Torvald, do.

Troels, do.

Visti. Snedker Vistisen, Rybjerg Kirkeby.

Øvli. (Kendt fra Blichers Vise: „Øvli han va sæ saa løste en Swend“).

Åge.

Av gamle Kvindenavne findes kun meget få såsom:

Bodil.

Edel.

Inger.

Signe.

Tove.

Som Personnavne, der særlig kendes fra Mors, kan foruden de i Levbyggernes Navne indeholdte nævnes følgende; de fleste kendes fra Stednavne. Adser, Alf, Bjørn, Blid, Fader, Galte, Glom, Hrolf, Kåre, Nanne, Salger, Thiud, Ull.

De hær opregnede ægte danske Navne drukner næsten fuldstændig i den jødisk-græsk-latinske Millionfladme av Jens, Peter og Søren, Ane, Marie, Kjestine. Det er ofte fuldstændig umuligt at holde Rede på de grasserende Jens Petersener og Peder Jensenner.

I Salling har man for at hjælpe sig ud av dette Urede tilføjet forskellige Vedhæft. 4 Petere skelnedes

således som: Stuer Pejlr, Mællerst Pejlr, Bette Pejlr og Ussel bette Pejlr. I Mogenstrup har man skelnet 3 Halvbrødre Niels således: Stuer Nels, Bette Nels og Yh-bette Nels.

Av Slægtsnavne har der i Tidens Løb uddannet sig forskellige. Bjerregaard opregner i sin Artikel følgende sallingske og fjandboske Exempler.

- a. Bynavn: Balling, Dølby, Fly, Lyby, Resen, Roslev, Skive, Søby, Tastum, Vile, Vinkel.
- b. Indbyggernavn: Fjandbo, Furbo, Fynbo, Morsingbo, Ommerbo, Thybo, Vendelbo.
- c. Navn på avgrænset Område: Lunø (Lundø).
- d. Gårdnavne: Dahlgaard, Bundgaard, Enggaard, Gammelgaard, Hovgaard, Kjærgaard, Mosegaard, Nørregaard, Odgaard, Præstgaard, Refsgaard, Søndergaard, Vestergaard, Øgaard, Østergaard.
- e. Naturnavn: Bak, Bro, Busk, Bæk, Dahl, Dam, Dige, Have, Hede, Holm, Kjær, Lund, Mark, Skov, Strøm, Sund, Toft, Topp, Vang.
- f. Erhvervsnavne: Bager, Bonde, Hjuler, Møller, Præst, Sar (Husar), Smed.
- g. Fuglenavn: Due, Falk, Finch, Høgh, Krage, Lerche, Ravn, Storch.
- h. Væxtnavn: Birk, Bøgh, Rose.
- i. Substantiverede Tillægsord: Hvid, Sort.
- j. Redskabsnavne: Hammer, Ploug, Tang.

Efter gammelnordisk Skik fik ethvert Barn tidligere Faderens Navn med tilføjet *-søn* eller *-datter*: Jenssøn, avkortet Jensen, Pedersdatter, avkortet Pejster.

For at få Ende på den stadige og ofte forvirrende Skiften påbød Regeringen i Førstningen av 19. Århundrede Indførelse av faste Efternavne. Men tankeløse Embedsmænd forfuskede denne Forholdsregel. De sørgede ikke for at få Folk til at antage virkelig karakteristiske og let skelnelige Former som dem, der ovenfor er opregnede, men lovfæstede over en lav Sko de i Øjeblikket tilfældig foreliggende For-

mer Jensen, Pedersen, Sørensen osv. Således skabtes den nu herskende, fuldkommen forvirrende Millionfladme av Sennavne, som ingen Djævel kan hitte Rede i. Bønderne strittede imod av alle Kræfter. Når min Nabo Kjeld Ludvigsen i Eskjær Mølle havde en Søn Anders, kaldtes denne ikke efter Lovens Bydende Anders Ludvigsen, men Anders Kjeld. Undertiden kunde en Mand på den Måde få en tre fire forskellige Efternavne at rende med. Dærved blev Forvirringen fuldkommen håbløs.

Til Modvægt mod denne Ynk skal hær meddeles et Exempel på, hvordan et jævnt morsingsk Ægtepar har efterkommet Lovens Bydende om et fast Efternavn og dog samtidig fortsat den nedarvede Opkaldelse efter Faderen. *Mikkel Mark* og Hustru *Karen Marie Jensdatter* i Erslev har døbt deres Børn således: Inger Mikkelsdatter Mark, Frederik Mikkelsen Mark, Peder Mikkelsen Mark, Kristian Mikkelsen Mark, Mette Mikkelsdatter Mark. Og Frederik, nu bosat i Resen, har 1925 fortsat med at døbe en Datter Karen Frederiksdatter Mark. Denne prisværdige Omsigt har Samfundet Modersmålet lønnet ved at tildele Enken Karen Marie Jensdatter Mark og Sønnen Frederik Mikkelsen Mark Hædersbreve, se „Skive Avis“ 17. August 1925 og „Danske Studier“ 1925, S. 90*).

Den gamle folkelige Opkaldsesskik er således endnu ikke fuldkommen uddød. Men den ligger ganske vist i sine sidste Trækninger. Det var at ønske, at man vilde efterligne Familien Marks gode Forbillede.

Om vor Navneskik har Johs. Steenstrup skrevet

- *) Den i Skive bosatte Fabrikant Siliam Bjerre tilhørte en Slægt, som udgik fra Gården Store Bjerre i Hardsyssel, og som i flere Grene har fastholdt det skiftende Sennavn foran Slægtsnavnet: Mads Bertelsen Bjerre etc.

et Skrift „Mænds og Kvinders Navne“, se især Kap. 2—6 og 8—9 samt Navnetydningerne bagi. Endvidere har jeg skrevet et Skrift „Hvad skal Barnet hedde?“ (1941), der giver en lang Liste gode nordiske Fornavne, som kunde egne sig til at optages eller bringes i stadigere Brug. For at gøre Stoffet interessantere har jeg så vidt muligt ved hvert enkelt Navn meddelt historiske Exempler på dets Forekomst hos Saxe eller Snorre eller hos kendte nulevende Forfattere, Skuespillere, Sangere etc. Iøvrigt indeholder allerede de ovenfor givne Lister tilstrækkeligt Stof at øse av. Det tilrådes også at gøre de nu brugelige udenlandske Navne hjemlige ved en let Ændring: Anders kunde ændres til det norske Andor, Laust til det danske Lave, Simon til Sigmund; at den sidstnævnte Form har været brugt, sees av det himmerlandske Simested = Sigmundarstad.

Det var meget at ønske, om Salling Syssel vilde give Omverdenen et godt Forbillede med at erstatte vor nu brugelige usle Navnegivning med ægte nordiske Navne.

V. Folkemål.

Salling Syssels Folkemål danner på visse Punkter en Enhed overfor Omgivelserne. Mod Øst hævder det sig som vestjysk med foransat Kendeord og ingen Kønsforskel — *æ Mand, æ Hus* —, modsat Himmerbomålets østdanske Skik — *Manden, Huset*. Mod Vest er der en tydelig Forskel fra Tybomålet: på Sallingsysselmål hedder „jeg“ *a* ligesom i Størstedelen av Nørrejysk, på Tybomål hedder det *æ*, ligesom på Sønderjysk.

Indenfor Syslet er der igen et Skel: Sallingsk og Fjandbomål siger: *vi, Væn, vred*, men *Wost*; Morningsk og Furbomål siger: *wi, Wæn, wred, Wost*.

Særegent for Størstedelen av Sallingsk er, at Stedordet „os“ hedder *was*, modsat morsingsk, furbosk og fjandbosk *wås*. Ved Stedordet kan altså skelnes tre forskellige Typer: sallingsk *vi, was*, fjandbosk *vi, wås*, morsingsk-furbosk *wi, wås*.

Ejendommelig sallingsk er Overgangen fra Fremmedordenes *-it* til *-ik*: *Abetik „Appetit“*. Således (ifølge Mogenstrupboen Lærer Breum) i Sallingboniker, Morsingboniker, Furboniker.

De gamle Indbyggernavne på *-ing* har Sallingsk helt opgivet; Morsingsk har dem i det ene Tilfælde Morsinger eller Morsingboer; Fjandbosk har fastholdt en hel Række Former, i Tilslutning til Vesthimmerlandsk, se ovenfor under III. — Morsingsk bruger ofte den på Sjælland og i Østhimmerland brugelige Endelse *-ere*: Jølbyere, Galtrupperere, Dragstrupperere.

Literatur:

Det eneste samlede, der foreligger om Sallingsk, er min Artikel „En bette Sproglære for Sallingbomaal“ i vor Årbog 1939. Læge Lund har udgivet „Morsingmaalets Lyd- og Formlære“, 1932 ff.

Samlede Læseprøver.

Sallingsk. Torolf Kristensen: „Fræ mi Betteti“ 1939. Min Artikel „No smo' Blå å dæn dansk Histårr'i“, i vor Årbog 1937—38.

Morsingsk. Oscar Bang: „Morsingboernes Sangbog“, 2. Udg. 1939, med 16 Kvad på Folkemålet.

Fjandbosk. Jeppe Aakjær: „Livet paa Hegnsgaard“ 1907, „Gammel Johannes hans Biwelskhistaarri“ 1911, „Po fir glow-end Pæl“ 1923 etc.

VI. Hedenskab.

Ligesom Indbyggernavnene er den stedlige Avgrænsning av vore Hedenskabstyper bleven slemt forsømt av Forskningen. De Udgangspunkter for

Undersøgelse, som jeg har givet i min Bog „Hjemligt Hedenskab“ og i vor Årbog, er kun lidet bleven ænsede.

I Salling Syssel har vi ligesom ved Stednavnene at gøre med to Typer, en nyere og en gammel.

Den nyere tør forudsættes gennem Levbosættelsen at være gjort herskende på *Mors*; men det er kun en Gisning, da Undersøgelser av morsingsk Hedenskab savnes.

Når den yngre østenfra kommende Gud *Odin* optræder i det sallingske Oddense, må han tænkes indført av Levbyggerne fra *Mors*. (Ganske vist har jeg ikke kunnet opdrive Avhjemlinger av Odinsjægeren på *Mors*, men det er vel kun et tilfældigt Materialbrist. Bedes oplyst!).

Den formodentlige Dyrkelse av Frugtbarhedsguden *Frey* i det morsingske Frøslev peger også østpå, jfr. Frøslev på Stevns og Fröslöv i Skåne.

En Morsingbokone, Moder til Esper Brogaard i Mogenstrup, plejede ved Baging at påkalde to Ildånder:

Ilder og As! (Lad så det endes),
at Brødet bages og ikke brændes!

Det indklammede huskede Esper ikke; jeg har rekonstrueret det, da Formlen kræver Stavrim og Enderim. Stavrimet på „Ilder og As“ kræver vokalsk Forlyd, f. Ex. *e*, og Enderimet på „brændes“ kræver „endes“, altså står dette Rimord i Virkeligheden bombesikkert fast. Hvem de to Væsener er, veed vi ikke noget nøjere om, men det må jo være Ildånder.

Ifølge Blinkenberg: „The Thunder Weapon“, er Tordensymbolet på *Mors* en *Flintøxe*, ligesom i Ty, Vendsyssel, Østhimmerland og på Øerne. Se mit Kort i vor Årbog 1928, S. 55.

Mærkeligt nok findes der på Nordmors Spor av

Stormvæsenet *Knarkvognen*, der ellers hører til et primitivt Lag av Hedenskab i Vesthimmerland. Det er en Slags Erstatning for Odinsjægeren.

Salling har som sagt gennem Levbyggerne fået indført Dyrkelsen av *Odin* i Oddense. I den yngre Folketro optræder han som *Odinsjægeren*, „æ Wojnsjæger“, der har en „Herregård“ i Oddense, dial. Wojns. Han kendes også i Nordfjendsherred. Dog har Oddense ikke kunnet opnå Rang som Herredstingsted.

Det morsingske og østdanske Tordensymbol *Flintøxen* optræder et Par Steder ved Harre Vig, tydelig i Følge med Levbyggerne, der bruger dette Sejlløb som Indfaldsport i Salling.

Men iøvrigt bliver Salling avgjort stående på et ældre Trin.

Tordensymbolet har i næsten hele Salling ligesom i Fjendsherred den primitive Form, *Sepedejen*, det forstenede Søpindsvin. Een av de sidste Troende var den 1926 avdøde Mogenstrupbo Søren Peter Øgaard; han havde en Sepedeje indmuret som værnende Fetisch i sit Hus og blev dødsens ræd, da det engang meldtes ham, at den var gået løs.

Den fornemste Helligdom i Salling, Midtpunkt for et Herred, var det urgamle *Hargæ* ved Harre Vig. Til den ukendte Guddom, der hær dyrkedes, sigter kanske det gamle Rim: „Imæll. Harre å Glyng-hæng'er Fajen i en Sløng“.

Naboherredet *Hærnborg* var viet til Frugtbarhedsgudinden *Hærn*, som vi kender fra den svenske Helligdom Härnevi. Ifølge Snorre var Hörn et andet Navn for Freyja, men det vil vistnok kun sige, at Hærn var en stedlig Guddom, som Freyja senere opslugte.

At det tredje Sallingherred, *Norgæ*, som omslutter Norre Vejle (Astrup Vig), ifølge Svend Aakjær

kanske var viet til Nore = Frugtbarhedsguden Njörd, har jeg omtalt ovenfor; men det er jo ret tvivlsomt.

Et sallingisk Sagn fortæller om et Ragnarokslag, som udkæmpes på et nu ukendt Sted, *Tis Enge*. Det peger vistnok på den urgamle Himmel- og Krigsgud *Tir* (Tyr), Tirsdagens Herre. Kanske har han haft en Helligdom i det østsallingske Sogn *Tise*, der kan tydes som *Tis-vi (T.s Helligdom) eller *Tis-ved. Højden Bredhoved eller Hoveds Bakke, der hæver sig stejlt som et Sømærke blandt Tise Bakker, kunde nok have tjent som Helligdom. Den er overgroet med den sjældne Strandtorn, der også kaldes Tisse.

Den kimbriske Tyregud, *Himmerlands Tyr*, kendtes i Mands Minde av østsallingske Fiskere, fortæller Mogenstrupboen Esper Brogaard. Ved Avslutningen av deres Dræt plejede Bådelavets Formand at spørge: „Har I hørt Himmerlands Tyr?“ Og først, når det hed: „Nu brøler Himmerlands Tyr!“, gaves Tilladelsen til Avslutning: „Så kan vi godt ta i Land!“

Et sallingisk Sagn om en Mestertyv omhandler en gammel Jættekvinde i Eskjær Skov med kun ét Øje, siddende midt i Panden, altså et *Kyklopvæsen*. Se vor Årbog 1931, S. 49.

I Rødstenen på Fur boer en Bjærgmand, *Rødstensmanden*, der gælder som endnu fornemmere end både Bulbjærgmanden og Fjendsherreds *Dagbjærgmand*. Sidstnævnte, som boer i den vidt synlige Højdekuppel Dagbjærg Dås, genspejler kanske et Lysvæsen Dag.

Et sallingisk Ragnaroksagn fortæller om en *Lindorm*, som ligger med Hovedet under Leverbakken ved Astrup Vig, Ryggen under Norgård og Halen under Eskjær. Leverbakken er en isoleret Knold, der ganske tydelig forestiller Ormens Hoved; Navnet Lö-

were Bak kan godt komme av et ældre *Lindworm Bakke. Halen må fra Eskjær tænkes fortsat til den spidse Odde Sundsøre, der rager ud i Hvalpsund. Nøjagtig samme digteriske Opfattelse av Landskabet har vi i Vendsyssel-Ty: en Lindorm skrider i Bakkekammen fra Skagen til Bulbjærg. Det vil sige: den isolerede Kalkklippe Skarreklit er Ormens Hoved, svarende til Leverbakken, og Skagens Gren er dens Halespids, svarende til Odden Sundsøre. Denne dobbelt avhjemlede Lindorm er en velkendt Figur fra den oldnordiske Gudelære, — den er ingen ringere end Havjætten *Midgårdsormen*. Der fortælles videre, at når han engang bliver rivgal og krummer Hoved og Hale sammen, så skal Astrup søkke, og Eskjær flyde og Norgård brænde. Remsen om de tre tilintgjorte Sallinggårde dukker op på et Sted, hvor vi mindst av alt vilde vente at genfinde den, nemlig i et oldtysk Ragnarokdigt „Muspilli“, som er optegnet i 8de Århundrede. Dæri hedder det bl. a., at År udtørres, og Kæret sluges, og det ender med, at „Midgård brænder“. Hær er Kæret, jysk æ Kjar, åbenbart i Salling blevet til Eskjær, og det brændende Midgård erstattes av det brændende Norgård. — Sagnet er et av de mærkeligste Vidnesbyrd om fortsat urgammel mytisk Overlevering, men skønt jeg udførlig har påpeget det i vor Årbog 1934, har den lærde Forskning endnu ikke sanset at få Øje på det.

En yderst mærkelig Foreteelse er, at den westfalske Høstdæmon *Hackelmay* eller *Hackenmay* optræder som en Djævel, hvem sallingske Hexe i 16de Århundrede har Omgængelse med. De har Stævnemøder ved Pukshøj i Tise; Puk er et Navn for Djævelen. Ad hvilke skjulte Veje er denne Westfaler vandret hidop? Det er gådefuldt, men Kendsgærningen lader sig ikke omtviste. Hexedommeren har opfattet ham som en fæl Djævel, men i sin Hjemstavn var

han en venlig Høstnisse, og netop således synes han at leve videre den Dag idag som *Hakkelsesmanden* i Salling og Vesthimmerland; Mogenstrupboen Søren Peter Øgaard kendte ham godt. Denne Hakkelsesmand er fulgt med Tiden og har tilegnet sig den moderne Teknik: han trækker nu Hakkelsesmaskinen, mens Bonden sover på sit grønne Øre. Det er ikke udelukket, at den til Eskjær hørende Eng Hakkelskjær har været viet denne Landbrugets hjælpende Vætte.

De sidste troende Hedninger i Salling var de Hexe, der havde Stævnemøder med Hackenmay på Pukshøj eller dansede Kankan ved Helligkilden *Vikilde*, mens Fanden spillede op for dem på en Hestekæft. Bagefter red de på deres Kosterkæfter til Tromsø nær Nordkap. Når Jeppe Aakjær i Digtet „Esper Tækki“ lader Varulven optræde som Kavalér ved denne Hexesabbat, turde det være digterisk Frihed, efter hvad han selv har indrømmet overfor mig; Varulven kendes i Himmerland, men næppe i Salling.

Alt ialt er det slet ikke så lidt, hvad der findes levnet av urgammelt Hedenskab i Salling.

Literatur:

- Axel Olrik og Hans Ellekilde: „Nordens Gudeverden“, 1926 ff.
 Gudm. Schütte: „Hjemligt Hedenskab“ 1919.
 — — „Hedenskab i Danmark“ 1926.
 — — „Eskjærs Mytologi“, „Vætter og Spøgelser fra Astrup“, „Spøgeri paa Taarupgaard“, Årb. 1924.
 — — „Sallingsk og furlandsk Hedenskab“, smst. 1925.
 — — „Sallingsysseboer og Hardsysseboer, smst. 1927, S. 59.
 — — „Den sallingske Aand Hackenmay“, smst. S. 104.
 — — „Færdselsskel paa langs af Jylland“, smst. 1928.

- Gudm. Schütte: „Røverne i Eskjær Skov“, smst. 1931, S. 49.
 — — „Sallingske Helligdomme“, smst. 1933.
 — — „Eddaens Gudelære og dens Genklang i Salling“, smst. 1934.
 Aakjær: „Po glowend Pæhl“.

VII. Digtning, Forfatterskab.

Salling indeholder Spor av en av Folkegruppen Gottjods ældste Myter. Iøvrigt kommer Syslet ret sent med i literær Virksomhed. Til Gengæld yder det den mest kendte jyske Hjemstavnsdigter efter Blichers Tid.

Den omtalte Urmyte er Sagnet om *Ragnarok* og *Midgårdsormen*, der er av samme Rod, som Digtninger fra det gamle Tyskland og Island, se Avsn. VI.

Runestensskikken, der er kraftig udbredt i Syslerne Himmerland, Ommer og Åbo, er ikke nået til det indre av Salling Syssel. Stenen fra *Hvidbjærg Kirkegård*, en utilhugget Rullesten, indeholder kun den korte Sætning: „Beder for Bo!“. To *Mønsted-Stene* giver kun Runealfabetet. På en Døbefont i den sallingske Kirke *Selde* har en Klerk ristet en stavrimende Runelinje: „Gudlif g(ær)di. Finn réni er lá í fonte!“. I Lis Jacobsens Håndudgave av danske Runeindskrifter tydes den således: „Gudlif g(jorde Indskriften). Find den Renhed, der lå i Fonten!“. Den tydes dog også anderledes, således at der menes: „De forskellige Egenskaber ved Gudlivet finder den, som vil, i Fonten“.

En kendt *Folkevis* fra Salling omhandler den med Dobbeltdrab endende Tvekamp mellem Brune Hr. Erik fra Eskjær og Bugge Nielsen fra Hegnet.

I Salling, på Mors og i Fjendsherred lokaliseres Reformationsdigtet „*Peder Smed og Adser Bonde*“, der er en Tillæmpning af en tysk Satire over Val-

fartsstedet Grimmental. Udg. av Svend Mogensen ved Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning, Århus 1936.

Erik Krabbe til Bustrup skrev på Kristian III.s Tid en Vise „Sendefærds Besværlighed“.

Pastor *Erik Høyer Møller*, f. i Skive, kendt som „Den gamle Feltpræst“, har skrevet „Den gamle Præstegaard“ og Krigserindringer fra 1850 og 1864.

Lærer *Olesen-Husted*, f. i Rødning, er Forf. til Folkelivsskildringer som „Bent Nordmark“ og „En Folkehøvding“.

Skoleinspektør *Hans Kyrre*, f. i Jebjerg, har skrevet Egnsskildringen „Furboerne“ og Fortællingerne „Sognets Bygmestre“ og „I Darwins Have“.

Malerinden *Emilie Demant-Hatt*, f. i Selde, g. m. Prof. Gudm. Hatt, har skrevet „Med Lapperne i Højfjeldet“ og „Ved Ilden, Æventyr og Historier fra Lapland“.

Etnologen, Dr. phil. *Gudmund Schütte*, f. på Esbjerg, er Forf. til „Hjemligt Hedenskab“, „Vor Folkegruppe Gottjod“ og „Sønderjylland kalder“.

Lærer *Torolf Kristensen*, f. i Ramsing, har udgivet den første Bog på sallingsk Mål, „Fræ mi Beteti“.

Fra Mors stammer:

Drengen *Anders Svendsen Hovmøller*, f. i Dragstrup, Forf. til den sværmeriske Bog „Barnesyn og Ønske“.

Professor *Riis-Knudsen*, f. på Moutrup, Redaktør av „Literatur og Kritik“.

Lærer *Marius Dahlsgaard*, f. i Legind, Redaktør av „Historisk Aarvog for Mors“, Forf. til „Kongen paa Island“, „Ærens Vej“ etc.

Skibsfører *Jens Kusk Jensen*, f. i Vester Assels, Forf. til „Haandbog i praktisk Sømandskab“.

Aksel Sandemose, f. i Nykøbing, Forf. til „Fra

Labrador“, „Mænd fra Atlanten“, „Klabavtermanden“.

Filosoffen *Kort Kortsen*, f. i Hesselbjerg, Professor ved Århus Universitet.

Fra Fjendsherred stammer:

Herremanden *Hans Hansen Rosborg*, f. på Rosborg, Mønsted Sogn, Forf. til kulturhistoriske Skildringer.

Pastor *Lars Otto Møller*, f. i Tårup, Præst i Gylting, Forf. til „Gjenløsningen efter Jesu Christi Liv“.

Endvidere de fremragende skønliterære Forfattere

Jeppe Aakjær, f. på Åkjær i Fly, og

Marie Bregendahl, f. i Fly.

Indirekte kan medregnes de to sidstnævntes Søn, Landsarkivar *Svend Aakjær* i Viborg, f. i København, Forf. til egnshistoriske Undersøgelser.

Literatur:

Udførligere Oplysninger findes i min Artikel „Sallingsysseboer og Hardsysseboer“, Arb. 1927, S. 39 ff., for de enkelte Forfatteres Vedkommende i „Biografisk Leksikon“ og „Biografisk Haandleksikon“ samt i Kraks „Blaa Bog“.

VIII. *Bondeschildring.*

Salling Syssel har frembragt et av de første Værker, der skildrer os dansk Bondeliv og Bondetankegang; det er Digtet „*Peder Smed og Adser Bonde*“, der er en Lokalisering av en tysk Forfatters Satire mod Valfart-Uvæsenet. Vi lægger især Mærke til det karakteristiske Træk, at da Adser spørger om Vej til Valfartsstedet Karup, giver Peder Smed ham ikke Svar, men kommer med det typisk jyske Modspørgsmål om Hjemsted og Rejsemål. Det er vistnok første Gang, dette Træk foreligger i Literaturen.

Adser spørger: Sidder i helsel alle paa rey (Rad)!
 Viser mig til Karup den rette vey!
 Skal ieg offuer den lange bro?
 Kand ieg komme offuer med tørre sko?

Peder svarer: Huor haffue i hiemme? huort ville i gaa?
 Dricker, I maatte en suale faa!
 Mig tøcker, ieg haffuer seet eder før.
 Staar bedre hid fra den(ne) dør.

De følgende Århundreder bringer forskellige *Skæmtedigte om Jyden*, men uden særlig Henblik på Salling Syssel. Hær skal citeres et Vers av ukendt Dato. En Karl fra Salling blev sendt hjem med dette Følgebrev:

„Tak skal du ha' for din Sallingbomand!
 Ved ham tabt' jeg mer, end jeg vand.
 Gjærne vild' han ed', aldrig vild' han sved'.
 Her har du igjen din Sallingbomand.“

Det 18de Århundredes navnkundigste Bondeskildring, Holbergs „Jeppe paa Bjærget“ gælder jo en Sjællænder, ikke en Jyde. Blichers Mesterskildringer av jyske Bønder er fra Ommersyssel og Loversyssel, Håningen Skjoldborgs Skildring er fra Hannæs, Jakob Knudsens „Sind“ fra Hanherred og Nordhimmerland, Thøger Larsens Fortællinger er fra Hardsyssel, Thomas Olesen Løkkens Romaner er fra Vendsyssel, Dyrslæge Jensens Dialektfortællinger er fra Himmerland, ligeså Sønnen Joh. V. Jensens „Himmerlandshistorier“, Lærer Thyregods Romaner er fra Østjylland. Det er altsammen Ting, der ikke rører Salling Syssel.

Men så kommer det store Gennembrud i sallingssyselsk Bondedigtning med *Jeppe Aakjær*. „Højdepunktet“ siger C. P. O. Christiansen, „danner *Marie Bregendahls* monumentale „Sødalsfolkene“ og „En Dødsnat“, som er Hovedværker i dansk Bondedigtning“. En sallingssk Højskole-Foregangsmand er

skildret av Lærer *Olesen Husted* i „Bent Nordmark“. En righoldig Skildring av sallingsk Skik og Sæd i gamle Dage har Lærer *Torolf Kristensen* givet i „Fræmi Betteti“.

Literatur:

H. J. Clemens Nielsen, „Hjemstavns-Digtning“, „Faglig Læsning“ Nr. 65, E. Thomsen, „Dansk Digtning efter 1870“, S. 147—150; J. Bomholt, „Dansk Digtning“, 1930, S. 87—131, 227—200; P. Hesselaa, „Marie Bregendahl“; August Schmidt, „Jeppe Aakjær“, 1933; Jeppe Aakjær, „Fra min Bitte-Tid“; do. „Mit Regnebræt“.

IX. Religiøs Tænkning.

Salling Syssels ældste Bidrag til den skrevne Litteratur er jo religiøse. Det er Sallingklerkens Runesvers: „Finn réni, er lá í fonte“, se ovenfor under VII, og *Grindeslevhåndskriftets* Fordanskninger av Italieneren Bonaventuras og Tyskerne Susos og Thomas a Kempis' mystiske Opbyggelsesskrifter. *Grindeslev* var et Augustinerkloster; andre sallingsysselske Klostre var: Johanniterklostret *Dueholm* i Nykøbing, Mors, og Benediktiner-Nonneklostret *Ørslev*, Fjendsherred.

Næst i Rækken kommer en *sallingsysselsk Oversættelse* av en tysk Satire mod det katolske Valfartsuvæsen på Reformationstiden.

I 19. Årh. følger den fra Skive stammende Præst *Erik Høyer Møllers* Skrifter, udgivne under Forfatternavnet „Den gamle Feltpræst“, og den i Fjendsherred fødte Gyllingpræst *Lars Otto Møllers* Bog „Gjenløsningen efter Jesu Christi Liv“, endvidere Morsingdrengen *Anders Svendsen Hovmøllers* sværmeriske Skrift „Barnesyn og Ønske“.

En Særegen Stilling indtager Fjandboen *Jeppe Aakjær*. Han var religiøst opdragen og oprindelig

oprigtig troende, hvad der særlig fremgår av et Til-egnelsesdigt, som han 1887 sendte sine Forældre sammen med en Prædkensamling. Senere brød han med Kirken og udgav et skarpt Angreb på Vilhelm Bech, „Missionen og dens Høvding“. Han snærter lejlighedsvis til Sallings „fede Præster“. Alligevel går der gennem hele Aakjærs Digtning en Tone av dyb, uvil-kårlig Religiositet, som man næppe finder tilsva-rende hos ret mange skønliterære Forfattere. Hans Skildring av Forældrene Abrahams og Saras Forhold til „bitte Isak“ i „Gammel Jehannes hans Biwelsk-istaarri“ er noget av det fineste menneskelig-reli-giøse, som tænkes kan. Som typisk Prøve på Aakjærs religiøst-naturbundne Grundstemning kan tages Ver-set:

„Hvad var vel i Verden det fattige Liv
med al dets fortærende Tant,
om ikke en Plet med en Dal og lidt Siv
vort Hjærte i Skjælvinger bandt?
Om ikke vi drog fra det yderste Hav
for bøjet og rynket at staa
og høre de Kluk, de Mindernes Suk
fra Bækken, vi kyssed som smaa?

Literatur: August Schmidt: „Jeppe Aakjær“, 1933;
Schütte, „Aakjærs religiøse Tone“, Årb. 1940.

X. Folkedragt.

Nogen samlet Skildring av Salling Syssels Folke-dragter foreligger ikke; nedenstående er kun spredte Antydninger.

Ejendommelig for *Kvindens Hovedtøj*, den så-kaldte „jyske Kappe“, er Brugen av udestående Kniplingsstrimler eller Vinger. Et sådant Hovedtøj kaldes på Mors, i Ty, Vendsyssel og Ommersyssel (Støvring) for „Skjæghat“, i Hardsyssel for „Hage-hat“; i Haderslev-Eggen kaldes Kniplingsstrimlerne

for „Storrer“. Avbildninger sees i F. C. Lunds „Danske Nationaldragter“ fra Salling, Hardsyssel og Øen Røm, og i Rasmus Christiansens Spillekort yderligere fra Mors, Fur, Vendsyssel og Anholt. — Vingekappen med de pibede Kniplingsstrimler synes at stamme fra Holland, hvor den er velkendt f. Ex. i Billeder av Zeeland-Kvindernes Dragt. Den synes i forskellige Former at have gjort sig gældende over hele Jylland. Den bornholmske Kirkedragt hos F. C. Lund og R. Christiansen har lignende Pibestrimler. Dærimod savnes noget tilsvarende gennemgående i Dragterne på Sjælland og omliggende Øer; hær hersker den glatavskårne Kapperand; jfr. F. C. Lunds Tegninger fra Valby, Amager, Heden, Tune Herred, Røsnæs, Avernakø, R. Christiansens Spillekort yderligere fra Sjælland, Fyn, Horne Land, Langeland, Låland, Ærø, Møen, og en Række Tegninger hos J. S. Møller, „Folkedragter i Nordsjælland“; dog har enkelte av Røsingernes Dragter noget, der minder om den jyske Vingekappe. Om „Skjæghat“ se Feilbergs Ordbog samt E. T. Kristensen: „Almueliv“, III, 43, Nr. 123, 86, Nr. 303, 92, Nr. 313; III² 56, Nr. 72, 74.

På *Mors* har man ligesom i Hardsyssel og Ty brugt at sætte *en høj rundpullet Hat* ovenpå Kappen. Denne Mode kan ikke være indkommen tidligere end i første Del av 19. Århundrede. En tilsvarende Mode, med høj Hat over Vingekappe, har de kymriske Kvinder i Wales; blot er Hatten hær ikke rundpullet. I Salling kendes den ikke. — Til Sallingdragten hører en *rød strikket Trøje* med lange Ærmer.

I *Mandsdragten* var Huen rød, Vesten stribet med Sølvknapper til Stads, Knæbenklæder av hjemmegjort blå Tøj, Strømperne hvide, dæertil kom de hvidskurede Krampetræsko. Til daglig brugtes tit Læderærmer og Læderbenklæder. Denne Mandsdragt

er jo så at sige eens i hele Danmark. F. C. Lund har Billeder av en Morsingbo med Toplue og en Furbo med høj Hat.

Forresten har Sallingboerne det gamle Øgenavn „*Salling-Skjorteløs*“, og der siges om dem, at de „går ulden“.

Om *Morsingboerne* siger Caspar Schade i „Bekrivelse af Øen Mors“ følgende:

„*Kvindekjønnets* daglige Dragt er en rød eller grøn bunden Trøje med lange Ærmer, enten bar eller med snøret Livstykke; et affarvet Vadmels- eller Hvergarms-Skjørt; et sribet eller tærnet uldent Forklæde; paa Hovedet en linnet Halvkappe eller saakaldet Skjæghat med en Hue af Kramtøj, og for Panden bunden et broget Tørklæde.

Til Søndagsstads, og naar man vil vise sig i Kjøbstaden, bruges enten en højrod bunden Trøje med Livstykke over af Hvergarn eller Kramtøj, foran snørt med en Sølvnaal og Silkelidse, eller ordentlig Trøje og Skjørt eller og Kjortel, mest af hjemmegjort Tøj; paa Hovedet en Silkehue eller Netteldugs Kappe, og for Panden bundet et Silketørklæde.

Højtidsdragten er enten Trøje og Skjørt, eller Kjortel af Stof, Tamis, Sirts etc.; Forklæde og Halstørklæde af Musselin eller blommet Kammerdug; dog bruges ikke Forklæde til Kjortel. Hovedpynten er en rød eller blaa Taftes Hue og ovenpaa samme en Kappe med Kniplinger for; for Panden en sort Fløjels saakaldet Pandepude med Kniplinger om ... I samme Sted (kan) bruges et Korsklæde, over hvilket bindes et bredt Silkebaand med en Sløjfe i Nacken; ovenfor dette Baand fæstes et andet, der dog kun omfatter det halve Hoved. Nogle bruge tillige en Art Blomsterkrans.

Til Sorg er Morsinginden sortklædt, og ligesaa naar hun staar Brud eller gaar til Alters. Er hun

Pige 3: har hun ikke født Barn uden Ægteskab, da er hun paa sin Bryllupsdag barhoved, ellers ikke".

Literatur: Årbog 1927, 24ff.

XI. Folkedans.

Nogen Sallingbodans, Morsingbodans, Fjandbodans, svarende til Hardsyssels „Harbo Skræp“, kendes ikke.

Søren Ladefogeds Spillebog fra Selde, 1860, indeholder følgende Danse: Hornefeld, Gammel Kontrasejre, Hjørneskotsk, Wiener Vals, Underliren, 3 Mands Reel, Enkelt Kæde, Skomager Dans, Enkevals, Vals af *Chr. Lykke* (gammel Sallingospillemand i Hem).

Thor Bachs Spillebog fra Durup indeholder: Trekant, Rits-Rats, Gallipink, Møens Hopsa, Jæger March, Tysk Vals (Elle Feks), Pigernes Aftensang, Napoleon, Lott ist tot, Feder Mikkell, Malle Brok, Hamborger Svejtrit, Sampe Dans, Bømer Dans, Svensk Maskerade, Fingerpolka, Kors Firtur, 8 Mands Dans, Rivgal.

Niels Pedersen Bach, forriges Broder, tilføjer: Fynbo-Polka, Ruder Es, Klap Finale, Totrit, Grønne Jæger.

Av andre Dansenavne kan nævnes: Den lille Kjøbenhavner, Preussisk Tappenstreg, Reinlænder, Tyroler Hopsa, Holstens Svejtrit, Røde Lue, Fransk Sprog, æ Himmelbo, Labbentøs, Jøde Tuur, Pandekage Dans, Kys Dans, Kik Styk, Solen den virker op, Ni Konger Dans, Den lystige Bonde, Norsk Bas, Kjedelflikker Dans, Gribestyk, Holmens faste Stok, Englis, Den toppede Høne.

„Den eneste Dans, der hidtil har været nedskrevet som stammende fra Salling, er „Æ Kæpstøk“. Den angives at være en Karledans, hvor hver Karl dansede for sig. Karlen holdt en Kæp i hver Haand

og dansede baglæns, medens han slog med Kæppene. Som Melodi angives „Dengang jeg drog af Sted“. Denne Dans huskes endnu af mange i Salling og Fjends“.

Men desuden foreligger en såkaldt „Eskjær-Dans“, som er meddelt av Tvermose Thyregod i „Danmarks Sanglege“; den er optegnet i Rødding. Efter nærmere Meddelelser fra Hr. Tvermose Thyregod har jeg avtrykt den i vor Årbog 1931, S. 60 ff., med nogle Forslag til Textændring. Navnet Eskjær er vistnok kun indkommet ved Forvanskning. Den rigtige Text turde lyde omtrent således.

„Kling, Klang!
Fuglesang!
Æ Biskop har en Datter bold.
Jen, tow, tre, trefold.
Spring for Kil.
Spring for Kal.
Spring herud og sig, hvem du trolovet est,
og hvem du ynder allerbedst?

(Kling, Klang.
Fuglesang).
Der er kun jen i Sallingland,
som drikker av det ferske Vand.
Og aldrig ska'
vi gå herfra,
før du siger, hvem din Kjærest æ',
og hvem du vil følges mæ'?

Ane Nielsen ville vi binde
med femten forgyldene Ringe.
Christen Thorsen ville vi fæste
med femten forgyldene Heste.
Hun hopper så lettelig over en Bro
at holde sin Kjærest med Ære og Tro.
Har du ham kjær,
så spring du ham nær!
Hop over tre Gange!“

Literatur: J. C. Krog: „Gamle Salling-Danse“, Årbog 1938, 125 ff.

XII. *Byggeskik.*

Salling Syssel som Helhed kender ligesom Størstedelen av Nørrejylland ikke til *Fodtømmer* eller til *grundmuret Bygningsværk*. Fodtømmeret findes på Fyn, de syddanske Øer og langs Jyllands Østkyst fra Mariager Fjord til Slien; grundmuret Bygningsværk findes i hele Vestslesvig, i det vestlige Vardesyssel og i det sydvestlige Hardsyssel.

Sulehuset eller *Åshuset* er ifølge Zangenberg ejendommeligt for Salling, Fjendsherred og Størstedelen av Hardsyssel; det hersker også på Fyn. Åsen bæres oppe af en Række svære Stolper, „Suler“, rejste midt i Bygningen og gennem hele dens Længde. De når fra Åsen og helt ned til Jorden, hvor de tidligere var nedgravede; senere blev de, ligesom Ydervæggens Stolper, sat på Sten. Sulerne er nogle Steder dobbelte, som det sees på Tværsnittet av Sallinggården (i Lyngby Musæum). De udgøres da av to skråtstillede Tømmerstykker, „Stritsuler“, der mødes oppe under Åsen. Hvor der bruges Stritsuler, veksler de gjerne med Enkeltsuler, og i Almindelighed vil man finde det således i jyske Åshuse, særlig i Salling.

Højremshuset tilhører særlig Mors, Ty, Vendsyssel, Nordhimmerland og det nordvestlige Hardsyssel. Indenfor Husets Ydervægge står to Stolperækker, der går igennem hele Husets Længde og foroven bærer de såkaldte Højremme, hvorpå det egentlige Tagværk hviler. Bjælker, Stolper og Højrem er ofte avstivede indbyrdes ved Skråbånd, der i denne Bygning har fået en mere omhyggelig Tildannelse end almindeligt.

I Vesthimmerland fra Hornum sydpå og ind i nordvestlige Ommersyssel — Egnen omkring Tjele og Vinkel — forekommer i nyere Bygninger ofte et

Ladetag med Knæk; deraf er ikke Spor i Salling*).

Medens Salset eller Stuehuset regelmæssig allevegne ligger solret — i Retningen øst-vest —, kan jeg i Salling ikke finde nogen fast Regel for dets Forhold til Laden; det ligger nok oftest nord for den, men dog også stundom syd for den. Hærom tiltrænges nærmere Oplysning.

Tre- eller firlængede Gårde har i Salling og på Mors næppe gennemgående det samme fast avstemte Højdeforhold som i Hardsyssel: højest Laden, noget lavere Salset, og lavest Staldlængerne. Ofte er alle Længerne lige høje, ligesom på Zangenbergs Billede fra Göttrup By i Hanherred.

Tolænges Parallelgårde, der er så yndede i Hardsyssel, kendes næppe i Salling og på Mors.

Det fællesjyske „Sals“, „Salhus“ i „Jyske Lov“, bruges almindelig i Salling; og Kostalden kaldes med det i Jylland ligeledes vidtrækkende Udtryk „Nøs“, dvs. „Nødhus“, av „Nød“ dvs. Kreatur. På Mors, ligesom i Ty, Vendsyssel og Himmerland, foretrækker man at kalde Salset for „Råling“, av ældre dansk „Rathelang“; og Kostalden kaldes på Mors og i Ty for „Støld“. En tredje avvigende Type har man i Hardsyssel; hær kaldtes Salset i ældre Tid også „Isæthus“ = sønderjysk „Serhus“, oldnorsk „Sethus“, og Kostalden kaldes „Kjørres“ dvs. „Kørhus“. Ty, Vendsyssel og Dele av Østjylland bruger også „Fæhus“ = norsk „Fjøs“.

I Lyngbymusæets „Vejleder“ findes en detaljeret Skildring av Musæets sulebyggede Sallinggård, hvis Sals er fra Krejbjerg, medens Laden og Vinkelhuset er fra Hvidbjerg (avtrykt i Årbogen 1927, S. 31 ff).

Literatur: Ovenstående Skildring er væsentlig tagen fra Zangenbergs: „Danske Bøndergaarde“.

*) En ny Lade på Grinderslev Kloster er den eneste Undtagelse, jeg kender.

XIII. *Folke-Erhverv.*

Allerede i Bronzealderen var Salling fremmeligt til *Handel*, hvad der røber sig ved, at den Tids største Mængde av Guldspiralfund stammer dærfra. I samme Retning peger det vældige Fund av Ravperler, der nylig gjordes i en Mose ved Mollerup.

Som drevne Handelskarle kaldes Folkene fra denne Egn „*tykke Sallingboer*“.

Kvabjyder hedder Sallingboerne formedelst deres Ålekvabbefiskeri.

Arent Berntsen nævner 1656 et eget sallingsk Kornmål, *Sallingbo Skæpper*.

Salling Heste, Salling Øxne, Salling Oste, Skive Gryder nævnes som gængse Handelsvarer i et Håndskrift fra 1675. I et Mundheld hedder det: „Til en god Melmad skal der Brød fra Hardsyssel, Smør fra Salling, Ost fra Fjendsherred“.

Niels Rybjerg, 1725—1804, er en sallingsk Handelsmand, der har gjort sig historisk kendt. Han kom fra Rybjerg til Kjøbenhavn 1753, blev en av Byens skrappeste Storhandelsmænd, virkede i det asiatiske Kompagni, og det kgl. vestindiske Handelsselskab erhvervede Jordegods, var Foregangsmand for Udsiftning og Hoveri-Avløsning.

Nyere kendte sallingske Proprietærer var *Ingwersen, Hegnet, Lundsgaard, Langesgaard* (født Hardsysselbo), og de to *Ladefoged'er* på Marienlyst og Ramsing Ladegård, Handelskommissærer i Hamborg henh. London.

Proprietær *Nissen, Spøttrup*, stiftede Legat til Hesteavlens Fremme i Salling. Gårdejer *Bertel Nørsgaard, Krejbjerg*, var Foregangsmand i Højskolesagen (Årb. 1909, S. 30), Model til Olesen Husteds „Bent Nordmark“. *Per Odgaard, Tastumgård*, virkede for Plantesag og Udstykning. Landstingsmand *J. P. Jensen Dalsgaard, Roslev*, blev Direktør for

Danmarks Hypotekbank, Ordfører i Skattesager, se „Biogr. Haandleks.“ Landstingsmand *J. P. Møller*, Torum, virkede for Husmandssagen.

Fisker *Jens Laursen*, Krejbjerg, opfandt 1850 Snurrevoddet, den mest landskendte sallingske Opfindelse, se „Salm. Konv. Leks.“

Fabrikant *Siliam Bjerre*, Skive, (født Hardsyselbo), opfandt Gyrokværnen.

Postmester *Niels Thaarup* opdagede 1761 Mo-Lerets Brugbarhed. Det udvindes nu i Værker ved Ejerslev og Skarrehage på Mors; et Værk findes også på Fur.

Kalkværkerne ved *Daugbjerg* og *Mønsted* i Fjendsherred har allerede været udnyttede i gammel Tid. Det kgl. danske Landhusholdningsselskab anlagde 1830 ved Mønsted „Frederiks Kalkbrud“ med 10 Ovne, som dreves av de tidligere Ejere under Selskabets Tilsyn. De mægtige Mønsted-Gallerier gør et storslået Indtryk, så man troer sig henflyttet til Udlandets Bjærghuler.

L i t e r a t u r : Årbog 1927, S. 36.

XIV. Folkeart.

Folkevittigheden kender *Sallingbo Klodser* og *Skive Tingstude*. Man taler om de „*tykke Sallingboer*“, for der er mange Handelskarle iblandt dem, og de kendes på deres store Næser.

Morsingboen siger: „Dæ ska syw' Sallingbow'ere å en gamm-el Wæjer te å udgy'er en Måsingbo“; i Himmerland regner man Himmerboens Værdi med et lignende Mål av Sallingboer. Naturligvis gør Sallingboen Gengæld ved at sige, at der går tre Morsingboer og en Vædder og en Halmvisk (eller et rep-halet Føl, en Byghalms Brønge) på en Sallingbo.

Kendt er Historien fra Sallingsunds Is, hvor to

morsingske Ålestangere råber ud i Tågen: „Æ de en Minn·esk?“, hvorpå Svaret lyder: „Næj', de æ en Sallingbo“. I Salling fortælles den naturligvis med anden Fordeling av Rollerne.

På Sallingboens Spot svarer *Morsingboen* i et Digt av Oscar Bang:

„Mæn hær en hæt, hwans di sæj·er om wos?
 Uresuw'n Snak, — usæddele Snak —,
 te wi et' Minisker sku wæ· hæ· po Moss!
 Hu· ha fu nöj — sikke nöj!
 De æ dem i Ty,' der æ sö'n nu Fesseltutter,
 å æ Sallingbo'r plæbbrer mæ dem Starutter.
 Ja, I fortjænn·er å fo' jær en Haw'l
 fu sö'n nöj Kaw'l — å nöj Baw'l.“

Tyboen siger, at St. Peder skulde skabe Morsingboen, da Vorherre havde skabt de andre Mennesker. Først gjorde han et Hoved, men Halsen blev for lille, Skuldrene for brede, kort sagt, intet Lem passede til det andet. Endvidere: man kan kende Morsingboen på hans store Mund, ∅: han er en Pralhals.

Der siges: „Dæ ska tik Minn esker å en gamm·el Wæj·er te å dryw· jæn' Sallingbo uk“. Endvidere: „Do skræw·er, som do ku wær fræ Sall ing“. Morsingboerne fortæller, at Sallingboen følger sin Datter til Banegården med disse Ord: „Bette Ma·ren, hå'r do no di aj·n Klases Baljet, å di Silki-Paraply', å di Guld·klåk'?“

Hjemkommen fra Gilde spørges Sallingboen: „Hvad fik I for Retter?“, medens dærimod *Furboen* spørges: „Hvem drak mest?“

Furboen råber over mod Salling: „Hvad er Sallingboens største Glæde?“ Ekkoet svarer: „æde“.

Morsingboen siger om Sallingboen: „Han gider gjerne leve godt, især når han kan få det for intet“.

I det gamle Salling var det Skik at byde Venner til Gilde hos Naboherremanden. Var der så noget i

Vejen med Kosten eller Drikkelsen, gjorde Indbyderen Undskyldning på Værtindens Vegne.

Det hedder: „Sallingboerne takker for alt, hvad man giver dem, for de synes, at enhver skal have noget for sit“, hvormed menes, at de til Vederlag søger at give Ord istedenfor rede Penge.

Hærhen hører også det ovenfor citerede Vers, der fulgte med en hjemsendt Sallingbokarl:

„Tak skal du ha for din Sallingbomand.
Ved ham tabt' jeg mer, end jeg vand.
Gjærne vild' han e'd, aldrig vild' han sve'd.
Her har igjen du din Sallingbomand.“

Dog har *Sallingboen* også Ord for at kunne være *rundhåndet*. Man siger „en barmhjærtig Sallingbomand“ istedenfor „barmhjærtig Samaritan“. Når Fjandboen siger, at han først har Øl imorgen, så indbyder Sallingboen som storslået Seigneur: „Drek I kons, vi hår Øl nåk, vi hår brygg'e igu'er“. På en sallingsk Herregård skal det fordem have været Skik, at når der kom uventede Fremmede, slagtede man den bedste Ko i Stalden. Endnu går der vidt Ry av Sallingboernes Teltgilder på 3—400 Personer.

Man tillægger Sallingboen det Ord: „Vi ska te Skyw å læ wa Pæng dryw“. Men dærfør ender det jo også ofte sådan, at „Vi Flyboer sætter ligeså mange Penge på Rente, som Sallingboerne låner“, eller: „Sallingboen kommer i Støvler til Sparekassen og tager Penge ud; Fjandboen kommer i Træsko og sætter Penge ind“.

Fjandboerne som gammeldags har Ord for at være *stræbsomme, nøjsomme, fattigvante* hjemmefra. Når de går til Gilde, siges de at gotte sig inderlig ved Tanken dærom: „Uha, hwor a skal e'd“. De har også Ord for at være lidt påholdende. Man skylder dem for at avvise tørstige Vandringsmænd med de Ord: „Vi hår et' Øl idå', få vi ska brøg imå:r“.

Men dærfør er det jo også, at Flyboen sætter på Rente, hvor Sallingboen låner.

Skive er som sagt kendt for sine Tingstude, i nyere Tider for sit Bankvrøvl og sine Sagføreres Injurieprocesser. I Horsens siger man: „I Skive, dær boer de tossede“. Der siges også: „Det tegner til at blive en rolig Måned i Skive; de har kun haft to Injurieprocesser endnu“.

Om sallingsk *Slagfærdighed* vidner en Historie fra Kjøbenhavn. En tilrejsende Jyde, — det må formodes en Sallingbo —, kommer silde om Aftenen til en Gæstgivergård og trykker på den elektriske Knap. Strax kommer en Piccolo springende og lukker op. Da han hører det jyske Mål, spørger han: „Er det sandt, hvad man siger, at når man ovre i Jylland pirrer op i en Myretue, springer der en Kvabjyde frem?“ Den anden svarer: „De ve'd at'. Mæn a ved te nær a trækker po en Knap i Kjøvenhaw'n, så komm'er der en A'wekat spring'endes“.

Trofasthed tør vistnok siges at kendemærke Salling Syssels Indbyggere, ligesom andre Jyder. Præster, der hæroppefra forflyttes til andre Egne, veed at melde om, hvordan deres gamle Sognebørn opsøger dem for at se, hvordan „vor Fa'r“ har det på det nye Sted.

Om sallingsk *Heltemod og Rådsharhed* i Stil med Søren Kannes Dåd fortæller *Jeppe Aakjærs* smukke Digt fra 8de Januar 1920, „En Daad“. „Den 20. December 1919 sent om Eftermiddagen kæntrede tre Fiskere, Anders Mikkelsen (61 Aar) og hans to Hjælpere, Chr. Christensen og Chr. Pedersen, ud for Grønningør, ikke langt fra Jenle Strand. De drev paa den væltede Baad i flere Timer, indtil en gammel, astmatisk Mand, Laust Ywsen, opdagede dem. Efter ca. tre Kvarters Forløb kom han til nærmeste Gaard, Thordal i Ø. Grønning; her kastede to Tjene-

stekarle, den 19aarige *Kr. Kristensen* og den 25aarige *Søren Povlsen* sig paa deres Husbonds Heste og reddede de tre Fiskere fra den visse Død. Den sidste af Fiskerne, den krøblede *Anders Mikkelsen*, blev reddet i bevidstløs Tilstand af *Kr. Kristensen*, efter at han havde kæmpet med ham i tre Kvarter i det iskolde Vand. Den Gamle laa en Tid paa Skive Sygehus, men nu er de alle raske". Aakjær slutter:

„Unge Helt med Dun paa Hagen,
 du har rørt min Sangersjæl.
 Dette stolte Ridt paa Plagen
 gløded mig fra Top til Hæl.
 Graaden mig ved Struben hang,
 mens jeg digted denne Sang;
 glad og stolt mit Blik jeg hæver:
 Mod og Bravhed endnu lever!“

En lignende Dåd udførtes få År senere av tre Jærnbaniemænd på Skive Banegård. Et Tog havde ved et Mistag fået Udkørsel østpå og vilde uvægerlig støde sammen med et modgående Tog, hvis Ulykken ikke avværgedes. Da sprang de raske Gutter på en gammel Rangermaskine „Grisen“ og satte fuld Fart på. De indhentede det østgående Tog, mens det asede op ad Dommerby Bakke. Så sprang Redningsmanden over på den bagerste Vogn og fik Bremserne slået i. Toget standsede, og Ulykken var avværgt. Redningsmændenes Navne var: Lokomotivfører *Sandberg* og Portørerne *Nielsen* og *Jørgensen*. Der blev holdt en stor Fest for dem, og hver fik et Guldur og 1000 Kr; Fortjenstmedaljen i Sølv og 500 Kr. tildeltes en Ledvogterkone.

— — —

1941 udførtes en Redningsdåd i Smag med den fra Grønningøre av Fisker *Peder Andersen*, Glyngøre. Dærom har *H. P. Kristensen* skrevet følgende Digt i „Skive Avis“.

„Sallingbo! dit Navn vil klinge
vidt ud over Danmarks Land.
Hvem vil dig ej Hyldest bringe
for din Daad ved Salling Strand?
Ja, det synger os i Sindet,
og din Daad staar fast i Mindet.

Far og Søn i Nødens Time
styrter over Baadens Rand,
hørte Dødens Klokker kime,
men du kom til Hjælp paa Stand.
Aareslag af djærve Hænder.
Før de to dit Hjærte brænder.

Og du saa dem der paa Bunden,
lukket ind i Dødens Favn.
Som en Evighed var Stunden.
Næstekærlighedens Navn
svæg du ikke, glemte Selvet
under Foraars-Himmelhvælvet.

Tænkte ej paa egen Fare,
drog dem op med ilsom Hast,
handled klogt og tænkte bare:
Jeg med Døden er i Kast.
Reddes skal de! Jeg er Manden,
der før Døden naar til Stranden.

Baaden fløj som Pil fra Buen,
skønt den bære kan kun to.
I dit Hjærte brændte Luen,
men du misted ej din Ro,
kaldte Sønnen først til Live,
før der Lægehjælp kan blive.

Liv fik begge da paa Stranden.
— Hvilket herligt Heltmod! —,
og du vandt mod Knokkelmanden
ved en Handling rig og god.
Hjærtelag og Mod i Sinde!
Du vort Hjærte kunde vinde.

Redningsmanden fra Glyngøre,
kloge, milde, danske Mand!
Ryet naar med Fryd vort Øre,
kaster Glans paa Danmarks Land.

Du har vist os Broderaanden,
Samlingstanken, Broderhaanden.

Kan som du os selv vi glemme,
naar vort Land er stedt i Nød,
da har Haab i Danmark hjemme,
og da viger kolde Død.

Du har vist os Hjærteflammen,
hvorved Danske kan staa sammen.“

XV. Grænsekamp.

Salling Syssel lå jo fra Arilds Tid — fra vor sammenhængende Histories Gry — fjærnt fra alle Grænsekampe. Det må nok i forhistorisk Tid have kendt til Kampe, dengang *Danerne* kom sejlene østenfra, slog sig ned på Mors og grundede de 7 Levbygder dær på Øen med Avlæggere østenfor Sallingsund og Skive Fjord og dærved forenede Mors, Salling og Fjendsherred til et Sysselområde. Men Mindet dærom er forlængst sporløst forsvundet ud av Folkets Hukommelse; kun Oldforskeren kan spore den udslettede Folkemodsætning ved at iagttage Navneskikken og Hedenskabsminderne etc. Ingen Sysselskonge kendes ved Navn.

Siden hin fjærne Tid lå Limfjordsegnene i tryk Søvn; de kunde lulle sig ind med den kendte Vuggevis: „Der er ingen Røvere i denne Skov“. — Kejser Otto II nåede ikke så langt nordpå, da han 974 stormede Danevirke. Vendernes Hærjninger rakte heller ikke hid. Saga melder ikke, at nogen Sallingsysseibo var med, da Kong Magnus hin Gode slog Venderne på Lyrskov Hede 1043, eller da Kong Valdemar den Store og Ærkebisp Absalon stormede Rygens Hovedfæstning Arkona, Valdemarsdag 1169. Holsteneren Grev Gert har næppe synderlig brandskattet Salling Syssel; det var ikke dærfra, men fra Østjyden Niels Ebbesøn, at Rejsningen mod denne Voldsmand kom.

Dærimod har Invasionerne 1629, 1864 og 1940 bragt os tyske Tropper ind på Livet.

Men endnu varede det længe, inden det gik op for Sallingsyssselboen, hvor vor udsatte Grænse egentlig lå. Da Sønderjyden Peter Hjort Lorenzen den 11. November 1842 talte Dansk i Slesvig Stændersal og derved vakte de sovende kongerigske Danske til Deltagelse i vor Grænsekamp, fik han Takadresser i følgende Rækkefølge: Kjøbenhavn, Nakskov, Maribo, Nykøbing-Falster, Helsingør, Lyngø-Kronborg Herred, Hillerød, Frederikssund, Roskilde, Odense, Svendborg, Assens, Middelfart, Vejle, Horsens, Århus, Stadil-Tim, Ringkøbing-Egnen, Ribe. Det er som en Brand, der, ligesom i sin Tid Levbosættelsen, forplanter sig fra Sjælland over mod Vestjylland. Men til Limfjordsegnene når den ikke; Salling, Mors og Fjendsherred ligger fremdeles i tryk Snorksøvn. Først på *Viborg Stænderting* 1844 vågnede denne Del av Landet. Og for Alvor „vågnede“ man til Dåd ved den pudsige *Slavekrig* 1848, der imidlertid hurtig viste sig at være blind Alarm.

29de April indlede en opbyggelig lille „national“ *Pennefejde*. „Viborg Stiftstidende“ bragte et bedsk „Indsendt fra Salling“: „Mange har undret sig over, at Sallingboerne, der med faa Undtagelser er velstaaende, endnu saa godt som intet frivilligt Bidrag har ydet paa Fædrelandets Alter i Anledning af den uretfærdige Krig, der er paaført os af nogle faa, men formaaende Skurke og Skjælmer. Man har troet, at denne Tilbageholdenhed hidrørte fra en smudsig Gjerrighed eller fra den Tryghed, de følte ved at bo saa langt fra Krigsskuepladsen“. Fra sallingsk Side protesteres der harmfuldt mod Anonymens „lumpne Hensigt at male os som Borgere med tillukte Hjerter for de Landets Anliggender, der kræver den stærkeste Deltagelse“. Det blev foreløbig

den sidste av Dønningerne fra den sønderjyske Stridsskueplads.

Eftertrykkeligere virkede *den preussisk-østrigske Invasion 1864*. Men endnu dengang levede mange i Fjendsherred i den Tro, at de egentlige Arvefjender var *Svenskerne*, — et Minde fra Svenskekrigene 1644—59. I Skarevis drog Folk til den kloge Rakkerkone i Vrove for at høre, om de slemme Svenskere snart kunde ventes. Endnu under den fransk-tyske Krig 1870 hændte det sig, at en Fjandbo forvildede sig ind på en Bazar, der blev holdt i Skive til Fordel for franske Krigsfanger. Han blev presset for at købe noget, men vilde ikke. Tilsidst gik man ham så hårdt på Livet, at han blev ærgerlig og udbrød: „Dæn' Franskmand' skal, Fand'en glo' mæ, væ glå', te de et' er æ Swæn'sker, han er komm'en åp å slås mæ, få så wa dæ et' blöwen Rawns Pek teba'g å ham“.

Et Par nationale Sammenstød fortjener at mindes. De viser, at Salling Syssel under Okkupationen midlertidig havde fået et Grænselands Stilling.

Før de danske Tropper forlod Fur, havde General Hegermann-Lindencrone påbudt Furboerne at føre deres Både over til Mors, for at Tyskerne ikke skulde få Gavn av dem. *Ni Furboer* nægtede at lystre, og deres Både lod Generalen så ødelægge. Dærefter sendte General Falckenstein de skadelidte 50 Thaler i Erstatning på Preusserkongens Ordre. Men han fik Pengene tilbage igen med en Skrivelse fra Sogneforstanderskabet, hvori det hedder: „Vi paaskjønner med den dybeste Taknemmelighed Kongens Naade mod os; men under de nærværende Forhold, da saa megen Lidelse er ført over vort Fødeland, vilde det stride mod vore Følelser, vort Hjærtelag, at modtage denne Naade. Vi tillader os derfor at tilbagesende de 50 Rd. pr. Courant“.

Et længere Sammenstød havde Herremanden *Brinch-Seidelin*, Østergård, med General Falckenstein. Som Sognerådsformand i Selde-Åsted havde Brinch-Seidelin modsat sig Udredelsen av en krævet Extraskat. Følgen blev Hæfte og hårdhændet Forsøg på at tvinge den opsætsige til Lydighed. Men han holdt sig stiv, og imens kom Fredsslutningen, der slog en Streg gennem Forfølgelsen mod Herremanden. Sagen endtes med følgende Skrivelse fra Stiftamtet, hvorefter Falckenstein tilslut synes at slå sin Indskriden hen med en Spøg:

„Militærguvernøren for Jylland har under 7. November tilskrevet Amtet saaledes: Da det af Amtets Beretning af 4. ds. fremgaar, at Proprietær Brinch-Seidelin ikke er Proprietær, bortfalder som Følge deraf de mod hans Ejendom anordnede Forholdsregler af sig selv“.

Efter 1864 faldt man hurtig igen til Ro i den vante Dvale. Kun enkeltvis søgte een og anden Præst eller Lærer at vække Sansen for de fraskilte Brødre.

En sådan var den grundtvigske Præst *L. Laurberg* i det fjendsherredske Sogn Kvols-Borris-Tårup*).

En anden var Sønderjyden Pastor *Jens Jørgen Lohmann*, Præst i Skive 1881—94. Han har skrevet den smukke symbolske Sang „Den Ti, te do drow fra mæ, da blew a så åljen“, der ender med dette Vers om Genforenings håbet:

så holder vi et Høtte, der aller førr æ nævn.
Vi bliwer glaj, som vi aller æ blewn!“**).

Disse to Linjer citeredes av H. P. Hanssen med megen Virkning i en Tale 1918.

Væsentligere var dog den Virksomhed, der udfol-

*) se Årbog 1936, 92, jfr. 1924, 31 ff.

**) avtrykt smst. 1936, 94. „Høtte“ er = Højtid, Gilde.

dedes av Sallingboen Pastor *Kristian Glud* i Jebjerg (1835—1925), een av Grundtvigs ejendommeligste og djærveste Lærlinge. Han virkede særlig for Skyttesagen. Med fuld Ret hedder det på Mindestenen for ham:

„Staa, Sten, sig Slægter:
 Kristian Glud, Ordets Forkynder,
 virked her godt og længe.
 Et frejdigt Vidne om Guds Gerning,
 Redskab for Folkeaanden,
 ydmyg Mand, gavmild Hjælper.
 Derfor rejser vi hans Minde.
 Gem, Sten, godt hans Navn!“***)

Forud for Norslesvigs Genforening med Moderlandet digtede *Jeppe Aakjær* det smukke Velkomstdigt „Goddaw ijen!“, der nu er optaget i „Højskolesangbogen“. Det lyder saaledes:

„I Folk, der går dær sønderud,
 jer skuld vi nødde glemm!
 Vi så æ fræ wor søndle Rud,
 hwor hådt I war i Klemm.
 Hwad der af Folkerued vild op,
 det fæk I öj, far det sått Top.
 Så blöw den Trang,
 I håj te Sang,
 en Bevren i jer Stemm.

I såttes ved en Uddesid,
 hwor der war slem med Træk,
 hwor I mått læ jer ryw og slid
 og si jer Lykk swind væk.
 Den Træk, I fæk dær søndenud,
 den swej te mir end Marr og Skind!
 Hwe Dawsens Då
 jer Hjærteblå
 blöw snerted af den Vind.

***) smst. 1936, 95 ff.

Og nöj gik op, og andt gik nied,
 og nöj gik rejn i Syk.
 For Öwerwold den splitt jer Kjed,
 skjönt I satt Ryg mod Ryg.

Men jen Ting holdt: j er B o n d e m o l!
 Trods Wand og Brød og Mulkt og Skrol,
 Proces og Bank
 i Skuel og Skrank, —
 den flytt sæ ett en Flyk!

Mi Hjat den blywer ret så blød,
 nær a tær tink opo,
 te ud af ål den Wold og Nød
 jer Sprog ha kunn besto.
 Det Sprog er hwerken p l a t h æ t y s k,
 nej, det er redle Væjmelsjydsk!
 Det war æ, han söjt
 med Lys og Löjt,
 Gendarmen stram og brydsk!

Det gjewwe Væjmelssprog! Dem fin,
 de regner't ett en Krumm,
 for det de jen Gång er så „fin“
 — og osse wal ledt dumm —
 Det Sprog ska vi få te å kling,
 så det skal syng i Hjat og Bring
 po Folk, der er,
 og — gir Worherr! —
 po dem, han vil, ska komm!

Kom snår herhjem! Kom öwer æ O
 og læ wos find hinån,
 da skal Alverden undres po,
 så warm vi end ka hånd!
 Og juvles, — frelst fræ Pröjsertysk —:
 „Goddav ijen!“ po Gammeljydsk. —
 Den Då wor Håb
 po Hurraråb
 ska stig mud Himlens Blån!“

Da der senere holdtes *Folkeavstemning* om Nord-
 slesvigs Genindlemmelse, stod Salling kun slet, med

40—53 pCt. Jastemmer. De omgivende Egne, Sydty, Hardsyssel, Vesthimmerland havde langt bedre Tal, fra 60 til 78, se Årb. 1936, 103.

I Salling er rejst *Genforeningsstene* ved Krabbesholm, Rødding og Otting, *Genforeningsflagstænger* i Hem, Hindborg og Hjerk. Jfr. Vejlagers Artikel i Årb. 1934.

Der har været iværksat to store *sønderjyske Fællesrejser* til Salling, 1922 og 1929. Gæsterne 1922 var for Størstedelen Nordslesvigere under Ledelse av P. Gad, Hejselt; der deltog også en Del fra Landet søndenfor den nye Grænsé. Det var især Pastor *Kragh-Müller*, Odense, der fik Planen ført ud i Livet; han skrev også en Velkomstsang, avtrykt Årb. 1936, 109. Der udfoldedes en storslået Gæstfrihed. Man gæstede bl. a. Jenle, hvor *Jeppe Aakjær* holdt en varmfølt Tale. På Færdens sidste Dag holdt Pastor *Kragh-Müller* Andagt i Viborg Domkirke. — 1929 iværksatte *Salling Landboforening* et Foretagende av samme Art. P. Gad, Hejselt, var atter med. Man gæstede Proprietær *Henriksens* Mønsterbrug Vium Mølle, og *Kresten Svejgaard* modtog Sønderjyderne i sit Hjem Dannehave i Otting med Foredrag og en av ham selv skreven Velkomstsang, avtrykt Årbog 1936, 118 ff. Senere var der en smuk Fest i Tøndering, hvor *Ingemann Torp*, Propr. *Petersen*, Hegnet, og Pastor *Hansen*, Durup, talte. Der sluttedes med en Gæstefærd til Krabbesholm Højskole, hvor Forstander *Vedel* og hans sønderjyske Hustru Helene f. Solmer holdt en stemningsfuld Fest.

Ved den *tyske Invasion 1940* er Salling Syssel for Alvor blevet Grænseland. Dog er kun Karup i Fjendsherred blevet et egentligt Hovedsæde for de fremmede Gæster. Skive og Nykøbing er slupne med mindre Indkvarteringer. Sallings og Morsøs Landdistrikter er gået fri.

De nye Tilstande er ikke gået sporløst hen over Sindene. Sønderjyden Pastor *Peter Tilgaard*, Grinderslev, som har deltaget i Verdenskrigen 1914—18, har holdt *Alsangstævner* i Breum, Grønning, Tise og Dølby. De har i Reglen været overfyldte og prægede av en god national Stemning.

Fremtiden tegner sig mørk og skyfuld.

Før Okkupationen stod Salling Syssel kun i et meget løst Forhold til vor nationale Grænsekamp. Ganske vist siger *Henry Madsen* i sin Artikel „Skivemusæet“ (Årb. 1910, S. 37): „Danmarks Saga er en Enhed; vi er fælles om vore Minder, vi har alle lige Andel i vor Historie“. Men faktisk levede og døde man på den salige Tro, at den hellige Grav var velforvaret, og at ingen Fare kunde true en Sallingsyselbo så langt, langt borte fra den udsatte Grænse. Hvad kom disse kedsommelige Sønderjyder os ved? De skulde bare sejle deres egen Sø, og vi skulde ha Lov til at hytte os selv og huppe vore egne Kartofler!

Men siden 9de April 1940 er det forbi med denne Idyl. Vor egen lille fredlyste Skov er ikke mere sikker. Salling Syssel er faktisk kommet i samme Stilling, som Sønderjylland har haft i et Årtusende. Det er blevet Grænseland. Værdier, som enhver regnede for umistelige, føles nu som truede. Ordet

„Frit at tænke, tro og tale,
det er Folkets gamle Ret,“

er sat ud av Kurs. Vi føler den Sandhed, der ligger i Sønderjydernes Yndlingssang:

„Det haver så nyligen regnet.
Det har stormet og pisket i vor Lund.
Frø av Ugræs er føget over Hegnet,
Åg på Nakke og Lås på vor Mund.“

Det gælder da om at gnikke Søvnens av Øjnene og vågne. Jfr. *Blichers* Formaning i „Jyllandsposten“

1839, Nr. 13: „Maaskee er det nu kun Førstegang, det ringer? Nej, Landsmænd! det er snarere Sidstegang, Stormklokken lyder. Vogter Eder, at I ikke komme for silde! Seer vel til, at I ikke regne saa længe paa Eders Husholdningsexempler, til der kommer Nogen og slaar Streger over alle Regninger og dertil tager hele Husholdningen fra Eder ... Have I glemt, hvorledes man af og til har divideret med os? saa man har subtraheret Engelland og Lifland, Sverrig og Norge, Flaade og Handel, Penge og Credit. Skulde vi faae Een af de store Regnemestre herved, — Een af dem, der bruger Bajonetter som Grifler —, kunne I da uddrage mig, hvad Facit bliver? Jeg frygter, det kunde blive en stor Brøk eller et lidet Nul“.*)

Det gælder om, at Sallingboer, Morsingboer og Fjandboer ikke fremturer med at regne det nationale Nødværge på Sydgrænsen for en fjærn og „uproduktiv“ Ting, der ikke rager dem. Nej, for

„da står dit eget på Spil,
når din Nabos Væg sees at brænde.“
(Tunc tua res agitur,
paries quum proximus ardet).

Vort eget Hjemmeliv heroppe ved Limfjorden skal vi hæge og frede om, — vore historiske Samfund, vor Årbog, vore Musæer. Men dærmed er ikke alting gjort. Vi har en Sydgrænse, som ligger rumselig langt fra os, men bør ligge vort Hjærte nær. Denne Grænse er truet; på den kæmpes der ustandselig.

Hvem kender ikke Spændingen ved en Idrætskamp, hvor eens egne skal måle sig med et fremmed Hold? Hurra for hvert vundet Mål! Bitter Tavshed for hvert tabt! Nøjagtig samme idrætslige Spæn-

*) Hele Blichers udmærkede Tale er avtrykt i Arne Sørensens Tidsskrift „Det tredje Standpunkt“ 1940, S. 49 ff.

ding bør vi føle, hvor det gælder om at værgе tusend-årig dansk Odelsjord mod et Angreb, som vil sætte over, hvor Gærdet er lavest, — som vil gøre vort folkelige Ophav til Usandhed og lokke Landsmænd til at svigte deres gamle, hellige Fane. Lykkes det hær at holde Stillingen, må vi føle glad Stolthed. Lides der Tab, må vi føle sviende Smerte og Skam. Vi bør stå til personligt Regnskab: du selv er medskyldig! det er dig selv, der har været med til at svigte!

Det skal ikke skjules, at Salling Syssel sikkert indeholder sin Part av de allesteds optrædende *unationale Elementer*. Det er dem, der slår om sig med den ynkelige, selvopgivende Sætning: „Hvad kan det nytte“ Eller: „Hvad skal vi med disse hersens Sønderjyder? De gør jo bare Kvalm!“ Eller: „Hvad har disse Sønderjyder haft at mukke over? De havde det jo fedt og godt under Preusserne. Det var bare Skade, at Grænsen i 1864 blev trukken så langt sydpå; ellers kunde vi ha fået mere for vores Stude“.

Folk, der fører sådan Tale, fortjener at få den sorte Kokarde hæftet på sig.

Hvad-kan-det-nytte-Mændenes Tale om *Danskhedens evige Vigen* er dumt Vrøvl. Der er ingen av Tyskernes Naboer, der har gjort sejere Modstand mod Fortyskningen. Slaverne har til Tyskheden mistet hele Østersøens Sydkyst, fra Ejderen til Weichselen; vi Danske har kun mistet nogle få Mile, fra Ejderen til Flensborg Fjord, og det endda først efter flere Omgange hårdhændet Forfølgelse av Modersmålet. Pastor Fischer, en indvandret Saxer, tordnede i 18. Årh. fra Prædke stolen til Hyrup Bønder i Angel: „Har jeg ikke villet lære jeres Djævlepak og Helvedesbrande Tysk? Men hvad hjælper det? Dette Djævlepak bliver ved sit tåbelige danske Sprog“. Det var ikke at undres på, at Danskheden under sådan Medfart gik noget tilbage. Men nutildags har dansk Kul-

tursprog fastere Tag i Nordslesvig end nogensinde før, og selv i Sydslesvig, hvor det danske Kultursprog tidlig blev fortrængt, er der siden 1920 opstået en ivrig og levende dansk Kulturmenighed. Vi har *Ret* til at være *stolte* av det ukuelige Sønderjylland. Vi har *Pligt* til at være det! Hvem der ikke kan se det, er et uvidende Tossehoved, for ikke at sige Fæ.

Så er der Snakken om Sønderjydernes *Krasbørstighed* og *Krakileri*. Javist kan der være noget om det. Men hvordan skulde det blive anderledes under fanatisk danskfjendtlige slesvig-holstenske Embedsmænd, hvem den ærlige holstenske Historiker v. Hedemann-Heespen kalder „indbildske Udbyttere og Retsfordrejere“? Det er jo den sammenbidte Modstand, vi skylder, at Undertrykkelsen slog fejl. Og mon forresten Sallingsysselboer ikke skulde vogte sig lidt for at kaste med Sten på Sønderjyderne? En Præst flyttede fra Salling til Als og modtog hær Visit av et av sine gamle Sognebørn. Sallingboen spurgte ham så: „Er nu disse Sønderjyder ikke svære at komme ud av det med?“ „Å jo såmænd“, svarede Præsten lunt. „Men jeg har jo gennemgået en god Forskole ved det, at jeg har været i — Salling“. Jeg kan også selv fortælle om en 7års sallingsk Purk, hvem jeg som Student anholdt på Eskjær Strand ifærd med at jukke med Fiskernes Ålekister, hvad jeg forbød ham. Han svarede med uforlignelig Grandezza: „A sejler fan'emæ te Himmerland'. A ska strint Wand' po dæ, din *Hwal p!*“

Ræsonnementet med, hvad Hr. Nørrejyden *kunde ha fået mere for sine Stude* under preussisk Herredømme, gider jeg ikke svare på. *Pjalte* finder man jo desværre nok av. Brodne Kar i alle Lande.

Nu gælder det om at holde ud og ikke svinge Fanen.

Lad mig til Slut fortælle en lille Skæmtehistorie

fra Sønderjylland. En gammel, ivrig tysk Sønderborgkone gik og talte på Tysk med en Alsinger. Hun klagede gudsjammerlig over de forfærdelige, uudholdelige Tilstande efter Hertugdømmet Schleswigs voldelige Udlevering til den danske Arvefjende, og sluttede: „Jeg kan slet ikke dø, før dette dejlige Land igen er blevet tysk!“ Vor Alsinger kiggede medfølelse på hende og svarede lunt og stille: „Stakkels gamle Kone! Så kommer De *aldrig* til at dø!“

Landsmænd! Sallingsyssselboer! Lad os givé hverandre Håndslag på, at dette frejdige Håb ikke skal blive skuffet!

Dét skal ej ske!

Literatur:

Claus Eskildsen: „Dansk Grænselære“. (Hovedværk!).
 H. Rosendal: „Træk af Danskhedens Historie i Sønderjylland“. Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme, 1911—12.
 Georg Brandes: „Sønderjylland under preussisk Tryk“. 1914.
 Valdemar Rørdam: „De dernede. Sønderjyske Digte“, 1917.
 Do.: „Langs Flensborg Fjord, Vejledende Skildringer“, 1927.
 H. V. Clausen: „Sønderjylland, en Rejsehaandbog“, 5. Udg. 1922. „Mellem Flensborg Fjord og Ejderen“, udg. af Ligaen Danmark-Danebrog-Danevirke, redigeret af J. Bogensee (efter 1925). „Udvalgte sønderjydske Folkesagn“, udg. af F. Ohrt, 1919. H. Kloppenborg-Skrumsager: „Landeværn, 5 Billeder af Sønderjyllands Historie“ (Skuespil), 1927. Gudm. Schütte: „Sønderjylland kalder“, 2. Udg. 1939, (Aschehougs-Forlag) do.: „Nordslesvigs folkelige Stilling“, 1940; („Danskerens Forlag“, Toftlund); do.: „Den sønderjyske Mindehave“ (I „Fra vor Fortid til vor Fremtid“, smst.) 1941; do.: „Livsrytmen i Danmarks Saga“, „Berlingske Aftenavis“ 20. Marts 1941; do.: „Slesvig-Holsteinismens Kurve“, „Sønderjydske Maanedsskrift“, Januar 1941; do.: „Salling-Fjends Herreder og vor Grænsekamp“, Arb. 1936. Per Syvspring: „Sønderjysk Lune“, 1943.

SKIVE HAVNS FORHISTORIE

Fortsat fra Aarbogen 1941.

Af P. Schou, Skive.

Kløften i Havnekommissionen.

I Slutningen af Aaret 1858 sendte Ing. Krøhncke til Havnekommissionen sin fuldt udarbejdede Plan til *en Havn i selve Skive Aa.* — Hans Overslag lød for Hovedforslaget Vedkommende paa 60,000 Rdl. til Anlægget, hvortil vilde komme 10,000 Rdl. til Ekspropriation af Grunde og ca. 5000 til diverse Udgifter, hvoriblandt Anskaffelsessummen for en Muddermaskine. — Alt i alt vilde der altsaa blive en Udgift for Kommunen paa 75,000 Rdl., hvis denne Plan skulde gennemføres.

Krøhnckes sekundære Plan — med et mindre Bassin, nemlig 300 Alen langt — kunde udføres for 40,000 Rdl., hvad selve Anlægget angik.

Krøhnckes Planer vakte stor Interesse i Havnekommissionen, som i et Møde den 5. Februar 1859 for Alvor gik løs paa Sagen.

Toldforvalter Lillienkjold, der aabenbart var betænkelig ved Udgiftens Størrelse, mødte med et Forslag om, at man *foreløbig* skulde udføre Ingeniør Krøhnckes Projekt „indtil Sandgrunden“, saaledes at de nærmeste 50 Alen paa hver Side benyttedes til Losse- og Ladeplads. Det formentes, at dette vilde kunde udføres for 20,000 Rdl.

Men ved Afstemningen om dette Forslag slog

Prokurator Munksgaard.

Kommissionen en lignende Revne som ved et tidligere Møde, idet kun Forslagsstilleren og Formanden, Byfoged Smith, stemte for det, medens Prokurator Munksgaard og Købmændene Fr. Friis og F. C. Behrens stemte imod. Da Købmand Jens Sørensen ikke stemte denne Gang, var Forslaget forkastet med 3 Stemmer mod 2.

Den afgørende Kløft i Kommissionen viste sig, da der skulde træffes Bestemmelse om, *hvor* man ønskede selve Havneanlægget — i Aæn, som Krøhncke foreslog, eller *uden for Aæn* som i sin Tid af Ingeniør Carlsen foreslaaet. — Formanden og Lillienskjold var absolut for det første, og Kommissionens øvrige Medlemmer lige saa afgjort for det sidste. — Herom opstod der da en stor Strid, som tydeligt genspejles i Kommissionens Indberetninger til Indenrigsministeriet. (Indenrigsminister var paa det Tidspunkt den kendte *A. F. Krieger* i *C. C. Halls* 1. Ministerium).

Et Forslag om, at Kommissionen skulde unklade at anbefale den ene Beliggenhed fremfor den anden og overlade til Ministeriet at vælge „det billigste og efter Forholdene mest passende Bassin,“ blev ikke godkendt.

Resultatet blev en Flertals- og Mindretals-Indstilling — begge indgaaende motiveret fra de respektive Tilhængeres Side.

For Havns Tid, da man brugte Kaage.
Efter Maleri af Dalsgaard (tilhørende Købmand Bernh. Fogh).

Eet var man dog enige om: At søge Ministeriets Godkendelse af Optagelse af et Laan paa 70,000 Rdl. til et Havneanlæg, og man var aabenbart fra Kommissionens Side indstillet paa, at nu skulde det blive til Alvor med en Havn ved Skive, hvilken Beliggenhed den saa end fik. Der blev sendt en længere Indberetning til Ministeriet, antagelig forfattet af Prokurator Munksgaard, og da den giver mange gode Oplysninger om Situationen, gengives den her omtrent fuldstændig:

„Iblandt alle Kjøbstæder ved Limfjorden er Skive nok den eneste tilbageværende, der mangler en Havn, endda vor lille hidtil fremadskridende By dog rigtignok har det største Opland omkring sig til alle Sider af samtlige Limfjordens Byer og i det hele en ypperlig Beliggenhed for Handel og Vandel.

Det er derfor saa overordentlig beklageligt for vor By, at denne er saaledes situeret, at Anlægget af en Havn her skal være forbunden med de største Vanskeligheder og derfor med en Bekostning, der saa særdeles betydelig overstiger, hvad de andre, i alt Fald de mindre Limfjords-Byers første Havneanlæg har kostet.

Efter at omsider den Overbevisning fuldkommen er vundet, at et Havneanlæg, som kan svare sig, med Sikkerhed lader sig anlægge, er Attraaen efter en Havn dobbelt stærk, saa meget mere som en Havn til Kjøbstaden er Livsaaren eller Livsbetingelsen for Egnens Udvikling og Udvidelse, og af hvis Tilblivelse det omliggende Landdistrikt tilvisse har stor Interesse som mange indirekte Fordele, ligesom de ved den nye Næringslov forandrede Næringsforhold har gjort det almindelige Ønske om en Havn endnu mere levende.

Forventningen om, at der her ved Byen vil blive Stationssted for den lovvedtagne og eventuelt anlæggende første jydsk Jernbane, og at Skive som Limfjordsstation bør have en Havn, hvor alle Skibe og Dampskibe vil kunne løbe ind og ud, er ogsaa en Aarsag til vore Bestræbelser for at faa det saa nødvendige Havneanlæg i Stand.

Men under disse saaledes anførte Omstændigheder, og da det viser sig, at Byen ikke aldeles ved egne Kræfter formaar at faa Havneanlægget udført, saaledes som det bør være, tro og forvente vi ved det høje Ministeriums gunstige Bistand at turde opnaa nogen Understøttelse.

Efter det Forslag til Havneanlægget, som vi nedenfor tillader os at indsende, kan Havneanlægget inclusive Ekspropriationer ikke forventes udført for meget under 70,000 Rdl., hvorefter, naar denne kun skulde forrentes og afdrages med 6 pCt., og naar Havnens Administrations- og Vedligeholdelsesudgifter anslaaes til 800 Rdl., vilde udkomme en aarlig Udgift af 5000 Rdl., medens Havneindtægterne i de første Aar ikke tør calculeres at ville opløbe sig til saadan Udgiftssum.

Efter den Havnetakst, som ligeledes nedenfor indstilles, vilde Indtægten i forrige Aar 1858 have udgjort 3700 Rdl., hvilket i og for sig er et særdeles glædeligt Resultat ifølge dette efter Handelskrisen simple Aar, og hvorefter man vistnok tør være berettiget til at mene, at Havneindtægterne under den store Conflux, som Havnen vil bringe til Byen i nær Fremtid, vil stige betydeligt.

Medens Communen utvivlsomt strax vil overtage Garanti for Laanet af det fulde til Anlægget nødvendige Beløb, gjælder det saaledes kun om at opnaa et Afslag i den aarlige Rente, saalænge indtil Havnecassen bliver i Stand til at udrede den fulde Rente; men saadan Creditor tør Communen alene vente at finde i Staten, og Havnecommissionen tillader sig derfor først og fornemmelig at andrage om, at det høie

Ministerium gunstigen vil udlaane eller bevirke udlaant af kontante Midler til Skive Commune til Havneanlægget under Kommunens Garanti en saadan Sum, ikke over 70,000 Rdl., som behørig til Anlæggelse af en Havn ved Skive By med tilhørende Canal paa Vilkaar, at Beløbet er uopsigeligt fra Creditors Side, at Laanet afdrages med 2 pCt. aarlig, og at Laanet forrentes med 2 pCt. aarlig, saalænge indtil Havne-cassen giver Overskud, hvorefter Overskudet anvendes til yderligere Rente af 4 pCt. p. A.

Havnekommissionen tillader sig derefter hermed at forelægge Ministeriet en af Ing. Krøhncke forfattet Plan og Overslag med tilhørende Kort over et Havne- og Canal anlæg her ved Byen, ligesom man endvidere tillader sig at lade følge Justitsraad Carlsens tidligere udarbejdede Plan med Overslag og Kort, og idet Commissionen efter Overvejelse af samtlige Omstændigheder med Flertal er kommet til det Resultat, at Havnebassinet efter Justitsraad Carlsens Forslag bør anlægges udenfor Aaen, maa det navnlig i saa Henseende bemærkes, at de af Krøhncke omtalte Bakker hverken er saa nære eller saa store, at Havnepladsen ligefuldt bliver tilstrækkelig, især da vi nu ønsker Havnebassinet rykket lidt længere i Syd, ligesom Ekspropriationen utvivlsomt bliver ulige billigere ved at vælge Bassinets Plads efter Carlsens Forslag, og Kommissionen tillader sig derfor at indstille, at Ministeriet vil approbere Havne- og Canal anlægget udført efter Ingeniør Krøhnckes fremførte Plan og Overslag og efter afholdende Licitation, dog saaledes, at Havnebassinet udføres efter Justitsraad Carlsens Forslag uden for Aaen paa den Maade, at Bassinet rykker længere i Syd med den sydlige Ende til Bleghaven, og at Bassinets Bredde bliver mindst 100 Alen i Bunden som af Krøhncke foreslaaet samt af Længde 275 Alen (I Justitsraad Carlsens Plan var der regnet med en Længde paa 250 Alen og en Bredde paa 70), for hvilken Længde saavel som for søndre Side sættes Bolværk af Krøhnckes Konstruktion.

Fremdeles tillader Havnecommissionen sig herved at indstille en efter herværende Forhold rimelig Havnetaxt, men det vil derfor være ganske nødvendigt, at Havnepenge tillige bliver at svare til Havnekassen af enhver, der losses i Fjorden i Nærheden af Havnen, f. Eks. inden $\frac{1}{6}$ (i Kladden stod oprindelig $\frac{1}{4}$) Mil fra Havnen, da det ellers i saa Tilfælde ved forskellige Lejligheder kan befrygtes, at Skibe vil undgaa Havnepenge ved at losse eller lade paa den nu benyt-

tede Krabbesholm Ladeplads eller anden eventuel belejlig Plads, f. Eks. ved Fjordens Sydende, og i Henhold hertil tillader Havnecommissionen sig at indstille:

At Ministeriet gunstigen vil approbere den foran nævnte Havnetaxt ved Afbenyttelse af Canal og Havn, dog at Havnepenge bliver at svare til Havnekassen af enhver, som lossere eller lader i Fjorden inden $\frac{1}{6}$ Mils Afstand til alle Sider fra Canal-Molens yderste Punkt.

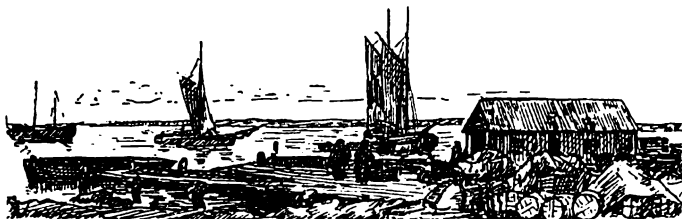
Sluttelig tillader Havnecommissionen sig det Ønske, at det høie Ministerium gunstigen vilde udtale sig om Udsigten for vor By til at erholde det attraaede Laan, samt lige gunstigen approbere, eller udtale sig for Approbation paa det foreslaaede Havne- og Canalanlæg og den indstillede Havnetaxt, forinden det høie Ministerium foreskriver Borger-skabet sammenkaldt for at erklære sig over Sagen ifølge Forordningen 24. Octbr. 1837 Par. 25, ligesom Havnecommissionen tilføjende bemærker, at den efter at Expropriationen til Canalanlægget i Henhold til Ministeriets Skrivelse til Commissionen af 19. Octbr. 1852 allerede er hjemlet ved Placat 28. Decbr. 1809, Par. 2, ønsker at søge Overenskomst med vedkommende Lodsejere om Anlægget af Havnebassin, forinden en Expropriationslov for det egentlige Havneanlæg søges erhvervet.“

Byfogden og Toldforvalteren opponerer.

Flertallet, der altsaa bestod af Prokurator Munksgaard og Købmændene Friis, Behrens og Jens Sørensen, tænkte sig Havnen anlagt i Engene, der tilhørte Proprietær *Spliid* paa Skivehus og Købmand *Peder Elisæus Dige*.

Men herimod argumenterede Mindretallet (altsaa Byfogden og Toldforvalteren).

Mindretallet gjorde opmærksom paa, at Havnebassinet mod *Vest* vilde komme til at strække sig omtrent til *Engstien* (Begyndelsen til den nuværende *Aagade*), der laa 4 Fod over daglig Vandstand. „Paa den anden Side af denne Sti,“ skrev de to Herrer, „støder vi paa Bakken, der vel ikke er meget stejl, men især mod Nord bestaar af Tørvejord,“ og man

Den første Shibsbro ved Krabbesholm Strand.
Efter Tegning af Malermester A. Mogensen.

kunde derfor „ikke anse dette Sted for hensigtsmæssigt til en Havneplads.“

Og mod Øst er det ogsaa galt. Her var der 25 Alen mellem det paatænkte Havnebassin og det gamle Aaløb, og Mindretallet frygtede, at Vandet fra Aaen skulde bane sig Vej over den mellemliggende Strimmel bløde Jord til Bassinet, og især hævdede man, at denne Strimmel under alle Omstændigheder vilde være uheldig, „naar Byens Handel med Tiden i den Grad skulde udvide sig, at man behøvede den østre Side til at losse og lade ved.“

Mindretallet er bange for, at der ikke bliver den fornødne Plads „til den opgravede Jordmasse, til Losse- og Ladeplads, til Kaj, Hjælpeplads og Byggeplads, til Toldkammer og Oplagssted for grove Varer.“

Mindretallet anbefaler „det af Ingeniør Krøhncke valgte Havnebassin i den gamle Aa som det af Naturen anviste og i enhver Henseende hensigtsmæssige,“ og man henviser til, at den samme Plads ogsaa var valgt af det tidligere nævnte Ingeniørfirma „English & Hansen“.

Til Slut kommer Mindretallet ind paa Spørgsmaalet om Ekspropriation af de Enge, der tænkes benyttet til Havneanlæg og Kanal, og her stikker Mindretallet den Oplysning ud, at man efter Flerpartlets Plan kommer i Berøring med D'Herrer Pro-

kurator Øllgaards, Proprietær Spliids samt *Prokurator Munksgaards og Købmand Behrens' Jorder*, „der formedelst deres nære Beliggenhed ved Byen var værdifulde“ — og altsaa dyre at ekspropriere.

Naar man betænker, at D'Herrer Munksgaard og Behrens var blandt Flertals-Forslagsstillerne, maa denne Henvisning fra Mindretallet siges at være noget uelskværdig, og D'Herrer reagerer da ogsaa, hvilket vil ses af det følgende.

Flertallet replicerer.

Da Kommissionens Flertal saa, at Mindretallet vilde indsende en saa udførlig Motivering af sit Standpunkt, greb Flertallet atter til Pennen, og nye beskrevne Folio-Ark blev Resultatet „for at Majoritetens Standpunkt ikke skulde synes mindre vel overvejet end Minoritetens.“

I sine Modbemærkninger henviste Flertallet bl. a. til, at Købmand Diges allerede anlagte lille Havneplads paa et Stykke af det Jordsmon, som vilde blive imellem Bassinet og Aaen viser, at Terrænet kan taale al den Jordfyldning, som man af Udgravningen behøver at henlægge paa dette Sted, i alt Fald ved Anbringelsen af et Bolværk, ligesom det af Diges.“

Flertallet mener ikke, at det vil volde store Vanskeligheder at naa til en Overenskomst om Gennemskæringen af Ny Skivehus' Eng uden uforholdsmæssig Erstatning.

Flertallet opresumerer til Slut sine Motiveringer for, at man ikke ønsker Havnen anlagt i Aaen i følgende Punkter:

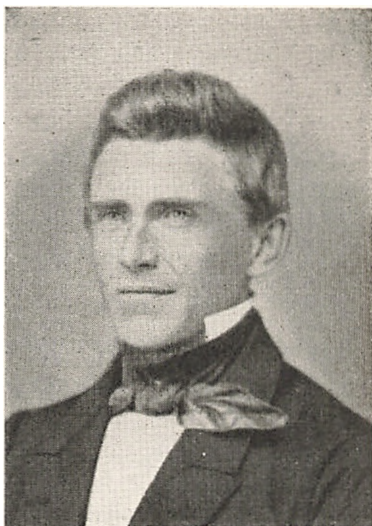
da Anlægget ved Aaens forandrede Retning i det hele ikke er saa let realisabelt som Anlægget uden Aaens Afbenyttelse,

da Ekspropriationen, som ogsaa Krøhncke ind-

rømmer, vil blive *dyrere*, ja, vi antager meget dyrere med Krøhnces Bassin end med Carlsens Bassin.

da der allerede nu efter Minoritetens Beregninger skal være en Forskel af 3000 samt

da vi ved at vælge Carlsens Bassin med den angivne Forstørrelse og nogen Forlægning i Syd endnu antager, at der faas passende og tilstrækkelig Plads til Losse-, Lade- og Oplagringspladser.

Købmand Jens Sørensen,
Vestergade.

Angaaende Ekspropriationerne af Engene mener Flertallet, at man formentlig let vil komme overens om Købet af Proprietær Spliids og Købmand Diges Enge, og da Prokurator Øllgaards Eng kun skulde benyttes til Kanalen og ikke til selve Havneanlægget, behøves der ikke Ekspropriation hertil, og man ventter at komme overens med Prokuratoren herom. (Prokurator Øllgaard var som tidligere meddelt Skive Havnecommissions første Formand). — Se iøvrigt Kortet over Engene i Skivebogen for 1941.

Til Slut bemærker Flertallet om deres private Enge, som Mindretallet havde omtalt, at „Motiveerne for os til Kjøbet af samme Jorder var den, at vi dermed fik fri Haand for at kunne overlade Havnebassinets, hvad deraf maatte behøves, og som Følge deraf var vi ogsaa nu beredt til at afstaa 30 a 40 Alen Bredde langs Havnebassinets for *Indkjøbspris*, idet vi dog for det Tilfælde, at Havneanlægget atter skulde

blive udsat, foreløbig ikke vilde staa ved dette vort Tilbud længere end indeværende og næste Aar. Vi tror, at vi gør dette Tilbud med Opofrelse af vore egne Interesser, idet det er en Selvfølge, at naar Krøhnckes Bassin vælges, vilde vore indkøbte Jorder kunde anvendes eller anbringes paa en ganske anderledes fordelagtig Maade end ved at overlade Havnen Andel af disse til Indkjøbspris.

(Skive, den 31. Marts 1859).

. *Jens Sørensen, Frederik Friis, Behrens,
Munksgaard.*

*Indenrigsministeren godkendte ikke
1/6 Mil Grænsen.*

Kommissionen ventede aabenbart, at Indenrigsministeriet nu vilde træffe den endelige Afgørelse om, hvor Havnen skulde ligge: *I* eller *uden for* Aaen, saa at Havnen snart vilde være en Virkelighed.

Ingeniør Krøhncke var mere skeptisk. I et Brev til Lillienskjold den 31. Maj s. A., der meddelte, at han rejste paa Bryllupsrejse til Hamborg, skrev han bl. a.: „Hvorledes gaar det iøvrigt med Havneanlægget. Jeg hørte forleden, at Byen havde delt sig i to Lejre, og i saa Tilfælde bliver der vel næppe noget af Anlægget, hverken paa den ene eller den anden Maade.“

Hvad der blev afgørende var imidlertid, at man i Indenrigsministeriet slet ikke syntes at interessere sig for nogen af de fremsendte Planer, men aabenbart havde faaet Øje paa en anden Udvej. Det varede meget længe, inden Ministeriet lod høre fra sig, og saa var det ikke om Flertallets eller Mindretallets Forslag, men en Erklæring om den indstillede Havnetakst. I denne Erklæring hed det: „I det væsentlige finder Ministeriet intet imod Takst-Udkastet at

erindre. Dog forbeholder det sig mulige enkelte Modifikationer."

Men derimod hedder det om $\frac{1}{6}$ Mil-Grænsen: „Ministeriet kan ikke anse det for rigtigt, at Skibsfarten bebyrdes med Afgifter til en Havn, naar Løsning og Ladning foregaar uden for samme, og der saaledes ingen Nytte kan drages af Havnen. — Enkelte Havne havde vel fra ældre Tid faaet en saadan Berettigelse, men den ophører efterhaanden."

Men der var gaaet saa lang Tid, inden Kommissionen overhovedet synes at have faaet noget Svar paa sin vidtløftige Indstilling til Indenrigsministeren (Krieger), at denne i Mellemtiden med sine Kolleger i Halls 1. Ministerium var blevet trængt fra Styret af Grevinde Danner. Det første Venstreministerium med E. Rotwitt i Spidsen var blevet dannet, og da denne ansete Førsteminister pludselig var død, var Hall kommet tilbage til Magten igen med den berømte *D. G. Monrad* som Indenrigsminister, og det var altsaa denne, der svarede afslaaende paa Havnekommissionens Indstilling om Afgiftens Udstrækning til $\frac{1}{6}$ Mil fra Havnemolens yderste Punkt.

Og uden et saadant Tilsagn vilde Kommunen ikke — havde man erklæret — „være i Stand til at fremme et Havneanlæg som det attraaede."

Der var lang Vej frem endnu.

Havnen og Jernbanen.

Det var ikke alene en Havn, man i Skive omkring 1860 saa hen til med Forhaabninger for Byens Fremtid. — Som det fremgaar bl. a. af Havnekommissionens Indberetning, glædede man sig ogsaa til at se Skive blive Stationssted for den Jernbane, som skulde gaa tværs gennem Jylland fra Øst til Vest, altsaa Langaa-Struer. — Og her var det ikke mere eller mindre luftige Fremtidsplaner, det drejede sig

om. — Jernbanen skulde gaa over Skive, det var vedtaget, men der var det Spørgsmaal tilbage, hvor Banegaarden skulde ligge.

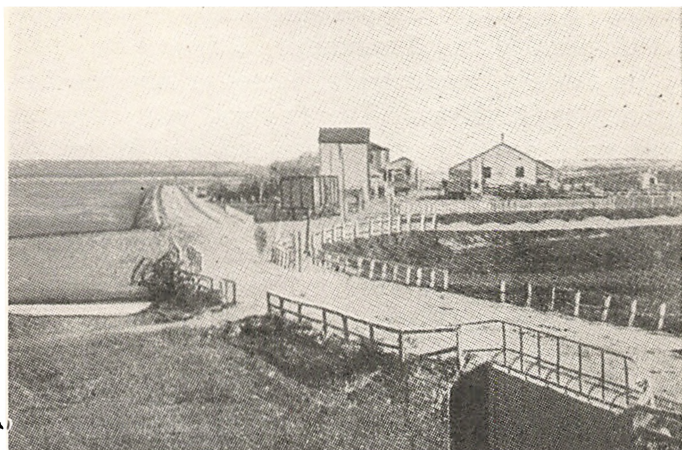
Banespørgsmaalet kom til at gribe ind i Havnesagen. Havnekommissionen var opmærksom paa den Betydning, det havde, at der blev en nem Forbindelse mellem Havnen og Banegaarden. Et Eksempel herpaa er det, at Kommissionen den 25. Juni 1859 rettede en skriftlig Henvendelse til den kontrollerende Ingeniør for Aarhus-Struer Jernbanen, Ingeniørkaptajn *Holst*, Aarhus, angaaende Banegaardens Beliggenhed. I denne Henvendelse hedder det bl. a.:

I Betragtning af den Interesse, Skive By har i, at Jernbanestationen her bliver saaledes beliggende, at Banegaarden og den eventuelle Havn kunde komme i saa nær Berøring med hinanden som muligt, er Havnekommissionen saa fri at henvende sig til Hr. Kapiteinen i dette Anliggende. — Vore Ønsker gaar ud paa at faa Banegaarden til at ligge saa nær ind til den østlige Del af Byen som mulig, der, hvor Horsensvejen støder sammen med Viborg-Vejen*. (Den sidste Sætning kom antagelig ikke med i Brevet, den var nemlig overstreget i Kladden).

Vi ser imidlertid, at de engelske Ingeniører har afstukket en Linie, der fjerner den mere fra Byen og frygter for, at Banegaarden muligvis vil komme til at ligge længere borte. (I Kladden stod oprindelig „omtrent dobbelt saa langt“) fra Byen end den af de danske Ingeniører tidligere afstukne Linie.

Dette finder man uheldigt i det hele taget, som især for Dampskibsforbindelsen, for de Reisende i Almindelighed, for Post- og Toldvæsen, hvis Forretninger derved vilde blive mere besværlige,“ og Kommissionen ønsker derfor, „dersom der ikke skulde være en stor Forskel i Bekostningen af Anlægget at bidrage til, at Banegaarden maa faa den for et Havne-

*) De lokale Myndigheder har altsaa arbejdet energisk paa at skaffe saavel Havnen som Banegaarden tæt ind til Byen, men til Trods herfor blev Resultatet altsaa dog, at de begge kom til at ligge i en betydelig Afstand fra denne.

Skive Banegård i ensom Majestæt.

anlæg paapegede gunstige Beliggenhed," da „Havnekommissionen lægger megen Vægt paa at faa Jernbanestationen saa nær ind til den østlige Del af Byen som muligt.“

De sagkyndiges Møde i Skive.

Ogsaa i Ministeriet overvejede man de to Spørgsmaal, Havnen og Jernbanen, i Sammenhæng med hinanden. Og om Efteraaret samme Aar, nemlig den 28. November 1859, udgik der fra *Indenrigsministeriet* en Skrivelse „til forskellige i en Havn ved Skive interesserede og kyndige om at samles til et Møde om Havnen og dennes mulige Forbindelse med Jernbaneanlægget.“

Dette Møde kom først i Stand Aaret efter, nemlig den 15. Juni 1860. Til Stede ved Mødet var „Vandbygningsinspektør, Justitsraad *Carlsen*, Ingeniørkaptajn *Holst*, den Generalbefuldmægtigede for Bevillingshaverne for Baneanlægget, Justitsraad Dr. phil. *Poulsen*, Formanden for Skive Borgerrepræsentantskab: Købmand *Jensen*, samt Medlemmerne af

samme Kjøbstads Havnekommission: Toldkontrolleur *Lillienskjold* og Prokurator *Munksgaard*."

De fleste af ovennævnte Herrer er allerede Læserne bekendt. Nye er Dr. *Poulsen*, som synes at have være den, der gav Tonen an paa Mødet, og Købmand *Jensen*. Sidstnævnte var Anders Jensen i Vestergade, Andr. Andersens og F. A. Harders Forgænger. — Saa vidt vides har han ikke andre Steder været nævnt som Formand for Borgerrepræsentationen i Skive. (I Standardværket om Skive, „Bogen om Skive“, er opført, at Jens Sørensen var Borgerrepræsentationens Formand i 1859 og F. C. Behrens i 1862, medens der ikke er opgivet, hvem der var Formand i 1860).

Det omtalte Møde blev arrangeret af Indenrigsministeren

„for at tage under Overvejelse forskellige Spørgsmaal vedkommende et Havneanlæg, som de communale Autoriteter i Skive ønskede gennemført, og navnlig hvorvidt det projecterede Havneanlæg kunde ansees hensigtsmæssigt for en Forbindelse med eventuel Station paa dette Punkt i Aarhus—Struer Banen.“

Dr. Pou'sen udtalte paa Mødet bl. a.:

„at en Havn overensstemmende med det foreliggende Project, ved hvis Udarbeidelse der ikke var taget Hensyn til Jernbanen, næppe frembød tilstrækkelig Bekvemmelighed for den livligere Dampskibsfart paa Skive, som maatte antages at ville udvikle sig ved Jernbanetrafiken, idet den til Bassinet hørende Kanal vilde blive vanskelig at passere.“

Doktoren gør det altsaa hurtigt af med Havnekommissionens og Ingeniør Krøhnckes møjsommeligt udarbejdede Planer om en Havn i Nærheden af Bleghaven med et Kanalsystem. Dr. Poulsen har en anden Plan, og her er det i Virkeligheden første Gang, at en Havn ved Krabbesholm bliver officielt foreslaet.

Dr. Poulsen udtalte herom:

„En Havn ved Krabbesholm, der med en Hestebane sættes i Forbindelse med Jernbanestationen, vilde derimod frembyde ulige gunstigere og bekvemmere Forhold i saa Henseende. Endvidere formente Justitsraaden, at det fornødne Forbindelsesspor imellem Jernbanestationen og Havnen i ethvert Tilfælde maatte optages i Havneprojektet, eftersom der ifølge Koncessionsbestemmelserne ikke paahviler Entrepeneuren nogen Forpligtelse til dets Tilvejebringelse.“

Justitsraad Carlsen og Baneingeniøren „Capitain“ Holst tiltraadte i det væsentligste Dr. Poulsens Anskuelse, at den projekterede Havn, „hvis lokale Betydning ikke kunde nægtes“ vilde være „mindre hensigtsmæssig som Udgangspunkt for en Jernbane, og at et Havneanlæg ved Krabbesholm i saa Henseende vilde være at foretrække.“ Kaptajn Holst erklærede for øvrigt, at Anbringelsen af en Hestebane fra den projekterede Station til en Havn ikke vilde være forbundet med større Vanskeligheder, hvad enten Havnen blev anlagt paa det i Planen angivne Sted, eller den blev anlagt ved Krabbesholm. Desuden gjorde Holst opmærksom paa, at Jernbanestationens Beliggenhed ikke var definitivt fastsat, idet der var Mulighed for mindre Forandringer.

De delegerede fra Skive Kommune og Havnekommissionen, altsaa Købmand A. Jensen, Lillienkjold og Prokurator Munksgaard, mente ikke

„at det projekterede Havneanlæg kunde være forkasteligt som Forbindelse mellem Jernbanen og Fjorden ved Hjælp af Dampskib, idet man ved Projektets Udarbejdelse ikke kunde undlade at tage Hensyn til en Dampskibsfart, (og) maatte forvente, at der fra Statens og Jernbaneselskabets Side vilde blive tilvejebragt en Forbindelse mellem Jernbanen og Havnen, naar Entrepeneuren ikke dertil har nogen Forpligtelse.“

Endvidere udtalte de delegerede fra Skive Ønsket om, at Jernbanestationen maatte blive lagt mere

vestlig, altsaa nærmere ved Byen end planlagt „omtrent mellem Gl. Skivehus og Amtssygehuset“ (i Søndergade).

Da Skivemændene imidlertid af Mødets Forhandlinger kom til det Resultat, at der for Tiden ikke var Chancer for Gennemførelsen af et Havneanlæg, hverken *i* eller *ved* Aaen, udtalte de Ønsket om atter at faa Havneplanerne *udsat*, en Udvej, der næsten var blevet til Vane, men som de sikkert valgte med Beklagelse. Motiveringen var den, at Jernbaneselskabet først skulde dannes og Jernbanestationens Plads endelig fastsættes. — Og denne Udsættelse blev da Mødets Resultat. Til Ønsket om Udsættelse tilføjede man dog fra Mødet

„idet man dog ikke kunde undlade at tilføje, at Tilvejebringelsen af gunstigere Forhold for Ud- og Indskibningen ved Skive er af saa stor Vigtighed saavel for Kjøbstaden som for dens Opland, at denne Sag fortæner Regjeringens særlige Opmærksomhed.“

Indenrigsministeriet svarede derefter den 5. Juli 1860 Kommunen, (ad den reglementerede, officielle Vej gennem Viborg Stiftamt), at man efter Justitsraad Carlsens Referat af Mødet ikke fandt sig foranlediget til for Tiden at foretage noget videre i denne Sag.“

Havnens Virkeliggørelse var atter udskudt.

Et Indlæg for Havn ved Krabbesholm.

Kort Tid efter dette Møde fandtes i „*Skive Avis*“ under Mærket „S“ en længere Artikel under Overskriften „*Skal Skive som Handels- og Industriplads betragtet gaa frem eller synke tilbage i sin forrige afhængige, underordnede Stilling?*“

Indsenderens eget Svar herpaa lød:

Det afhænger af:

- 1) Naar Jernbanen kommer hertil,
- 2) Følgerne af den nye Næringslov,
- 3) Vil der fra Kommunens Side blive foretaget noget for at give denne Plads Fortrinet for enhver anden sig paa Kysten befindende Plads, hvor Ind- og Udskipning kan finde Sted?

Er det virkelig Byens Hensigt at forskaaffe sig en Havn, saaledes at Losning og Laden kan skee til enhver Tid, og ikke som nu undertiden forhindres ved ugunstige Veirforhold eller indtrædende Iislag indtil samme, som saa ofte er skeet om Efteraaret, er bleven en reen Umulighed.

I flere Henseender er Byen i god Opkomst, den er nemlig siden sidste Folketælling tiltaget med et Par Hundrede Indvaanere og Communeafgiverne ere i udmærket Fremgang og navnlig iaar voxede i en forbavsende Grad, uden at man derfor kan beskyldte Communalbestyrelsen for at gjøre for meget. Lad os kaste Blikket tilbage paa Havneanlægget, som er det vigtigste Middel, der navnlig ligger i Kommunens Haand til at forsvare sig imod den om sig gribende Opretelse af Etablissementer paa Sallings Kyster; thi det er en Kjendsgerning, at en By, der har et saa betydeligt Opland som Skive, vil, naar den kommer i Besiddelse af en god Havn, dog bestandig gaae frem paa denne Basis.

Det ulykkelige Havnespørgsmaal har nu vistnok været behandlet i et halvt Seculum og modtaget saa mange Medicamenter og Operationer af de forskjellige Doctores, at det i sin nuværende Tilstand vist befinder sig meget slet, selv om det har den Ære at udhvile sig paa Ministeriets Reoler. Saavidt bekjendt er det sidste Forslag, Havnecommissionen er indgaaet med, et Udkast af Entreprenuren fra Løgstør Canal, som andrager en Anlægscapital af 60 a 70,000 Rdl., og hvad faae vi for denne Sum? — en Canal med et lidet Bassin, indeklemt af Banker paa den ene Side og Aaen paa den anden Side, saa smalt, at det lille Dampskib „Aalborg“ ikke engang kan vende deri, ligesom Environgen til Losning og Laden, Skibsværft eller i det mindste Plads for Kjølhaling vil blive meget knap. 60,000 Rdl. at forrente med 4 pCt. og 2 pCt. Amortisation vil andrage en aarlig Udgift af 3600 Rdl. foruden Opsyn og de uundgaaelige aarlige Reparationer. Om Communen kan bære saadanne Udgifter og om en Havn, som den paatænkte, er istand til directe og indirecte forholds-

vis at gavne, er meget tvivlsomt. Rigtignok er det bekjendt, at Havnecommissionen har sat sin Tillid til at erholde Laanet rentefrit i en Deel Aar af Finantserne; men Behandlingen af det foreliggende Finantsbudget i Rigsdagen udviser, i Anledning af et til Anlægget af en Havn ved Sæby forlangt Laan af 30,000 Rdl., at intet rentefrit Laan tilstaaes, hvorimod Sagen for Tiden, heldigst stillet, fordrer Forrentning og Amortisation med 5 pCt. og Udsættelse af Amortisationen i 5 Aar; men selv paa disse Betingelser vil den aarlige Rente med Afdrag for Skive blive 3000 Rdl. Et saadant Overskud vil ved Byens nuhavende Trafik ikke kunne ventes, med mindre Jernbanen vil støtte, og i saadant Fald er det antydede Havneanlæg vist meget for lidet, og i hvor beklageligt det er, at Tid og Omkostninger ere gaaede tabte, vil det dog vistnok blive fornuftigst for Byens Grundeiere at opgive denne kostbare Plan, da det i modsat Fald let kunde hændes, at Eiendommens Værdi kunde blive en forsvindende Størrelse. Ikke desto mindre er det langt fra Meningen, at vi ingen Havn skulde have — tvertimod, Hensigten med disse Linier er at opmuntre hertil, hvortil høiligen kan føles Trang, naar man seer, at Borgerrepræsentantskabet af sin Midte vælger et Medlem til at tage Sæde i Havnecommissionen, som aabenbart, ved flere Lejligheder, har erklæret sig for Modstander af ethvert Havneanlæg,* hvilket tilfulde belyser, hvorledes Sagen kan ventes fremmet fra denne Autoritet.

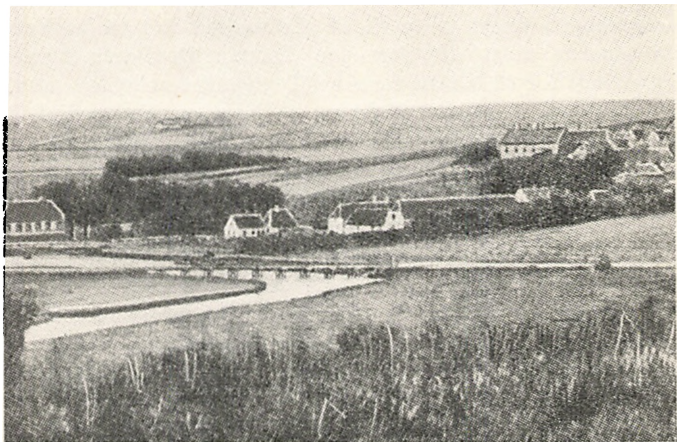
Skal Byen da under Sagens nærværende kritiske Standpunct sidde med Hænderne i Lommen og sluttelig mulig see paa, at Jernbaneentreprenøren foretager et passende Anlæg og smukt lader Havnepengene fra Skive glide i sin Lomme? — ingenlunde; derfor bort med den altfor kostbare Plan og alle personlige Hensyn til, hvad enten man boer ved Østerport eller i Nørregade, eller om Havnen kommer til at ligge Byen nogle Hundrede Alen nærmere eller fjernere! Grav et rummeligt Bassin ind, hvor den lille Bæk udmunder imellem den nuværende Losseplads og Dalsgaards Teglværk og sæt samme ved gode Veie i Forbindelse med Nørre- og Østerport! Til Realisationen af denne Plan har Eierne af

*) Her sigtes antagelig til Købmand Th. Alstrup, der samme Aar havde afløst Jens Sørensen som Medlem. — Aaret efter blev han afløst af Manufakturhandler P. M. Harder.

Krabbesholm været villig til at afstaae sin Ret til at hæve Havnepenge samt det fornødne Terrain til Bassinet med Losseplads for 3000 Rdl., forinden Teglværket anlagdes, nu vil Erstatning for sammes Flytning jo blive en Nødvendighed; men som vistnok kan realiseres paa billige Vilkaar, da det er enhver bekjendt, at Hr. Dalsgaard maa hente sit Leer fra den anden Side Gaarden, hvorfor det antages, han med Glæde vil see sig løst fra denne Gene. Ved denne Fremgangsmaade er hele Spørgsmaalet simplificeret saaledes, at det i meget kort Tid kan lade sig ordne; thi enhver Conflict med Krabbesholms uheldige Privilegier er hævet, der fremkommer ingen Qvæision om Expropriationer, langvarige Forberedelser af Ingeneurer og sammes Conferencer med Ministeriet, saasom dettes Betæneligheder ved at bevilge et saa simpelt Anlæg bortfalde, og endelig stiller Spørgsmaalet sig ved denne Udvei saaledes, at de Mænd, som det paaligger at fremme denne Sag, kunne se en Ende paa deres Anstregelser, hvilket med de foreliggende storartede, kunstige Planer næsten ikke er muligt. — Anvend saaledes en Snees Tusinde Rigsdaler paa dette Arbeide, og vi skulle see, at samme ere godt udgivne — Entreprisen ikke farlig for Byen at gaae ind paa, Laanet let at opdrive, mulig ved en af vore Sparekasser, Planen saa simpel, at en Deel af Stadens Indvånere vilde finde god Fortjeneste ved Arbeidernes Udførelse, der burde bortliciteres i smaa Partier, saa hurtig realiserbar, at en stor Del af Arbeidet endnu denne Sommer kunde blive fuldført, hvortil der er saa meget desto større Opfordring, da Arbeidslønnen stadig vil stige eftersom Jernbanearbejderne rykke os nærmere; men, som sagt, Hænderne af Lommen og Haand paa Værket!“

En Røst fra den anden Lejr.

Den 9. Juli 1860 blev dette Indlæg i Havnesagen besvaret af en anden Indsender, der kaldte sig „G. H.“ Efter først at have givet Hr. „S.“ en personlig „Nedskæring“ og om dennes Punkter 1 og 2 erklæret, at det var problematisk, om Jernbanen vilde gavne Skive i de første 20 Aar, og at Næringsloven ubetinget vilde blive til Skade for enhver By, skrev „G. S.“ om Havnespørgsmaalet, at efter de Erfaringer, der var gjort, havde Havnens Beliggenhed

Aabillede.

Til venstre Gl Shivehus. — I Baggrunden Lisclund.

og Forrentningen af dens Anlægskapital været Genstand for en alsidig og grundig Prøvelse. „G. S.“ fortsatte:

„Havnekommissionens Medlemmer skulde være enige i, at Havnen bør føres saa tæt op til Byen, som gjørligt er. Kun skal der være en Meningsforskjellighed om et større og mindre Bassin ved Byen, et Spørgsmaal, som i Sagens Realitet dog vil være af underordnet Betydning.

Hr. S.s Paastand, at Dampskibet „Aalborg“ ikke kan vende deri, er urigtig, da Bassinet skal være ca. 40 Alen bredere end nævnte Dampskib.

Vor Hensigt med disse Linier er tillige at opmuntre Havnekommissionen til at fastholde Planen til Havnens Anbringelse ved Byen, saa længe den finder sig overbevist, at Anlægskapitalens Forrentning, Vedligeholdelse m. m. kan balancere med Havneindtægterne; Havnen bør føres saa nær vor Dør som muligt, for at Borgerne lettere kunne have Leilighed til at komme i Forbindelse med de tilseilende, ikke alene for at købe, men ogsaa for at sælge eller modtage Bestillinger paa et og andet. Hvor ofte har det ikke været Tilfældet i de sidste Par Aar, at Skipperne havde havt Ost, Mel, Gryn, Tørv, Frugt, Sild, Kartofler og ferske Fisk til Salg ved Fjorden, og hvor mange have vel benyttet Leiligheden til Kjøb, ene og alene fordi Afstanden fra Fjorden har

lagt Hindringer i Veien — derfor Havnen saa nær hver Mands Dør, som det kan lade sig gjøre.“

Efter de Oplysninger, vi have kunnet faae, skal der være indsendt til Ministeriets Approbation en Havnetaxt, hvorefter Havneindtægt, baseret paa forrige Aars Trafik, skulle kunne have beløbet sig til over 4500 Rdl., saa deraf at slutte vil Byrden for Kommunen blive taalelig.

Det turde være tvivlsomt, om Krabbesholms Eier nu vil afstaae Privilegiet for 3000 Rdl. og ovenikjøbet afgive Grund til Canal, Bassin og Losseplads.“

Havnespørgsmaalet gav altsaa stadig Anledning til Strid, saavel blandt Skives interesserede Borgere og helt midt ind i Havnekommissionen samt mellem Byen og Indenrigsministeriet.

Efterhaanden synes der dog alle Steder at være Enighed om, at Havnen burde anlægges, og at den maatte kunne betale sig. Det var nu Spørgsmaalet om, *hvor* Havnen skulde lægges, man stredes om, og det drejede sig ikke længere om, hvorvidt den skulde ligge *i* eller *uden for Aaen*, men om, hvorvidt Aaen overhovedet skulde være et Led i Anlægget, altsaa om Havnen skulde ligge *ved Bleghaven*, eller om den skulde ligge *ved Krabbesholm*. Den sidste Mulighed kom mere og mere i Forgrunden, og da man paa højere Steder, hvor man „havde fat i den tykke Ende,“ var Tilhænger heraf, blev det altsaa den, der blev realiseret.

Fortsættes.

NAVNELISTE

A.
 Aakjær, Jeppe 5 f, 50, 100, 121.
 " Svend 79, 100.
 Andersen, Asta Esper 8.
 " Peder 115.

B.
 Bach, Thor 106.
 Bang, Oscar 49.
 Bech, Vilhelm 103.
 Behrens, F. C. 130 f.
 Bjerre, Siliam 111.
 Bjerregaard, Niels P. 9, 86, 87.
 Blaatand, Harald 59.
 Blicher, St. St. 14.
 Bregendahl, Marie 100 f.
 Brune, Erik 60.
 Bøgelev, Lærer 50.

C.
 Carlsen, Ingeniør 130 f.
 Christiansen, C. P. O. 101.
 Clausen, Sven 9 f.

D.
 Dahl, Hans 15.
 Dalsgaard, Chr. 52.
 " J. P. J. 110.
 " Marinus 52, 99.
 Demant-Hatt, Emilie 99.
 Dige, P. E. 134 f.
 Dorf, Pastor 50.

E.
 Ebbesen, Niels 11.
 Esmann, Dr. 45.

F.
 Fejlberg, H. F. 13.
 Friis, Fr. 130 f.

G.
 Gad, P. 123.
 Gert. Greve 11.
 Glud, Kristian 63, 121

H.
 Hakon, Jarl 59.
 Hansen, H. P. 63, 120.

Henriksen, Proprietær 123.
 Holst, Kaptajn 140.
 Hovmøller, A. S. 99, 102.
 Husted, Olesen 102.

J.
 Jensen, Købm. 141 f.
 " H. 9 f.
 " J. K. 99.
 " Johs. V. 101.
 " Thit 10 f.
 Jørgensen, Portør 115.

K.
 Karstensen, Pastor 18.
 Klyver, Frøken 11.
 Koch, Lauge 52.
 Kortsen, K. 100.
 Krabbe, Erik 99.
 Kragh-Müller 123.
 Kristensen, H. P. 115.
 " Kr. 115.
 " Torolf 9, 99, 102.
 Krogh, Lærer 50 f, 75.
 Kröhncke, Ingeniør 142.
 Kyrre, Hans 99.

L.
 Ladefoged, Søren 106.
 Landberg, Lokomotivfører 115.
 Larsen, Thøger 101.
 Lasson, Grosserer 52.
 Laurberg, L. 63.
 Laursen, Jens 111.
 Lembcke, Edv. 13.
 Lillien skjold, Postm. 130 f.
 Lohmann, J. J. 63, 120.
 Løvig, Jens 49.

M.
 Madsen, Henry 124.
 Mikkelsen, Anders 115.
 Mogensen, Sv. 99.
 Muller, Sigvald 18.
 Munksgaard, Procurator 130 f.
 Møller, Erik H. 63, 99, 102.
 " J. P. 111.
 " Otto 100.

N.

Neerup, Redaktør 50.
Nerenst, A. 45 f.
Nielsen, Portør 115.
" Bugge 60.
Nørgaard 52, 71.
Nørgaard, Bertel 110.

O.

Odgaard, Per 110,
Otto II 59 f.

P.

Petersen, Hegnet 123.
Poppo, Biskop 59.
Poulsen, Dr. 141 f.
Povlsen, Hans 9.
" Søren 115.

R.

Refsgaard, Marinus 52, 71.
Riis-Knudsen 99.
Rosborg, H. H. 100.
Rybjerg, Niels 110.

S.

Sandemose, A. 99.

Schmidt, Frue 18.
" Valdemar 18.
Schütte, Gudmund 99.
Skautrup, Peter 9.
Skeel, Mogens 16.
Skipper Clement 61.
Skjoldborg, Johan 11, 101.
Spliid, Proprietær 134 f.
Smith, Byfoged 130 f.
" Hans 52.
Storm, Edv. 15.
Storraade, Sigrid 24.
Strandgaard, Lærer 52, 71.
Sveigaard, Kr. 123.
Sørensen, Jens 138 f.

T.

Thaarup, Niels 111.
Thomsen, Carsten 14.
Thyregod, Lærer 101.
Tilgaard, Peter, 124.
Torp, Ingemann 123.

W.

Wallenstein 61.

INDHOLD:

<i>Niels P. Bjerregaard: O æ Kjærkbak</i>	2
<i>Guðmund Schütte: Jysken som nordisk Skatkammer</i>	9
<i>Svend Aahjær: Skive-Egnens Bebyggelse og Stednavne</i> ..	20
<i>Anth. Fuglsang: Sandflugtens Dæmpning i Ginding Herred</i>	45
<i>Guðmund Schütte og N. C. Bøgelev: Vor Hjemmind</i>	49
<i>P. Schou: Skive Havns Forhistorie</i>	129
<i>Navneliste</i>	150